

“Ipari zárványok” Borsodban

Az ipari kontextus jelentősége Borsodban
és kortárs európai példákon

Borzsák Veronika - D1a értekezés

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Építőművészeti Doktori Iskola
Budapest 2020

“Ipari zárványok” Borsodban

Az ipari kontextus jelentősége Borsodban és kortárs európai példákon

Borzsák Veronika

Dla értekezés

Témavezetők: Fejérdy Péter Dla és Prof. Vasáros Zsolt Dla

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Építőművészeti Doktori Iskola

Budapest 2020

Absztrakt

A felhagyott iparterületek „átváltozása” ma már széleskörben elterjedt jelenség, amely évtizedek óta a szemünk előtt zajlik. Jól működő európai példák bizonyítják, hogy a leépülő ipar dominálta területeket igenis meg lehet gyógyítani, zöldterületként vissza lehet adni az urbanizált táj élővilágának, vagy akár rekreációs területként is újrahasznosíthatók.

Az ipari múlt építészeti öröksége kulturális örökségünk része, egyes épületek különleges értékkel bírnak, amelyet alátámaszt az is, hogy egyre több ipari örökség (objektum, épület, kultúrtáj) szerepel az UNESCO világörökségek listáján. Borsodban az ipari múlt értékei egyelőre nincsenek felszínre hozva. A helyszínen járva jól érzékelhető a régió ipari múltja, az épített ipari környezet viszont jellemzően pusztuló, rendezetlen vagy felhagyott iparterület (zárvány), pedig különleges értéket képviselő épület itt is bőven akad. A leépült iparnak nyilvánvalóan számtalan negatív következménye van, azonban pozitív szemléletváltással és jól felépített regionális rehabilitációs projektekkel a volt iparterületek is igazán élhető közeggé válhatnak.

Abstract

The conversion of abandoned heavy industry sites to meet new civilian needs is a widespread practice happening in front of our eyes. Examples in Europe's greatest industrial heritage locations prove that these sites can successfully be rejuvenated, woven back to the living fabric of the urban environment as patches of greenery, areas of recreation and places to acknowledge history, confirmed by numerous items in the UNESCO world heritage list. In the Borsod region of Hungary however this industrial past is not yet uncovered, even though there are quite a few sites of unique architectural value. The heavy industry locations of the past here are closed, forgotten and decaying places often interfering with the surrounding urban areas. Turning these places from landscape and mental wounds into areas of health, remembering and positivism should be the objective of well designed regional rehabilitation projects.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés – Az ipari táj	2
Az ipari táj felfedezése	2
Ipari örökség	5
„Új” örökség (New Heritage)	8
Az ipari táj természete (I. és II. tézis)	9
Az ipari táj új élete - Mintaprojektek	11
II. Borsodi ipari táj	21
Borsod ipari múltja	21
Urbanizáció Borsodban	29
Borsod ipari építésze	32
A borsodi ipari táj jelene (III. tézis)	35
Borsod regionális fejlesztése	37
Az extenzív ipartelepítés időszaka	37
A rendszerváltozás időszaka	38
Az ózdi városrehabilitáció története	39
A borsodi ipari tájtúra, Dla kutatási projekt (IV. és V. tézis)	42
Az ipari örökség jelenlegi helyzete Borsodban	45
III. Összegzés	47
IV. Mestermunka ismertetése	49
V. Tézisek	68
VI. Képjegyzék	69
VII. Felhasznált irodalom	72
VIII. Szakmai önéletrajz	77
VIII. Mellékletek	84

I. Bevezetés – Az ipari táj

Európában és világszerte a 18. sz. második felében, az ipari forradalom hatására beindult fejlődés rendkívüli módon átalakította a tájat. Ez az ipari fejlődés szinte minden területen gyökeres változást hozott az emberiség történetében: a fizikai környezetre gyakorolt hatásán túl (bányák megjelenése, városiasodás, infrastruktúrahálózatok kiépülése, kiterjedt üzemi létesítmények stb.) átfogó változás volt ez társadalmi, gazdasági és technológiai téren is.

A változás az első ipari forradalommal vette kezdetét, a folyamat azonban ma is tart. Az iparosodás jelenségének fő mozgató ereje a tömegtermelés és a tömegfogyasztás, amely az idő előre haladtával egyre szélesebb körben észlelhető hatásokat produkál, ma már szinte nincs hely a Földön, mely ne lenne érintett az ipari termelés környezetre gyakorolt hatásaitól.

Az ipari tevékenységek helyfoglalása a termelés fejlődésére jellemző növekedés, hanyatlás és megújulás folyamata¹ miatt ciklikus ugyan, ez nem változtat azon a tényen, hogy ezek a területek már sohasem lesznek érintetlen természeti helyek. Az ipari termelés – és ez különösképpen igaz a nehézipari termelésre – visszafordíthatatlan nyomokat hagy tájon.

Az ipar épített nyomai a fejlődés e ciklikusságának (növekedés, hanyatlás, megújulás) megfelelően dinamikusan változó állapotban vannak. Állapotuk a teljes régió szinten kiépített, működő ipari-műszaki infrastruktúrától kezdődően a már csak nyomokban fellelhető ipari mementóig vagy zárványokig terjed, ahol a kontextust adó ipari épületállomány és az infrastruktúra nagy része erősen erodált (vagy akár már el is pusztult), használaton kívüli és átjárhatatlan zárványokat képezve ezzel a településszövetben. Ha az ipari múlt értékes emlékei fragmentáltan, szellemi kontextusuk nélkül maradtak fenn, identitásképző erejük lényegében megszűnik, ezeket a jelenségeket hívjuk zárványoknak. E két véglet között természetesen még számtalan változata (és ezzel együtt számtalan jelentéstartalma) adódik a felhagyott ipari tevékenységnek.

Ipari zárvány lehet például egy magában megmaradt gyárkémény vagy hűtőtorony, de lehet ez nagyobb kiterjedésű felhagyott ipari ingatlan, meddőhányó-, vagy felhagyott ipari használatú vasúti terület, amelyet a város körbe nőtt, de már elvesztette a kapcsolódását.

Az ipari táj és az ipari építészet maradványai azonban állapotuktól függetlenül számtalan módon hordozhatnak értéket vagy továbbíthatnak üzenetet az utókor számára. Letűnt korok és társadalmak térbeli és gondolkodásbeli leképeződései is egyben. Jelen korunk fontos kihívása, hogy feltérképezzük és egybegyűjtsük az állandó és dinamikus változás miatt nagyon is sérülékeny ipari örökségben rejlő értékeket, megismerjük az ipari leépülést elszenvedő régióknak az erényeit, megértsük működési mechanizmusukat, amely valószínűleg elengedhetetlen felétele történetük felelősségteljes tovább írásához, ránk maradt nyomaik tovább tervezéséhez.

¹ Growth, Decline and Recovery – Heavy Industrial Regions in Transition, Németh Györgyi 2007

01. Bernd Becher, Hilla Becher Ércelőkészítők 1974. Fotó forrása: www.photoindex.net

Az ipari táj felfedezése

A modern ipari táj témája a képző és fotóművészetben először az 1920-as 30-as években bukkant fel olyan művészek alkotásaiban, mint Charles Sheeler² vagy Albert Renger-Patzsch³, azonban az ipari építészet különös esztétikáját talán leginkább Bernd és Hilla Becher⁴ német fotográfusok munkássága nyomán fedezte fel az utókor.

A Becher házaspár az 50-es években kezdte meg évtizedeken keresztül tartó projektjét, ipari szerkezetek szisztematikus fényképezését (víztornyokat, olvasztókat, bányatornyokat, gáztárolókat stb.). A 20-as 30-as évek új objektivista témáihoz volt ez részükről egy visszatérés. A fotók objektív és dokumentarista ábrázolásmódja válasz volt részükről a háború után kialakult szentimentális szubjektivista ábrázolásmódra⁵. Munkáikat szettekben vagy tipológiákban mutatták be (egyszerre befogható, rácsszerű elrendezésben), több azonos típusú vagy struktúrájú fénykép csoportosítva. Fotóik tárgyát 'anonim szobrokként' aposztrofálták, amely témában 1970-ben Anonymus Sculpture: A Typology Of Technical Construction címmel jelent meg albumuk, melynek narratívája egy ipari szerkezetekről szóló enciklopédia volt.

² Charles Sheeler amerikai festő és fotográfus (1883-1965), a 20. századi amerikai modernizmus fontos alakja

³ Albert Renger-Patzsch német fotográfus (1897-1966), új tárgyiasság (new objectivism) fontos alakja

⁴ Bernd (1931-2007) és Hilla Becher (1934-2015) német fotográfusok, konceptuális művész duó. Tanulmányaik során a Kunstakademie Düsseldorf-on találkoztak, majd alkottak együtt életük során.
forrás: wikipedia

⁵ forrás: <https://www.tate.org.uk/research/publications/tate-papers/01/photographic-comportment-of-bernd-and-hilla-becher>

02. Ullrich Rückriem gránitszobra Zollvereinben. Fotó forrása:
www.planergruppe-oberhausen.de/zollverein-park/

Becherék ezzel a projekttel nemcsak a háború utáni művészettörténet fontos szereplőivé váltak, hanem részletesen dokumentálták Európa és Észak Amerika eltűnő ipari építészetét, erős hatást gyakorolva ezzel az építészeti értékről és az épített örökségről alkotott felfogásra is. Munkájuk nyomán nagyon jól érzékelhető, hogy az ipari építészet formai szempontból mennyire heterogén, és az így bemutatott épületek kontextusukból kiragadva mennyire szoborszerűen hatnak.

Becheréknek az egyes ipari elemek esztétikáját vizsgáló látásmódjához képest, Ullrich Rückriem német képzőművész eltérő alkotói látószöggel vizsgálta a kortárs ipari tájat, amelynek felfedezése és megjelölése az ő nevéhez fűződik. Rückriem az elhagyott és elvadult Zeche Zollverein bánya területén emelt szoborral hívta fel Essen város akkori döntéshozóinak és a nyilvánosságnak a figyelmét a terület értékeire, hogy szeméttelp létesítése helyett a területet sokkal nagyobb presztízsű zöldterületként is lehetne használni. „Rückriem szobrai új helyeket jelöltek meg, amely a bányaterület meglévő topográfiájához és erősen erodált ipari környezetéhez egy újabb használati és szellemi réteget adott hozzá, újraírva a terület hierarchiáját”⁶.

⁶ forrás: Ellen Braae, *Beauty Redeemed – Recycling the Post Industrial Landscape* (p. 258)

Ipari örökség

Becherék könyvének 1970-es megjelenését követően az ipari maradványok védelmében tett szervezkedés első hivatalos lépésének az angliai Ironbridge-ben megrendezett Első Nemzetközi Konferencia az Ipari Örökség Megóvásáért tekinthető (1973), amelynek legfontosabb eredménye a TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) szervezet megalapítása volt. A konferenciát megelőzően nem is nagyon létezett még az ipari örökség fogalma, mert az üzemek nagyrészt még használatban voltak, a dezindusztrializáció folyamata ezután kezdett felerősödni.

Az ipari örökség kifejezés Georges-Henri Riviere francia etnológustól származik, aki 1976-ban egy konferencián (Le Creusot) használta azt először, majd egy-két éven belül a megalakuló TICCIH nevében is feltűntették. 2003-ban a TICCIH, az ICOMOS-szal (International Council on Monuments and Sites) közösen, egy kartában foglalt állást az ipari örökséggel és annak megőrzésével kapcsolatban (Nyizsnyij Tagil Karta), ahol az ipari örökséget a hagyományos történelmi emlékek rangjára emelték.⁷

A 2003-as karta definiálja az ipari örökség fogalmát⁸, annak értékeit öt kategóriába sorolja. Az ipari épületek és szerkezetek (és az azokat összekötő eszközök és folyamatok) mellett védendő értéként említi a tájat és a városokat is, amelyben ezek az ipari örökségek találhatóak: „*minden más kézzelfogható és immateriális megnyilvánulással együtt*” alapvető fontosságúak. Lényeges értékek továbbá a szellemi emlékek (pl. dokumentációk), a gépek vagy a nem anyagiasult hagyományokban fellelhető emlékek is⁹.

A két szervezet 2011-ben a Dublini Alapelvekben közösen fektette le az ipari örökségek nyilvántartásának, védelmének, hasznosításának (a rehabilitáció módjainak) és népszerűsítésének az alapelveit. Ezen elvek szerint az ipari örökségnek fontos szerepe van a hanyatló területek gazdasági újjáélesztésében, ezért kell szerepet kapniuk a rehabilitációs fejlesztési tervekben. A Dublini Alapelvek minden olyan beavatkozást elleneznek, amelyek az ipari táj értékvesztését, hitelességének romlását eredményezhetik¹⁰.

⁷ forrás: Németh Györgyi: Ipari örökség és városkép, Regio - 16.évf. (2005.) 3.sz.

⁸ Az ipari örökség az ipari kultúra azon emlékeit foglalja magába, amelyeknek történelmi, technológiai, társadalmi, építészeti vagy tudományos értéke van. Ide tartoznak az épületek, gépek, műhelyek, gyárak, bányák, feldolgozó és finomító üzemek, raktárak, az energia termelésének, szállításának és felhasználásának helyszínei, a szállítás és minden hozzá tartozó infrastruktúra, sőt még az olyan iparhoz kapcsolódó társadalmi együttlétre használt helyek is, mint a lakóházak, templomok vagy iskolák.
Forrás: <https://www.icomos.hu/datas/kartak-konyve/2d1be8f3a882b152d52fe689644a8ace.pdf>

⁹ forrás: <https://www.icomos.hu/datas/kartak-konyve/2d1be8f3a882b152d52fe689644a8ace.pdf>

¹⁰ forrás: Németh Györgyi 2014, Az ipari kulturális örökség védelmének sajátosságai és kérdései, https://epitesimegoldasok.hu/admin/data/file/9744_nemethgyorgyi.pdf

03. A Völklingen-i acélmű. Fotó: Victor Mancha, kép forrása: www.viktormacha.com

Az ipari örökségek alapvető fontosságát talán az bizonyítja a legjobban, hogy a 90-es évektől kezdődően elkezdtek az UNESCO¹¹ világszervezet világörökségek listáján megjelenni. Erre a listára olyan nevezetes, védett landmarkok és területek kerülhetnek fel, amelyek kulturális, történelmi, tudományos vagy egyéb kiemelkedő jelentőséggel bírnak, és amely helyeket fontosnak tartják az emberiség kollektív érdekei szempontjából¹². Ez jelentheti az emberiség figyelemre méltó eredményét vagy bizonyítékként szolgálhat a bolygónk szellemi értelemben vett történetére. A listán egyaránt szerepelnek kulturális, természeti és/vagy vegyes jelentőségű örökségek is.

A lista első (és leginkább meglepő) nehézipari örökségként a Völklingeni acélmű (Völklinger Hütte) szerepelt, melyet 1994-ben jegyezték be¹³. Talán meglepő lehetett egy nehézipari acélmű kulturális örökségként való jelölése egy olyan listán, amelyen addig olyan örökségek szerepeltek, mint a párizsi Notre Dame vagy a perui Nasca vonalak, de ha jobban megnézzük a részleteket, számos magyarázat adódik.

A jelölés legfőbb oka az volt, hogy az akkor nemrég bezárt vasmű egész Nyugat-Európában és Észak-Amerikában az egyetlen 19. és 20. században épült integrált ipari egység maradt. A nyersvas gyártás számos olyan egyedülálló innovációját itt fejlesztették ki és alkalmazták először, amely később az ipari acélgyártásban világszerte elterjedt: „ez a vasgyár az első és második ipari forradalom során a 19. században és a 20. század elején az emberi teljesítmény szinonimája és szimbóluma volt”¹⁴.

¹¹ forrás: <https://whc.unesco.org/en/about/>, <https://en.wikipedia.org/wiki/UNESCO>

¹² forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/World_Heritage_Site

¹³ forrás: <https://whc.unesco.org/en/list/687>

¹⁴ forrás: <https://whc.unesco.org/en/list/687>

Fontos mozzanat volt a világörökségi listára kerülés menetében, hogy az üzem területe a Dillinger-Hütte-Saarstahl AG tulajdonából a Saar-vidék tartományi kormánya tulajdonába került, mivel a tartomány garantálta a Völklingen Vasmű következetes védelmét, ami a lefontosabb jogi intézkedés volt az örökség fennmaradásához. A vasműt végül egy „hagyományos értelemben vett” világörökségi helyszíneként konzerválták, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy múzeumként tekinthető meg, amely nem kapott új funkciót a bemutatás és látogatók fogadásához szükséges infrastruktúrán kívül. Komoly energiákat fektetnek az üzemi területen megjelenő vegetáció folyamatos karbantartására és megfelelő szintre szorítására, hogy a létesítmény minél hűebben adja vissza a bezárásakor fennállt állapotot. A város maga egy hatalmas múzeumi területtel gazdagodott, amely továbbra is elzárt terület maradt a város életének szempontjából.

A létrejött védelem szempontjából fontos megjegyezni, hogy a Völkingeri Vasmű leállása a dezindusztrializáció nyomására más európai kohászati üzemekhez képest korán megtörtént, és a létesítménynek eleve jó adottságai voltak a potenciális megőrzéshez és múzeummá váláshoz. Szerencsésen alakult, hogy volt a projektnek gazdája, aki vállalta megőrzéshez szükséges jogi és anyagi következményeket. Völkingen jó infrastruktúrájú, jól megközelíthető területen található, a világörökségi státusz bevonzza a látogatókat, exponált látványossággá vált.

04-05. Új örökségünk: Joachim Schumacher Von dieser Welt c. 2014. albumban megjelent képei
Fotó forrása: www.joschumacherfotografie.de

„Új” örökség (New Heritage)

Nem minden iparterület válik azonban világörökséggé¹⁵ és nem minden üzem konzerválható múzeumként. Gyakoribbak azok az esetek, ahol a jó adottságok nem állnak fenn, a rehabilitáció útjában álló nehézségek annál inkább (projektgazda hiánya, új funkció megtalálásának a nehézségei, jogi, tulajdoni rendezetlenség, kármentés hiánya, maga az épületállomány sem annyira értékes vagy érdekes, elhelyezkedés stb). A legtöbb iparterületen a bezárást évtizedekig tartó, lassú erodálódás és leépülés előzi meg, amely a rehabilitációs költségek miatt sok esetben kérdésessé teszi a megőrzés sikerességét is, esetleg a területet negatívan stigmatizálják, ipari zárvánnyá válnak.

Az ilyen ipari zárványok, amelyeket sokszor 'iparterület', 'barnamező', 'iparizóna' néven aposztrofálunk, ugyanakkor nagyon is diverzek korukat, technológiájukat, építészeti minőségüket tekintve. Egyediségük záloga továbbá a kontextusukhoz való viszonyulás (városi iparterület, város szélén, esetleg teljesen külterületen helyezkedik el pl. bányák esetében), melyet az ipar jellegén és a földrajzi adottságokon túl az egyes korokra jellemző, városi problémákra adott válaszok is jelentősen befolyásolnak (közlekedés, megközelítés).

A Völkingeni vasmű tradicionális megközelítésű konzerválása után (részben annak nehézségei és tanulságai hatására), a 80-as 90-es években megindult nehézipari területek rehabilitációja Ellen Braae, az aarhus-i egyetem tájépítész professzora szerint a kulturális örökség fogalmának kiterjesztésével vett új irányt. *„A kulturális örökségről alkotott fogalmunk fokozatosan kezdett bővülni a 80-as 90-es évek ipari rehabilitációs projektjei kapcsán az ipari maradványokra vonatkozóan, ami ma már egy teljesen új fogalmat takar és amit „új örökség” (New Heritage)-nek kell neveznünk”* írja Braae a Beuty Redeemed - Reciclyng the Post-Industrial Landscape c. munkájában (2015).

Braae interpretációjában az „új (kulturális) örökség” fogalma nem csupán „egy jól definiálható, értékes és reprezentatív régi 'műemlék' objektumra vonatkozik, hanem inkább egy megközelítést takar, ahol a különböző módon egyedi és reprezentatív örökség elemek (akár ipari vagy egyéb) egy folyamat részét képezik. E kortárs megközelítésben olyan elemek is a kulturális örökség részét képezhetik, mint Hidegháborús tájak, katonai területek, Holokauszt helyszínek stb.”¹⁶ Így tehát nem csupán pozitív értelemben vett örökségeink vannak, hanem sokkal kevésbé monumentális, sőt egyenesen 'kényelmetlen' örökségünk is. (...) Ennek az új

¹⁵ Ipari témájú világörökségek listája (forrás: <https://whc.unesco.org/en/list/>)

Ironbridge Gorge United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland 1986, Engelsberg Ironworks Sweden 1992, Völkingen Ironworks 1994, Verla Groundwood and Board Mill Finland 1996, Ir.D.F. Woudagemaal (D.F. Wouda Steam Pumping Station) Netherlands 1998, The Four Lifts on the Canal du Centre and their Environs 1998, La Louvière and Le Roeulx (Hainaut) Belgium 1998, Zollverein 2001, Sewell Mining Town Chile 2004, Fagus Factory in Alfeld Germany 2011, Nord-Pas de Calais Mining Basin France 2012, Major Mining Sites of Wallonia Belgium 2012, Van Nellefabriek Netherlands 2014, Tomioka Silk Mill and Related Sites Japan 2014, Sites of Japan's Meiji Industrial Revolution: Iron and Steel, Shipbuilding and Coal Mining Japan 2015, Rjukan-Notodden Industrial Heritage Site Norway 2015, Fray Bentos Industrial Landscape Uruguay 2015, Tarnowskie Góry Lead-Silver-Zinc Mine and its Underground Water Management System Poland 2017, Ivrea, industrial city of the 20th century Italy 2018

¹⁶ Például Bikini Atoll Nuclear Test Site (beton bunkerek), Marshall Islands 2010, vagy Rjukan-Notodden Industrial Heritage Site (hidroenergia gyártás) Norvégia 2015, Ivrea, 20. századi iparváros Olaszország 2018, került fel az UNESCO világörökségek listájára. 2010 óta szinte minden évben került ipari örökség az Unesco listájára, szembevetően azonban, hogy 2019-ben hat ipari helyszín és örökség került jelöltek közé, amelyből kettő bányászregió. Forrás: <https://whc.unesco.org/en/list/>

örökségnek nem csupán megőrzése, hanem annak tovább gondolása, újra hasznosítása a cél (a használat és a használhatóság miatti védelem), amely a fenntarthatóság szempontjából is fontos kérdés ma.” (Ellen Braae, Beauty Redeemed – Recycling Post Industrial Landscape, p.75.)

Az ipari táj természete

Az iparterületek nagy számát és kiterjedésük volumenét tekintve irreális feltételezés az összes terület megőrzése vagy konzerválása. A területek teljes rekultivációja (teljes kármentés és bontás), azaz a terület újból „zöldmezőssé” tétele ugyanezen okok miatt szintén lehetetlen feladat, nem beszélve az esetlegesen értékes elemek pusztulásáról és a hely identitástól való megfosztásáról.

Az ipari örökség építészeti és a tájban megjelenő "maradványai", mementói civilizációnk megkerülhetetlen részét képezik, az emberiség jólétének és jelenkori kényelmének az ára. Rajtunk múlik, hogy a múlt negatív mementóiként megbélyegezve, környezetünk seb-helyeiként hagyjuk őket végleg leromlani, vagy a jövő élhető helyeivé formáljuk őket. (I. tézis)

Ez a kérdés azért is nagyon fontos ma, mert bizonyosan sok tanulságot tartogat a jelenkori ipari termeléssel és fogyasztással összefüggő építészeti és városépítészeti problémák kezelésére is. A nehézipari termelés tájsebeire és városépítészeti problémáira adott adekvát válaszok szemléletformáló hatással lehetnek a mai ipari-kereskedelmi egységek tervezési és építészeti elveinek meghatározásánál is.

Az ipari termelés időről időre változó technológia-, és helyigénye miatt mindig újabb és újabb iparterületek és ipari létesítmények jönnek létre ma is. Ezek tervezésekor jellemzően az esztétikai, építészeti szempontok sokszor nem, vagy csak elhanyagolható mértékben kerülnek megfontolásra, sokkal inkább a néhány évtizedes időintervallumban működő, gazdasági-funkcionális hatékonyság az elsődleges, vagy kizárólagos cél. Ezeknek az egységeknek az elévülése után ugyanúgy megjelennek majd azok a környezeti-, térhasználati-, funkcionális problémák, amelyeket ma a leépülő nehézipari területek generálnak.

Az aktív és a leépülő ipari termelés is jellegzetes szerkezeti, vizuális, szociális és mentális nyomokat hagy a tájon, amelynek legszembetűnőbb működési zavarai talán a városi iparterületeknél figyelhetők meg. A leépülő nehézipar jellegzetes térbeli mintázatának maradványai itt okozzák a legtöbb térhasználati és funkcionális problémát (lehatárolt vagy nagy kiterjedésű ipari területek, szállítási nyomvonalak, vasúti területek, nehézipari létesítmények, bánya területek, meddők). Sok esetben okoz gondot az átjárhatóság hiánya, esetleg komplett városrészek kiürülése vagy funkcióvesztése (ami nem csak ipari zárványok miatt történik meg, gyakran az ipar miatt kiépült szociális infrastruktúra marad üzemeltető nélkül).

06. Andreas Gursky, Toys'r'us 1999 „Ez a fotó az általános modern építészetről azért készült, hogy az elidegenedés érzetét keltse, egy zavaró hivatkozás a kereskedelem szimbólumaira, amelyek a kortárs tájat uralják.” A kép a "MoMA2000, Open Ends: Pop and After" c. kiállításon szerepelt 2000.09.08.-2001.01.02. között New York-ban. Fotó és szöveg forrása: moma.org

Az ipar örökségének kezelése nagy kihívást és egyben nagy lehetőségeket is jelent. Akár a Nyizsnyij Tagil Kartában meghatározott célkitűzéseket, akár az Ellen Braae által definiált „új örökség” fogalmát tekintjük, nem lehet kérdés, hogy az ipari örökség kulturális örökségünk fontos részét képezi. A közeli múltunkhoz tartoznak, jelen korunk előregyártott rendszereket favorizáló, uniformizálódó ipari építészetéhez képest igenis színfoltokat jelentenek egyediségükkel, a helyi identitás hordozói. Feltételezhetően ezek a technológiák és vele az ipari építészetnek ezek a szakaszai teljesen el fognak tűnni.

A negyedik ipari forradalomként is meghatározott, a 21. században megjelenő tömeges termelési és fogyasztási kultúra egy teljesen más típusú, globálisan megjelenő ipari táj mintázatot (ipari-logisztikai network) és építészeti kultúrát hoz létre a nehézipari termelés tájsebei és építészeti világához képest. A két világ összekapcsolása, egyfajta szinergia létrehozása különleges kihívás, építészeti-tájépítészeti értelemben pedig egy esély az "ipari zárványok" feloldására. (II. tézis)

Az elsősorban negatív asszociatív sztereotípiák, amelyeket az iparterületek fizikális megjelenéséhez kötünk, azonban megdőlni látszanak olyan projektek sikerét tekintve, mint pl. a Duisburg-Nord Landschaftspark vagy a Zollverein park. Ezek a projektek amelltt, hogy kulturális értékeket védnek, zöldterületeket (élhető közegeket) adtak vissza Európa leginkább urbanizált régióinak. Globálisan és a közvetlen környezetünkben is egyre szűkül az érintetlen természeti táj kiterjedése, ami miatt ezek a sikerek egyáltalán nem elhanyagolhatók, mint ahogyan a fenntarthatóság szempontja sem.

Ha már ilyen örökséggel kell élnünk (ipari maradványok jelenléte), fontos hogyan gondozzuk, hogyan tesszük élhetővé azt. Mintaprojektek bemutatásával olyan követendő szemléletmódokat szeretnék illusztrálni, melyek kreatív megközelítéssel kezelték az ipari maradványok jelenlétét, nem törekedtek azok nyom nélküli eltakarítására, inkább a helyi identitás és jó értelemben vett lokálpatriotizmus jelképévé váltak.

Az ipari táj új élete - Mintaprojektek

A felhagyott iparterületek új (civil) felhasználási céloknak alárendelt 'átváltása' ma már széleskörben elterjedt jelenség melynek folyamata a szemünk előtt zajlik. Ezek a területek ma a kortárs város-, és tájépítészeti kísérletezések fontos helyszínévé váltak, bizonyos projektek kapcsán a kritikusok teljesen új táj- esztétikai kategória megjelenését kezdték el megfogalmazni. A 90'-es évektől kezdődően számos különböző megközelítésű, újszerű szemléletmódot követő rehabilitációs projekt valósult meg. Az első rehabilitációk lassan húsz éves múltra tekintenek vissza, így működésükről és a felhasználók visszajelzéseiből is bőven akad gyakorlati tapasztalat.

Esettanulmányok gyűjtésével, elemzésével arra keresem a választ, hogy hogyan mutathatók meg és hozhatók felszínre egy leépült iparterület értékei, mik voltak az új táj születésének fundamentumai, és ez a gyakorlatban milyen megoldásokat eredményezett. A most következő példák eltérő eseteket és helyzeteket illusztrálnak, azonban fontos közös vonás bennük a komplex szemléletmód megléte (ipari örökség, ipari táj, ökológiai szempontok, fenntarthatóság, program, szociális és gazdasági szempontok). Ezen rehabilitációs fejlesztéseknél a táj (az ipari kultúrtáj) egységének megőrzése a Nyizsnij Tagil Kartában világosan megfogalmazott célkitűzéssel összhangban van.

Az egyik elsőként megvalósult, regionális léptékű projekt az IBA (Internationale Bauausstellung) Emscher park (1989-1999), amely olyan önmagukban is hivatkozási alapként szolgáló, sokat idézett ipari rehabilitációkat tartalmaz, mint a Duisburg-Nord Landscape Park és az Essen-i Zollverein szénbánya komplexum. Az Emscher Park projekt talán azért válhatott ennyire alapvető példájává az iparterületek megújításának, mert radikálisan új szemléletmóddal közelített a probléma megoldásához.

07. IBA Emscher-Park kilátópont az egykori meddőhányó tetején. Halde Hoheward 'Horison Observatory' Recklinghausen, Fotó: Táncos Tibor

Az IBA-Emscher Park projekt (1989-1999)

Az Emscher völgy iparterületei eleinte Duisburg, Oberhausen, Bottrop, Essen, Gelsenkirchen, Bochum és Dortmund peremén lévő olyan periferikus területek voltak, amelyeket a városok később teljesen körbe nőttek, új kontextusba hozva azokat. A 80-as évek elején ezeknek az iparterületek a nagy részén leállt a termelés, amelyet emiatt a természet elkezdett visszahódítani. Hatalmas ipari területek gazosodtak el, váltak átjárhatatlanná.

A probléma kezelésére végül az a megoldás adódott, hogy az 'Internationale Bauausstellung' (IBA)¹⁷ 1989-99-ig tartó projektjét a Ruhr-vidék strukturális átváltozásának, városi és ökológiai megújulásának szentelték. A korábbi ipari régióban 800 négyzetkilométert meghaladó tájtervezési és városfejlesztési projekteket hajtottak végre az ökológiai, gazdasági, kulturális megújulás és a hagyományos ipari régió jövőbeli megőrzése érdekében (17 város kezdeményezésére összesen 117 projekt valósult meg). A beavatkozások tíz éven keresztül zajlottak a 2,3 millió lakosságú agglomerációban.¹⁸

A projekteket hat központi irányadó témakörben csoportosították: munkahelyek a park területén, új épületek és lakótelepek korszerűsítése, az Emscher-folyó ökológiai megújítása, a városfejlesztés, illetve ennek a társadalmi integrációt elősegítő ösztönzése, valamint egy regionális parkstruktúra megteremtése (Emscher Landscape Park).

Ezek a hívószavak a gyakorlatban azt jelentették, hogy az amúgy már évek óta növényzettel benőtt volt iparterületeken nagy kiterjedésű „landscape” parkokat hoztak létre. Jelentős erőfeszítést igénylő fontos célkitűzés volt, hogy ezeket a rekreációs területeket elérhetővé, megközelíthetővé tegyék, egymással összekötve azokat, új közlekedési hálózatot alkossanak (hidak, kerékpárutak, gyalogutak rendszere). Ebbe a szövetbe a tájtól idegen, de érdekes és vonzó rekreációs terekké alakított meddőhányókat (Haldenlandschaften) is befűzték.

A projektet, melyet Karl Ganser¹⁹ geográfus, urbanisztika professzor vezetett új tervezési struktúrák és regionális megközelítés jellemezte. Az IBA történetében először volt kiemelkedő jelentőségű szempont a táj egysége, a táj és az építészet kapcsolata, valamint különösen nagy figyelmet fordítottak a regionális identitás megteremtésére. Az Emscher Park projekt talán azért válhatott ennyire alapvető példájává az iparterületek megújításának, mert radikálisan új szemléletmóddal közelített a probléma megoldásához.

¹⁷ IBA - Internationale Bauausstellung, egy először Németországban alkalmazott várostervezési eszköz. Az IBA száz éves fennállása alatt olyan kísérletek megtervezése és megépítése volt a cél, melyek hatásai messze túlmutatnak a saját idejükön. Míg eleinte az IBA arról szólt, hogy épületeket mutatnak be, mára ez lényegesen megváltozott. Ma az IBA az építészeti kultúra kiállításaként definiálja önmagát, amely az esztétikai és technológiai kérdések mellett egyre inkább komplex társadalmi, gazdasági és ökológiai szempontokat érint, komplex problémákra kínál több diszciplínát érintő megoldást. forrás: <https://www.open-iba.de/en/>

¹⁸ forrás: <https://www.open-iba.de/en/geschichte/1989-1999-iba-emscher-park/>

¹⁹ Karl Ganser (1937-), német geográfus (regionális földrajztudományból doktorált), várostervező. Az IBA Emscher Park projektigazgatója, a Ruhr University Bochum díszdoktora, a német építészek BDA szövetségének tiszteletbeli tagja, forrás: https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Ganser

08. Az egykori bányákat jelző sárga léggömbök a Ruhr-vidék felett. A projekt a régióban zajló szerkezeti változásokra akarta felhívni a figyelmet, az akció az Essen 2010 kulturális főváros projekt keretében zajlott. Fotó forrása: www.triple-z.de/sonne-mond-und-schachtzeichen/

Ganser az *Unter freiem Himmel – Emscher Landschaftspark* (A szabad ég alatt – Emscher Park) c. az Emscher Park rehabilitációjáról szóló könyv „A művészet a vadon legközelebbi szomszédja” c. előszavában erről a következőket írja: „a Ruhr vidéken egy „új táj” („neue Landschaft”) egy új Emscher-völgy („neues Emschertal”) születik, ahol „az emberek élethez való hozzáállása teljesen megváltozott a tekintetben, hogy már nem az industrializáció nagy vesztesei vagyunk, hanem hálások a nagy történelmi, gazdasági és kulturális történelmünknek. Készen állunk megoldani azt (az industrializáció által bekövetkezett) problémát, amellyel előbb utóbb mindenkinek szembe kell néznie.”

Ganser kiemeli továbbá, hogy az Emscher Park projekt elvetette egy jó értelemben vett lokálpatriotizmus („regionale BewusstseIn”) csíráját, ami az új fejlesztés motorját adta: „ezáltal már jóval többek vagyunk, mint csupán különböző városok agglomerációja”. A fejlesztés üzenete elég egyszerű és jól kódolható, de rendkívül radikális (és talán pont ezért hatásos): mindent, ami az ipari múltból ered megéri megőrizni, a legszebb épületektől és csarnokoktól kezdve a legfélreesebb vasútvonalig, mert az ipar topográfiája a park védjegye. „A természetet pedig, amit egyszer elvett az ipar, hagyni kell visszatérni: pozitív zónák, vadon növő növények és állatok formájában”.

Az „építész természet” fogalom használatával („Baumeister Natur”) Ganser legitimálja a tényt, hogy a park alapvető mintázata az építészet, és az épített (ipari) elemek, amely mint alapszisztem jól ötvöz minden társ-, és képzőművészeti installációt. A parkok, gyárak és művészeti, tájépítészeti installációk rendszerét Ganser „regionális kultúrtáj”-ként aposztrofálja, amely leginkább madártávlatból vagy kilátópontok által nyer értelmet, ahol lehetőség van ezt a 'mintázatot' egységben érzékelni.

Duisburg-Nord Landschaftspark

Az Emscher Park első 1992-2002 között megvalósult, 'minta' projektje a volt ThyssenKrupp Stahl AG 230 hektáros területén. Peter Latz und Partners által tervezett, kevés hozzáadott elemmel operáló terve, mint elsőként megvalósult mérföldkő, az ipari táj-építészet normáit mai napig meghatározó, legalapvetőbb és legfontosabb hivatkozási alappá, referencia projekté vált.

A park létrehozásánál nem volt cél a teljes szennyezés eltávolítása, és a terület tisztaságának ipari felhasználás előtti szintre hozása. A központi részeken az erősen szennyezett talajt eltávolították, termőfölddel pótolták és különböző tematikájú kerteket alakítottak ki. A nem központi és kevésbé szennyezett területeken fitoremediációval (bizonyos növények felveszik és elraktározzák magukban a szennyező anyagokat) kezelték a talajt, és egyszerűen hagyták, hogy a természet visszahódítsa a területeket (ezek a részek arról ismerhetők fel, hogy itt a telepített növényzet minimális). A tervezőknek fontos motiváció volt, hogy minél többet felhasználjanak a területen jelen lévő ipari maradványokból. Ezt egyrészt fenntarthatósági okokból tették (az ipari építési hulladék megsemmisítése költséges és környezetszennyező), másrészt a park kreatív designjának is ez volt a védjegye. További fontos tervezési szempont volt még a vízfelületek kialakítása: az Emscher-folyó medrének és partszakaszának használhatóvá tétele (a folyót elválasztották a csatornáktól), valamint további vízfelületeket kialakítása meglévő elemekből, melyet esővízzel töltöttek fel. Ilyen vízraktározó elem a területen található 20 000 m³ űrtartalmú gáztározó is, amelyet a helyi bűvár klub használ gyakorlásra.

A projekt azt demonstrálja, hogy jól megfér egymás mellett a beavatkozás mértékét tekintve az a kétfajta hozzáállás, hogy egyes különlegesebb vagy egyedi elemeket kiemelünk, felújítjuk, akár új funkcióval töltjük meg, és a kevésbé exponált részeken pedig hagyjuk a maga útján, a maga természetességében alakulni a területet. A park tervezője Peter Latz ezt a következőképpen interpretálja: *„az elképzelésem az, hogy tájat tervezni a kellemes és zavaró elemekkel együtt kell, legyen az harmonikus vagy zavaró. Az eredmény a táj metamorfózisa lesz anélkül, hogy lerombolnánk meglévő jellemzőit. Ez a vadság és a szelídség örök vitája.”* (Peter Latz, *The idea of making time visible*, Topos 33. p.97.)

09. Duisburg-Nord Landschaftspark, Fotó forrása: www.landschaftspark.de

A design elv így szól tehát: minden megmarad, azonban átlényegül. Peter Latz megközelítése a volt ipari területekhez teljesen új utat teremtett az ipari örökség újrahasznosításának történetében – a Duisburg-Nord Landschaftspark a mai napig az egyik legtöbbet hivatkozott példa.²⁰

Zeche Zollverein

A szénbánya 1986-os bezárása után az épületet ismerők, a helyiek és az addig ott dolgozók számára is világos volt, hogy a Schupp és Kremmer²¹ által tervezett modernista bányakomplexum épületei különös építészeti értéket képviselnek, megóvásra érdemesek. Az üzem bezárása után a természet a bányaüzem viszonylag kiterjedt területét kezdte el visszahódítani, így az pár év múlva vadregényes, különös építészeti elemekkel rendelkező spontán parkká vált: a helyiek előszeretettel használták saját örömeikre, annak felfedezésére, kutyasétáltatásra, utak lerövidítésére, egyszerűen városi parkként.

10. Zollverein UNESCO Világörökség helyszín, építészek: OMA (masterplan), OMA+ Heinrich Böll and Hans Krabbe (Ruhr Museum), fotó: Brigda Gonzalez fotó forrása: www.ruhrmuseum.de

²⁰ források: <https://www.open-iba.de/en/geschichte/1989-1999-iba-emscher-park/landschaftspark-duisburg-nord-duisburg/>, <http://www.landezine.com/index.php/2011/08/post-industrial-landscape-architecture/>, <https://www.latzundpartner.de/en/projekte/postindustrielle-landschaften/landschaftspark-duisburg-nord-de/>

²¹ Fritz Schupp (1896-1974), Martin Kremmer (1894-1945) német építészek, a német ipari építészet kiemelkedő alakjai. Legismertebb építészeti munkájuk Zollverein bányaterület rendezési terve és épületei. Schupp 1949-től a Hannoveri T.U. tanára volt, Zollverein tervein kívül 1932 és 1979 között 69 üzem tervezésében vett részt. forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Fritz_Schupp, <https://www.zollverein.de/erleben/zollverein-und-die-neue-sachlichkeit/>

11. Planergroupe Oberhausen Zollverein park 2005-2014. fotó: Claudya Dreyse
Fotó forrása: www.landezine.com

A bányaépületek ugyan mindenki számára egyértelműen védendő kategóriába estek (2001-ben került fel az együttes az UNESCO világörökségek listájára), azonban a helyiek által megkedvelt elvadult bányaterület sorsa kérdéses volt. Az esseni városvezetés ebben az időben szeméttelpeként tervezte hasznosítani a területet.

A Zollverein értékeinek megóvása részben egy igazi alulról jövő kezdeményezés eredményeképp jött létre, amelyben fontos szerepet vállalt az akkor már sikeres művész Ullrich Rückriem²². Ő a szeméttelp terveinek nyilvánossá tétele után válaszképp egy szobor installációt emelt a területen, amivel kifejezetten az elvadult bányaterület értékeire akarta felhívni a döntéshozók figyelmét, vitára invitálta őket a terület jövőjét illetően. Másrészről szerencsésen alakult, hogy az IBA Emscher Park projekt célkitűzéseivel összhangban (a 'felesleges területek' olcsó és hatékony fenntartása koncepció mentén) biztosított volt az anyagi és jogi keret a megvalósulás számára.

A megvalósulás során az alulról jövő kezdeményezés új értéket adott a területnek: *„Rückriem szobrai új helyeket jelöltek meg, amely a bányaterület meglévő topográfiájához és erősen erodált ipari környezetéhez egy újabb használati és szellemi réteget adott hozzá”*²³. Ezen az egyszerre elhagyott, vad és művészi területen alakították ki 2005-14 között, egy hosszútávú fejlesztési koncepcióban elképzelt új Zollverein Landschaftsparkot, amely a Planergroupe Oberhausen tervezőcsoport munkáját dicséri.

A tervezők fő célkitűzései a következők voltak: hangsúlyt fektetnek az építészeti együttesre, tartózkodnak attól, hogy a park túlságosan megtervezett legyen, redukálják az új elemeket és az anyaghasználatot, fontos a meglévő ipari eredetű elemek megőrzése és tiszteletben tartása, helyet teremtenek látogatók számára, és

²² Ulrich Rückriem (1938-) monumentális kőszobrairól ismert német szobrász, a minimalista stílus és a process art művelője, Kölnben és Londonban alkot.

²³ forrás: Ellen Braae, Beauty Redeemed – Recycling the Post Industrial Landscape (p. 261)

az elzárt ipari helyszínből egy testközelből megtapasztalható világszínvonalú nyilvános turisztikai helyet hoznak létre.

Az eredmény sikereit jól mutatja, hogy nemcsak az épületek, de a park is nagyon népszerű a helyi lakosság és az érdeklődő turisták körében is. Azon túl, hogy megőrizte az ipar által alakított felszínét és spontán növényzetét, nagyon jól összhangban van az eredeti épületállománnyal, kiemelve annak tiszta ipari architektúráját (ez az épületek tetejéről érzékelhető igazán). A park önállóan bejárható, teret ad a látogatóknak az egyéni felfedezés öröméhez.

A legnagyobb siker talán mégis az, hogy nem egy „*múzeumszerű ipari táj kialakításáról van itt szó, hanem egy már meglévő elemekkel rendelkező táj átalakításáról, amely koncepcionálisan tudatosan, hiteles módon foglalja magában a történelmi és az aktuális fejleményeket és helyet kínál a jövőbeli célokhoz, fejlesztésekhez. Nyitva áll a párbeszédre és az új funkciókra*”. (www.landezine.com Zollverein park by Planergroupe Oberhausen 2017.)

A terület újjászületésében kiemelendő momentum továbbá az OMA tervei alapján megőrzött és átépített épületegyüttes, amely a Ruhr-vidék múltját feldolgozó Ruhrmuseum funkciót kapta. A világörökségi státusznak is köszönhetően így rengeteg emberhez eljut a régió története, vívmányai és az ipari forradalom óta a Ruhr-vidéken végbement hatalmas változás.

12. Zollverein mai lát képe. Fotó: Matthias Duschner, kép forrása: <https://www.metropole.ruhr/>

13. Lens városa háttérben a Loos-en-Gohelle meddővel és a történelmi bányatornyokkal.
Fotó: Iwan Baan, kép forrása: www.dezeen.com

Lens – Louvre Lens, Franciaország

A 25 hektár kiterjedésű területen megvalósult építészeti-tájépítészeti kompozíció Lens bányászvárosának egy használaton kívüli vasúti területén valósult meg. A kitermelés 60-as évektől kezdődő visszaszorulása után maradt vasúti területet Lens városának történelmi bányászkolóniái veszik körbe. A jellegzetes ipari tájban jól kivehetők a modern és történelmi bányatornyok. A horizonton az UNESCO világörökségek listáján szereplő Nord-Pas de Calais Mining Basin egyik fontos eleme, Európa egyik legmagasabb meddőhányó-párja emelkedik (Fosse N°11-19 à Loos-en-Gohelle²⁴).

A dezindustrializáció hatásainak (magas munkanélküliség, romló szociális helyzet, elvándorlás) enyhítésére gazdaságot és turizmust élénkítő beruházást terveztek a területre, így jött létre programként a Bilbao-i Guggenheim Múzeum mintájára, Lens város és a párizsi Louvre részvételével a múzeum Lens-i tagintézménye. A programról való megállapodás mindkét félnek jól jött: a Louvre már régóta helyhiánnyal küzdött, ráadásul föld alatt lévő raktárai a Szajna áradásai miatt amúgy is komoly kockázatot jelentettek a múzeumnak. Nord-Pas de Calais tartomány, ill. Lens városa, a beruházás által felkerült Európa kulturális térképére, amely jelentős turistaforgalom bevonásával segíti a gazdasági fellendülést.

A beruházásnak (amely 2012-ben valósult meg), a Louvre új épületének világszínvonalú építészeti minőséget képviselő felépítése mellett fontos célkitűzése volt az akkor már UNESCO világörökségi listán szereplő ipari táj tiszteletben tartása és a felhagyott bányászati területen természeti értékek és park létrehozása. A helyben lakóknak a múzeum jelenléte munkahelyeket teremt, a park létrehozásával és az elzárt terület megnyitásával pedig környezetük minősége változott pozitív irányba.

²⁴ Unesco jelölés 2012, Nord-Pas de Calais Mining Basin, cultural landscape, forrás: <http://whc.unesco.org>

14. EuraLens – Parkok láncolata az ipari tájon, Nord-Pas de Calais bányászrégió fejlesztési projekt, a háttérben egy meddőhányó látható. Kép forrása: <https://odyssee.euralens.org/events/la-chaine-des-parcs-sur-le-divan/>

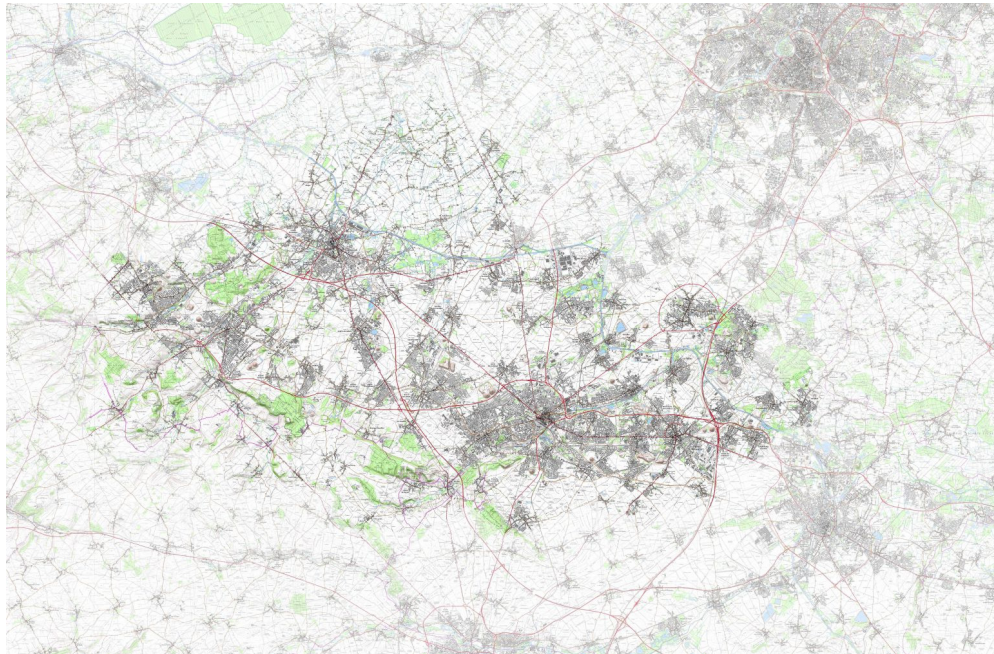
A világszínvonalú építészeti minőséget a Japán sztárépítész páros Kazuyo Sejima és Ryue Nishizawa (SANAA) tervezői munkája garantálta, a landscape parkot Cathrine Mosebach és munkatársai tervezték. A program sikerét nem csupán a nagyon tudatos programkeresés és a magas esztétikai és építészeti minőséget felmutató megvalósítás hozta meg; a terület földrajzi elhelyezkedése is szerencsés, sűrűn lakott, jól megközelíthető helyen van (fontos európai útvonalak mentén helyezkedik el, TGV-vel megközelíthető, Eurostar csatlakozással London 1 óra).

15. Kazuyo Sejima és Ryue Nishizawa (SANAA) lens-i múzeumépülete. Fotó: Iwan Baan, kép forrása: www.dezeen.com

A park területén a bányászati üzem levonulása óta új vegetáció sarjadt (nyírerdő) melyet a tervezők megőriztek, jelenleg az új telepítés és park feltárásának lehetséges módjait is ez határozza meg. Maga az épület egy elég markáns landmark a körülötte levő épületek volumenét tekintve, amelynek világosszürke falfelülete finoman tükrözi vissza a helyi ipari tájat, magáról arra irányítva át a figyelmet. A főépület a park közepén lévő tisztáson hosszanti irányban nyúlik el, az úthálózat a meglévő fák között kanyarog, átjárási lehetőséget biztosítva az átmenő gyalogosforgalom számára is. A Louvre Lens Múzeum Parkja nemcsak szabadidős és rekreációs terület, hanem a múzeum kültéri oktatási platformja is egyben, amely a terület ipari múltjához és ökológiai értékeihez kapcsolódik.²⁵

A múzeumi terület rekultivációja, a park és az épület megvalósítása a német Emscher-park projekthez hasonlóan csak egy elem volt a fejlesztési programban. Az IBA-hoz hasonlóan az egész város és annak a peremén elhelyezkedő bányaterület (a meddőkkel együtt) az EuraLens²⁶ elnevezésű fejlesztési projekthez tartozik.

16. Nord-Pas de Calais bányászrégió „szigetvilága” – a beavatkozási helyek térképe, Kép forrása: Inessa Hansch Architecture - <http://www.inessahansch.com/fr/projects/29-lens-chaine-des-parcs>

²⁵ forrás: <http://www.landezine.com/index.php/2016/09/museum-park-louvre-lens-by-mosbach-paysagistes/>

²⁶ EuraLens: Nord-Pas de Calais bányászrégió regionális fejlesztési programja, amely a volt iparterületek és bányászvárosok (elsősorban Lens) rehabilitációjára fókuszál. Az IBA programhoz hasonlóan itt is megjelenik a régió parkjainak hálózata, a volt iparterületek megnyitása és zöldítése által (2012-2019). A program felfogása szerint Nord-Pas de Calais bányászrégió egy szigetvilághoz hasonlít, ahol az (általában történelmi városmaggal rendelkező) város-szigetek között felhagyott iparterületeket és elhanyagolt ipari közlekedés-hálózatot találunk. A program célja, hogy az „ipari szigetvilágot” zöld szigetvilággá fejlesszék, a szigetek és köztük levő zöld területek aktív interakciója közepette. Forrás: <http://micheldesvignepaysagiste.com/en/euralens-centralit%C3%A9%20szigetvilágg%C3%A1%20fejleszt%C3%A9s/> szigetvilággá fejlesszék, a szigetek és köztük levő zöld területek aktív interakciója közepette.

II.

Borsodi ipari táj

Borsod ipari múltja

Az Észak-magyarországi régió és a borsodi térség legkorábban feljegyzett ipari múltja (amelyen elsősorban a vaskohászattal kapcsolatban megjelenő, manufaktúrális keretek között folyó ipari tevékenység értendő) a 10-12. századra nyúlik vissza.²⁷ Ebből a korból ipari építészeti emlék nem maradt ránk, de olyan építészeti emlékek, mint pl. a Rudabányai református templom - melynek egyes részeit a 14-15. században építették - tanúskodnak az itt folyt termelés és technológia színvonaláról (pl. a templom 14. századi kovácsoltvas ajtaja). Valószínűleg már ezt megelőzően hasznosították a Rudabányai hegység gazdag vasérc és rézérc készletét, amelyre a környéken található nagyszámú vas eszköz régészeti lelet jelenlétéből lehet következtetni.

Borsod ipari múltjában az első nagyobb áttörést a 17-18. század, a gépesítés kora hozta el – ahogy Európa szerte máshol is, az európai nemzetközi élvonaltól (Anglia) mintegy 60 évvel lemaradva. Jelentős fejlődés kezdődött a bányászatban is, az első szivattyúk, szállítórendszerek és széntüzelésen alapuló erőgépek megjelenésével. Ebből a korból maradtak ránk az első ipari építészeti emlék is, az 1700-as évek végén épült ómassai kohó (részben rekonstruált) épülete²⁸, ahol a vaskohászat és az első jelentős vasmű alapjait a német származású Fazola Henrik (Fassole Henrik, kb. 1730 Würzburg - 1779 Diósgyőr) fektette le.

Borsodban az ipar fejlődése és a vastermelés a kőszénbányászattal²⁹ (barnakőszén) párhuzamosan a 19. század végétől válik meghatározó ágazattá, mivel a század közepétől rohamosan megnövekedik a vas iránti kereslet a reformkor és a dualizmus korának³⁰ jelentős építkezései miatt. Az 1867-es kiegyezés és a századforduló között 17 000 km, az első világháború kitöréséig összesen 22 000 km vasútvonal épül hazánkban, amelyhez a sínek és váltók nagy részét Diósgyőrben készítették. A

²⁷ Az Aggtelek-Rudabányai hegységben a Kohászati Történelmi Társaság 1958-60 között ásatásokat végzett egykori vaskohászati maradványok után kutatva. Az ismert salak lelőhelyeken a salakok minőségét, kémiai összetételét vizsgálva következtettek a lelet korára, a kohósítás és az eljárás módjára. A kutatások megállapították, hogy ezek a leletek (feltételezhetően ezek a legrégebbiek a térségben), a X-XII. századból valók. Egyéb közismert ércbányászati és érckohászati tevékenység Rudabányán a XV. századtól folyt: ezüstabányászat és kohászat, rézércbányászat és kohászat, vasércbányászat és „bucavaskohászat”. Jósvafő okirati említésekből Magyarország egyetlen középkori vaskohóhelye volt. Forrás: Vastagh Gábor: *Tanulmányok a kohászat magyarországi történetéből, 2007 Rudabánya, Kiadta: Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténelmi Múzeum, Szerk.: Hadobás Sándor, ISBN 978 963 86575 8 9*

²⁸ 1937-ben Köves János, a diósgyőri erdészet lelkes erdőmérnöke a diósgyőri vasgyárnak tervet dolgozott ki az újmassai kohórom állagmegóvására és a környék műemléki védett parkká való kialakítására. Pénz és egyéb okok miatt a megvalósításra ekkor végül nem került sor, de ez volt az első próbálkozás az országban egy ipari műemlék megmentésére.

²⁹ Borsod legjelentősebb kőszénbányászati térségei: Ózdi szénmedence, Borsodi szénmedence és a Sajó-völgye

³⁰ Az ipari forradalom hazai kibontakozása a dualizmus korára esik. Az ország vaskohászata a 19. században két csúcst ért el, az elsőt a reformkorban (ekkor tör be az ipari forradalom az országba), a másodikat a század végén, amikor az e technológia nyújtotta termelés kiteljesedik.

kiegyezést követő fél évszázad a hazai és a borsodi ipar hatalmas arányú fejlődését hozta, mind a technikai újításokat, mind az épületállományt tekintve.

A nagyüzemi acélöntvénygyártás Magyarországon elsőként Borsodban kezdődött el, 1884-ben Diósgyőrben. Az itt öntött Siemens-Martin acélból készültek az 1900-as évek legelején a hazai építőipar egyedülálló és kiemelkedő teljesítményének számító régi Erzsébet híd láncszemei, amely a maga idejében több okból is műszaki szenzációnak számított. A világ első, konstrukciójában sok újat hozó, acélpilonos lánchídja volt, illetve itt alkalmaztak először Magyarországon Martin acélt.

A Diósgyőri Vasgyár az akkor még külön álló Miskolc és Diósgyőr között lévő üres területen épült fel a 19. század második felében. A hivatalnokok, felügyelők és munkások közeli elhelyezése céljából a gyár építésével párhuzamosan lakóházakat, lakóterületeket is építettek. Így jött létre négy építési szakaszban 1868-1944 között a máig fennmaradt, kiterjedt szakirodalommal rendelkező Diósgyőr-vasgyári kolónia.³¹

17. A Diósgyőri vasgyári kolónia, a „Gyarmat” helyszínrajza 1910-ből. Kép forrása: Wikipedia.

³¹ A vasgyári kolónia építése során négy jól megkülönböztethető időszakot tartanak nyilván: Az első épületek építésének időszaka (1868–1877), Az intézményhálózat kiépítése és a lakótelep építése a Szinváig (1878–1908), A „száz ház” építése (1909–1914), A két világháború közötti építkezések (1914–1944). forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Di%C3%B3sgy%C5%91r-Vasgy%C3%A1r>

A 19. század közepétől a gömri³² kőszénbányászat másik fontos központjában, a mai Ózd környékén a szénlelőhelyek eredményes felkutatása szintén kedvező feltételeket biztosított az ipartelepítésre. 1845-től a Gömri Vasművelő Egyesület, majd 1852-től a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület kezdett vasgyárat működtetni Ózdon, illetve a helyi bányákra alapozva Salgótarjánban a Salgótarjáni Vasfinomító Társulat. Az iparágban fokozatosan kibontakozó verseny, a hatékonyság és egyéb okok miatt a két gyár koalíciója 1881-ben valósult meg, amelyben a két üzem munkamegosztásban dolgozott, a „Rima”, azaz a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. égisze alatt egészen 1946-ig.

A két gyár egyesülésétől kezdve az ózdi üzemeknek meghatározó szerepük volt a hazai vas és acélgyártásban. A Rima a kor vaskohászati mamutvállalatának számított ekkor, amely az ország nyersvastermelésének, acélgyártásának és hengerelt acéláru termelésének a javát (44%) adta. Később az ózdi és salgótarjáni párhuzamos fejlesztések elkerülése, és a két költséges üzem fenntartásának kiküszöbölése érdekében a vállalat igazgatósága úgy döntött, hogy az acélgyártást és a meleghengerelést Ózdon fejleszti tovább, így 1901-ben ez az ágazat megszűnt Salgótarjánban. A gépek Ózdra kerültek át.

Az ipari léptékű vasgyártás Ózdon és Diósgyőrben nagyjából párhuzamosan épült ki, azonban Ózdon alkalmaznak előbb modern technológiát (Ózdon előbb rendezkedtek be a kőszén tüzelésű kohókra, mint Diósgyőrben). Ahogy Miskolcon úgy Ózdon is a város fejlődése párhuzamosan halad a gyár fejlődésével, a gyári dolgozók lakhatását biztosító vasgyári kolóniák építése mellett széles körű intézményhálózat épült ki óvodákkal, iskolákkal, korszerű kórházzal, közfürdővel, kaszinóval, olvasó klubbal, könyvtárral.

18. Az ózdi vasgyár 1800-as évek második felében. Kép forrása: Ózdi Városi Múzeum

³² 1918-ig Ózd környéke Gömör vármegyéhez tartozik

19. Voltak időszakok, amikor az ózdi üzem 0-24 órában működött. Fotó forrása: Ózdi Városi Múzeum

Az első világháborút megelőző és a háború alatti években a gyárak főleg hadicélokra termeltek³³. Az első világháborút követő békeszerződés után kialakult állapot (a nyersanyaglelőhelyek nagy része az országhatáron kívülre került) azonban jelentősen visszavetette a borsodi ipar fejlődését. Az időszakosan fellépő nyersanyaghiány miatt az Ózdi Vasgyár egy időre be is zárt (csak 1920 után sikerül az olvasztókat újra beüzemelni, ekkorra már átállnak a rudabányai vasérc hasznosítására), és a Diósgyőri Vas- és Acélgárban sem készültek még el a tervezett nagyolvasztók és az állandó nyersanyaghiány miatt itt is gondok voltak a termelés folytonosságával.

A 20-as évektől kezdődően azonban a két világháború közötti időszak (a nagy gazdasági világválság, és az azt követő éveket leszámítva) a megélénkülés és a technikai fejlődés éveit jelentették a borsodi ipar számára. Ebben az időben kezdett fokozódni a magyar ipari termelés³⁴, valamint a háború előtti években a hagyományos termékek mellett a hadigazdálkodásra való átállás is megkezdődött, az állami megrendelések hatására komoly konjunktúra bontakozott ki.

Ózdon nagyarányú beruházások és korszerűsítések történtek a keresletnövekedés miatt, a gyár átáll a 2x12 órás műszakokban működő éjjel-nappali üzemre, amely innentől kezdve az egész város működését a gyár munkabeosztása diktálta időkerethez kötötte. Diósgyőrben az ágyúgyár létesítéséhez kapcsolódva egy martinkemencét építettek (1917), és befejezték a finom- és a durvahengersor villamos hajtásra való átállítását, új nagyolvasztó és finomhengersor és egy Héraul-

³³ Ózdon hadi rendelésre gyártottak csákányt, gyalogsági ásót, lópatkót, tüskeshuzalt, a sokkal jövedelmezőbb lőszert azonban nem. Diósgyőrben lőszert is gyártottak, az itt előállított lövedékek mennyisége az első világháborúig évről-évre emelkedett: gyártottak ágyúlövedéket, illetve a tengerészet és a hadsereg részére 25-től 240 mm átmérőig mindenféle lövedéket.
forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Di%C3%B3sgy%C5%91r-Vasgy%C3%A1r>

³⁴ A hazai vaskohászat 1929-ben több mint 350 000 tonna nyersvasat és 500 000 tonna acélt termelt, és nyersvastermelésével a világon a 19., acélttermelésével a 17. helyet foglalta el. Az acélttermelés terén megelőzte Hollandiát, a dél-amerikai országokat, Kínát, Ausztráliát, és kétszer annyit termelt, mint Norvégia, Románia, Finnország és Jugoszlávia együttvéve.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%93zdi_Koh%C3%A1szati_%C3%9Czemek

ívkemence épült. A második világháborút megelőző években a diósgyőri acélgyártást a fegyver és lőszergyártás határozza meg leginkább.

A második világháború harci eseményei során az Ózdi Vas és Acélgár háborús károkat ugyan nem szenvedett, de a termelés megbénítása céljából fontos vasúti összeköttetéseket robbantottak fel (nyersanyagellátási gondok) és fontos berendezéseket szállítottak el, ami miatt a termelés komolyan visszaesett. A háború után a termelést viszonylag gyorsan helyreállították, Ózdnak komoly szerepe volt a jótételi szállításokban.

A Diósgyőri Vas és Acélgár a lőszer és ágyúgyártás és a hadiiparban betöltött szerepe miatt a légitámadások célpontjává vált, 1944-ben találatot kapott a martinacélmű, a durva- és a finomhengermű és a kovácsüzem. A háborús károk miatt nem volt folyamatos a termelés, de a háború után szinte egyből megkezdték a helyreállítási munkálatokat. Ennek részeként 1945 január elsején Miskolc, Diósgyőr, Pereces és Hejőcsaba egyesítésével létrehozták „Nagy-Miskolcot”, amely a térség legfontosabb ipari, kereskedelmi, egyetemi, kulturális és idegenforgalmi központjává tette a várost. Miskolc azóta is a régió központja.

A második világháború és az azt követő Párizsi békeszerződés után az új gazdasági és politikai berendezkedés lényegi változásokat hozott a borsodi ipar történetében is. A következő évtizedeket a tervszerű ipartelepítés jellemezte. Ezt megelőzően nem létezett elfogadott ipartelepítési koncepció³⁵, amelyben a nehéziparnak Borsod központtal (Miskolc, Ózd, Kazincbarcika) kiemelt szerep jutott volna. Az 50-es években a sztálinizmus mintájára kiépített totális diktatúra éve alatt a vállalatokat és az eszközöket is államosították³⁶, ez a tulajdonosi (állami tulajdon) és szerkezeti berendezkedés az 1989-es rendszerváltozásig fennmaradt.

20. Az ózdi gyár fénykorában (70-es években). Fotó: Dobossy László

³⁵ Pál Ágnes, Győr Ferenc: Magyarország Ipari Térszerkezetének Jelenkori Változása c. tanulmány 2016

³⁶ 1950-től Ózdi Kohászati Üzemek ÖKU

Ózdon a háború után a jóvátételi szállítások és az ország újjáépítése során jelentkező kohászati termékek iránti kereslet kielégítése céljából fokozták a mennyiségi termelést, azonban a termékek minőségi romlása miatt a 60-as évektől kezdődően folyamatosan zajló korszerűsítések és átépítések folytak. A 70-es évekre elkészülő korszerűsítések a Siemens-Martin eljárás továbbvitelével valósultak meg, a fejlett kohászati országokban már elterjedten alkalmazott oxigén-ráfúvásos (LD-konverteres) acélgyártási eljárással szemben, amely egyes vélemények szerint determinálta az ózdi kohászat hanyatlását és későbbi megszűnését is. Az utolsó nagyobb beruházások és korszerűsítések: 1971 folyamatos öntőmű (FAM), 1971-73 Ózd-Center (Ózd határában) korszerű rúd és dróthengermű (RDH)³⁷ gyártó üzem (ez a mai napig működik). Egyéb korszerűsítések a törzsgyár területén: üstfalazó csarnok³⁸, hozaganyagtároló³⁹, oxigéngyár⁴⁰.

A háború után Diósgyőrben is hamar helyreállították a termelést a megnövekedett kereslet miatt, az ehhez szükséges kokszot és vasércet keleti importból fedezték. Nevét 1953-ban Lenin Kohászati Művekre változtatták (LKM), és leválasztották róla a Diósgyőri Gépgyárat (DIGÉP). Az új dunai vasmű (Dunaújváros) építése miatt ekkoriban kevesebb forrás jutott a borsodi fejlesztésekre, de még így is történtek korszerűsítések: az 50-es évek elején üzembe helyezték a 700 m³-es új nagyolvasztót, egy 180 tonnás SM kemencét és 1955-re elkészült a középhengermű üzem⁴¹, 1975-ben működésbe lépett a nemesacélhengermű. A 60-as évek végére, 70-es évek elejére azonban elavult a technológia, a nagyobb korszerűsítés csak a 80-as évek elejére készült el, amikor a gyár átállt az LD-konverteres (oxigén-ráfúvásos) technológiára, ekkor létesült oxigéngyár valamint 1982-ben átadták a kombinált acélműt is.

21. Miskolc, a Lenin Kohászati Művek a szocializmus „aranykorában”. Fotó forrása: www.fortepan.hu

³⁷ Rúd és Dróthengermű, Ózd-Center. Generáltervező: Kogépterv, altervező: Iparterv. Tervező: Nagy József, szerkezettervező: Nagy József, Pálya Antal, Szilágyi Miklós

³⁸ Iparterv, tervezők: Nádassy Lajos, szerkezettervező: Kovács Katalin, Malomsoky Csilla

³⁹ Iparterv, tervezők: Kovács Béla László, Wagner Péter, szerkezettervező: Kovács Béla László, Nagy Zoltán

⁴⁰ Iparterv, tervezők: Demény Tamás, szerkezettervező: Szőke Ferenc, Kovács Béla László

⁴¹ Iparterv, tervezők: Resatkó Endre, szerkezettervező: Nagy József

22. Berentebánya régen, háttérben a berentei erőmű kéményeivel. Fotó forrása: www.barcikaihistorias.hu (Rónaföldi Z. gyűjteménye).

A háború után a gyárakon kívül egyéb fontos fejlesztések is történtek Borsodban: a borsodi kohászati rekonstrukció keretein belül 1969-ben Sajókeresztúron ércelőkészítő mű épült, amely ellátta az ózdi és a diósgyőri nagyolvasztókat is. Az ércelőkészítő mű⁴² beindítása tette lehetővé, hogy a gyárak jobb minőségű, osztályozott alapanyagokkal dolgozzanak, amely sokat segített a Borsodban előállított kohászati termékek minőségjavulásán.

A rendszerváltozás után a KGST megszűnésével összeomlott a keleti piac, amely az itt készült termékek legnagyobb részét felvette, emiatt erősen lecsökkent a termelés, a munkaerő nagy részét Ózdon és Miskolcon is elbocsájtják. Az állami támogatás leépítése miatt a legtöbb nehézipari vállalat csődbe ment a 90-es évek elején, megkezdődött az ingatlan és egyéb vagyontárgyak privatizációja. A két gyárban fokozatosan ugyan, de végül teljesen leállt a termelés.

A 90-es évek közepétől kezdődően Borsodban az ipari épületállomány a legtöbb kohászati területen leépült, kevés épületet tudtak hasznosítani. Ezeken a területeken jó esetben ipari parkok létesültek, szerencsétlenebb esetben elhagyatottan állnak, az épületállomány leromlott vagy már lebontották, fokozatosan zárványokká váltak.

A mai borsodi tájat a két gyár maradványain kívül a kezdetekből fogva meghatározza a borsodi szénbányászat történetének alakulása is. A borsodi szénbányák fejlődésére már az 1870-es évektől kezdődően serkentő hatással volt a vasútépítési láz, de a nyersanyaglelőhelyek és bányák szerepe leginkább az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések aláírása után értékelődött fel, amikor az ország nyersanyaglelőhelyeinek 98 %-a az ország határon kívülre került.

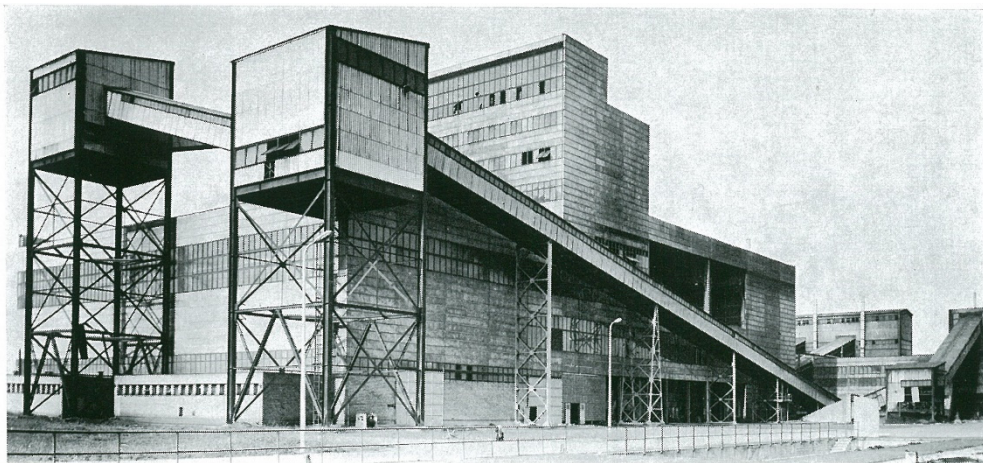
⁴² Borsodi Ércelőkészítő Mű (BÉM) amely később a bányászat megszűnése után profilt váltott és hulladékhasznosítással foglalkozott (fémhulladék, roncs gépjármű). Az üzem ellen több környezetvédelmi egyesület tiltakozott, többek között azért mert Magyarország egyik legszennyezőbb üzemeként volt számon tartva, amelyet a 2010-es évek elején végül lebontottak. A területen csak a betonkémény és a híres csarnokok maradtak meg.

23. Farkaslyuk szénosztályozómű 1971. Fotó: Dobossy László,
Kép forrása: <http://dobosy-telepulesek.blogspot.com/2017/02/farkaslyuk-1930-1976.html>

Az 1800-as évek végétől a második világháborúig terjedő időszakban a legegyszerűsebb termelés a két nagy gyárra alapozott bányavidéken folyt: a Diósgyőr-Miskolcra és az Ózd-környékre, amelyek állandó piacot biztosítottak a borsodi szénnek. Egyéb nagy bányavidékek: Egercsehi, és a Sajó-völgye. Ebben az időben a kisebb léptékű, magán bányázatok jellemezték a régiót.

A bányászati termelés jelentős fellendülése a második világháborút követően kezdődött meg, amikor (az összes iparág közül elsőként) a bányákat államosították. A megfelelő ásványkincsrel rendelkező bányákat az első három éves és első öt éves terv keretein belül fejleszteni, gépesíteni kezdték, majd megindult a borsodi szénmedence egységes bányászatának és a nagyüzemi (extenzív) termelésnek a kialakítása.

24. A borsodi ércelőkészítő mű, Miskolc-Sajókeresztúr, KGMTI 1963.

25. Borsodnádásdi munkáskolónia, Fotó forrása:

<http://dobosyelepulesek.blogspot.com/2017/02/borsodnadasd-gyartelep-1880-1955.html>

Urbanizáció Borsodban

A szénbányászat és az ipar fejlődésével párhuzamosan a munkásság száma is rohamosan nőni kezdett Borsodban. A két nagy gyárhoz (Ózd és Miskolc) épült kolóniák mellett a nagyobb bányüzemek is biztosítottak lakhatási elhelyezést és szociális ellátásokat a bányász családok részére. Ezek a bányáskolóniák puritánabb és építészeti⁴³ is sokkal szerényebb kivitelben készültek, mint a gyári kolóniák (ahol a munkások szakképesítését és rangját a telepen kiutalt lakhatási lehetőség is reprezentálta), és jellemzően nagyon zsúfolt körülmények között éltek benne a lakók.

Az első bányáskolóniát az 1860-ban a Diósgyőr-környéki állami szénbányák megbízásából Perencesen kezdték el építeni, majd ez a gyakorlat Borsod szerte elterjedt. A kolóniaépítések korai szakaszában (kb. a második világháborúig bezárólag) a lakások nagyon egyszerű, szoba-konyhás, komfort nélküli házak voltak. Gyakran előfordult, hogy egy épületben az épület két végétől megközelíthetően négy egyforma lakás kapott helyet (pl. Perencesi bányatelep, Somsálybánya, Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep).

A többé-kevésbé eredeti állapotban máig fennálló kolóniákat a történeti városmagtól (faluközponttól) eltérő szerkezetű utcarendszer jellemez, amely a mai napig jelentősen meghatározza a települések szerkezetét és arculatát. A házak többségének megmaradt az eredeti kialakítása is, és általában a mai napig lakottak (sokszor a korszerűsítés is elmaradt a jellemzően alacsony jövedelmű társadalmi rétegek lakta telepeken). Egyes városi kolóniák központi elhelyezkedésük, építészeti értékeik miatt sokkal magasabb státuszú lakókörnyezetként is működhetnének.

⁴³ A nagy gyárhoz kapcsolódó kolóniákról (Diósgyőr vasgyári kolónia, Ózdi kolóniák) kiterjedt irodalom áll rendelkezésre: Csontos Györgyi – Vass Tibor: Ózdi munkáskolóniák - Gyári kolóniák és lakásbelsőik Ózdon (1861-1970), Kráter, Pomáz, 2001. vagy Bereczki Zoltán szerkesztésében működő a www.vasgyar.hu ahol a diósgyőri vasgyári kolóniát dokumentálja a szerző.

A második világháború után a városok fejlődésének léptéke teljesen megváltozott Borsodban is. Az akkoriban több település összevonásával regionális központokká szervezett nagyvárosokat, Ózdot⁴⁴ (1949) és Miskolcot⁴⁵ (1945), az 50-es évek erőltetett iparfejlesztése (első öt éves terv) Budapest és Dunaújváros mellett kitüntetett pozícióba helyezte, mindkét város esetében szocialista ipari központtá fejlesztés volt a cél. Illetve, már létező kisebb ipari települések (pl. bányák közelében lévő falvak) egyesítésével és felfejlesztésével, szovjet mintára új szocialista városokat hoztak létre (Kazincbarcika 1954, Tiszaújváros 1957), ahol a várostelepítés elsődleges szempontja szintén az iparosítás volt.

26. Kazincbarcika 1960. fotó: Mészáros Zoltán, Fotó forrása: www.fortepan.hu

Az üzemek építése és fejlesztése mellett megkezdődtek a telepszerű lakásépítési programok, melyek az iparbővítéssel egyetemben háttérbe szorítottak minden más városfejlesztéssel kapcsolatos feladatot (városközpontok hanyatlása)⁴⁶. A telepszerű lakásépítés évtizedei azonban nem volt homogén korszak. Dr. Megyesi Tamás „Az Új Város Épül, Miskolc 1945-1975 c. kiállítás és az ahhoz megjelent kötet egyik cikkében a telepszerű lakásépítés korszakait a következő módon különbözteti meg:

„az első az újjáépítés korszaka, amikor még tele reményekkel fogtunk hozzá egy új, demokratikusnak hitt világ felépítéséhez, és ami építészeti szempontból a modernizmus győzelmével kezdődött. Néhány év után azonban egy szélsőbaloldali fordulat következett be, ami 1949-től kb. 1955-ig tartott, és aminek építészeti

⁴⁴ Ózd 1949-ben kapott városi rangot, miután Ózd Bolyok és Sajóvárkony községeket hozzácsatolták, majd 1978-ban további öt település Center, Hodoscsépány, Susa, Szentsimon és Uraj hozzácsatolásával elérte a város mai kiterjedését

⁴⁵ Miskolcot 1945-ben Diósgyőr és Pereces, Hejőcsaba, Hámor, Görömböly (mai Miskolctapolca), Szirma és Bükkzentlászló egyesítésével 'Nagy Miskolccá' szervezték, a város a szocializmus gazdasági és társadalmi törekvéseinek mintavárosa, egyben regionális iparközpont volt

⁴⁶ forrás: Kissfazekas Kornélia VÁROSKÖZPONTOK AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN c. PhD értekezés 2011, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Csonka Pál Doktori Iskola

hozadékát az utókor szocreálként emlegeti. A harmadik korszak 1955-ben kezdődött, és a szocialista város zavaros ideológiáját lassan feladva fokozatosan a tömeges lakásépítéssel vált azonossá. A negyedik korszakot inkább a technológiai váltás jelzi: a kezdetben hagyományos, majd blokkos építési mód politikai döntés eredményeképpen átadta a helyét a paneles építési módnak, és ezzel nemcsak az építészeti, hanem a városfejlesztés is a technológia és a nagy számok építészete árnyékába került.⁴⁷ Miskolcon a háború után 1948-tól 1980-ig bezárólag közel húszezer új lakás épült.⁴⁸ Ózdon 1948-ban a gyártelepen belül (a régi főtisztviselői telep helyén) épült az első 2-3 emeletes együttesekből álló lakótelep, majd 1952-ben a városrendezési terv elkészülte után a Béke telep építése, 1969-ben kezdődött a városközpont kialakítása és a paneles lakásépítés.

A tömeges lakásépítés korában épült új városrészeket sok kritika érte a várostervező és az építész szakma részéről is, azok térszervezése és a régi városközponttól való elkülönülése miatt. Ezen problémák Ózd és Miskolc esetében a mai napig nincsenek megoldva, kapcsolatuk a régi városrészekkel vagy a kolóniákkal nem megoldott, az új városrészek köztéri pedigré pedig nem igazán hívogatók tartós ott tartózkodásra.

27. Miskolc 1964-ben. Fotó forrása: Váti archívum, www.forteapan.hu

⁴⁷ forrás: Új város épül, Miskolc 1975-1975 kiállítás kiadványa. Kiállítás kurátora: Hajdú Ildikó
Kiadó: Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, Miskolc 2010 ISSN: 1219-0594 ISBN: 978-615-5027-04-8

⁴⁸ 1948-50 Tánácsics tér (65 lakás), 1949-50 és 1958 Tizeshonvéd utca (144 lakás), 1949-58 Selyemrét É-D (934 lakás), 1951-60 Tátra u. – Torontáli u. (531 lakás), 1951-53 Hejőcsaba kőművesházak (170 lakás), 1951-59 Győri kapu É-D (981 lakás), 1952-58 Petneházy u. (558 lakás), 1953-53 Berekalja I. bányász-kohász telep (96 lakás), 1953-58 Bajcsy Zs. út eleje (632 lakás), 1952-58 Peremes bányásztelep (146 lakás), 1952-60 Kilián É (1208 lakás), 1957-58 Peremes, Jószerencsét u. (72 lakás), 1962-65 Szentpéteri kapu K (1298 lakás), 1964-66 Szentpéteri kapu Ny (1012 lakás), 1966-90 Vörösmarty u. belváros (2463 lakás), 1968-76 Győri kapu D (3500 lakás), 1970-74 Diósgyőr (2900 lakás), 1970-75 Avas D I. ütem (3519 lakás), 1970-80 Berekalja II (272 lakás), 1972-73 Bulgárföld panel (922 lakás), 1975-80 Avas D II. ütem (7202 lakás), összesen 19 406 lakás. forrás: Új város épül, Miskolc 1975-1975 kiállítás kiadványa. Kiállítás kurátora: Hajdú Ildikó, Kiadó: Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, Miskolc 2010.

Borsod ipari építésze

Borsod egykor létezett ipari épületállományát ma már jobbra fotókból, leírásokból és egyéb helytörténeti dokumentációkból ismerjük. Ebből a csak részben megmaradt épületállományból is nagyon kevés a működő, vagy állagát valamelyest megőrző épület, pedig akadnak köztük komoly építészeti, művészet-, technika vagy kultúrtörténeti értékkel bíró együttesek is. Fontos említést tenni arról, hogy a ma fellelhető építmények nagy része ma már nehezen rekonstruálható⁴⁹ és beazonosítható megcsonkított ipari maradvány, vagy műszaki konstrukció. Az ipari épületek dokumentálása és kutatása komoly nehézségekbe ütköző feladat a területek elzártsága miatt.

A régió több, figyelemre érdemes ipari épületének védelmére próbáltak már műemléki védeltséget szerezni kulturális örökséget védő civil egyesületek, építészek vagy kutatók⁵⁰, azonban ezek a próbálkozások az esetek alacsony részében jártak sikerrel (annak ellenére, hogy ők háború előtti épületek védelmét szorgalmazták jellemzően). Az ipari épületek védeltségének kérdése a műemlékvédelemben a mai napig vitatott témának számít⁵¹ annak ellenére, hogy értékük megkérdőjelezhetetlen. Borsod ipari építésze csak részben feltárt területe az építészettörténetnek.

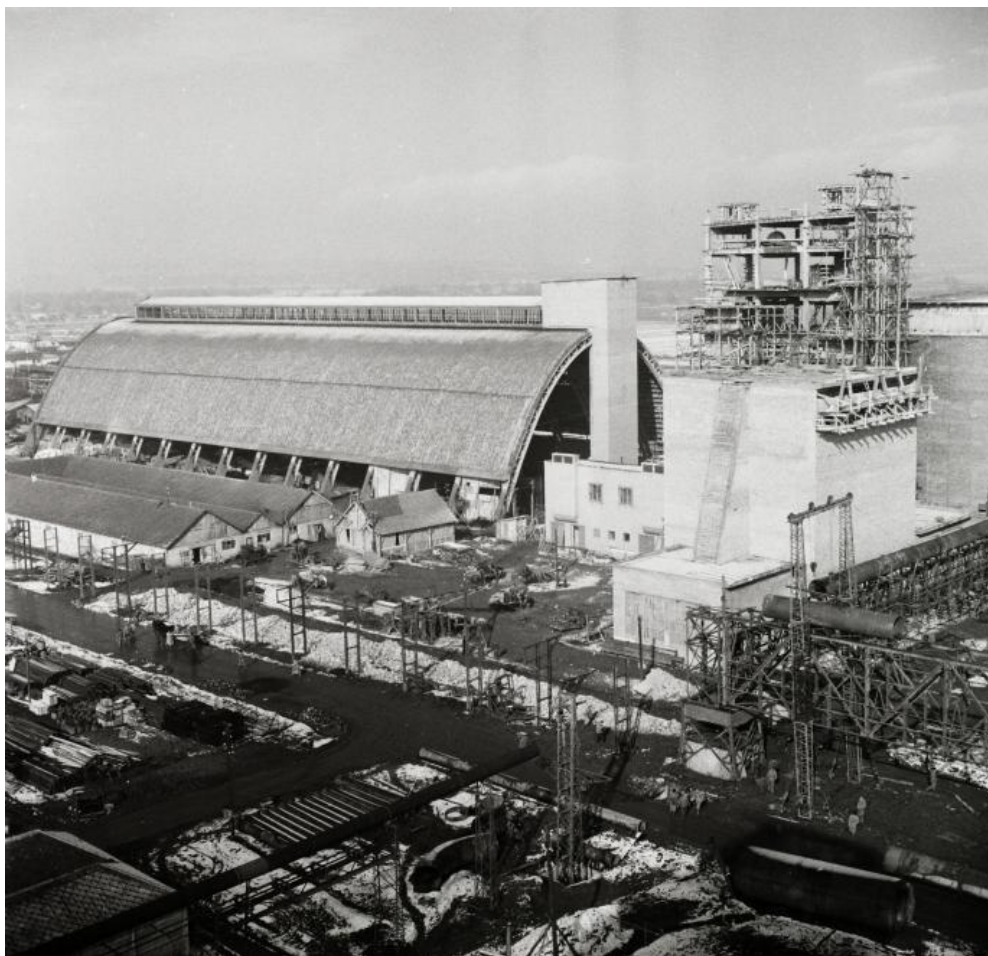
A háború előtti ipari épületállományról sokkal korlátozottabb a rendelkezésre álló építészeti dokumentáció, mint az 1950 utáni évekről. Tanulságos vállalkozás lenne az egyszer létezett és a jelenleg fellelhető épületállomány kereshető adatbázisban való összevetése és az így keletkezett ismeretanyag interaktív bemutatása. Az ebből az időből származó épületállomány túléléséért sokat tettek a helyi műszaki értelmiségből verbuválódott civil szervezetek, akik pályázatok útján próbálnak értéket menteni, lehetőségeik azonban eléggé korlátozottak⁵².

⁴⁹ Kevés olyan üzem áll ma rendelkezésünkre, ahol az eredeti felállásban a teljes műszaki konstrukció vizsgálható lenne, amelynek fő oka az összehangolást nélkülöző bontások és átépítések következtében végbement változás. Előfordul, hogy egyes épületeket építésük idején építészeti szaksajtóban publikáltak, helyszínük beazonosítása még így sem mindig egyértelmű. Ipari épületről kiadott publikáció jellemzően a háború után épült üzemekről érhető el (pl. az Iparterv Archívum-ban www.miea.hu, a Magyar Építőművészet régebbi számaiban, illetve a frissen megjelent Magyar ipari építészet 1945-1970 c. könyvben, Haba Péter 2019).

⁵⁰ pl. Közép-európai Ipari Örökség Útja Egyesület, amelyet a Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Alapítvány Logisztikai és Gyártástechnikai Intézet karolt fel, pályázatok írásával és ismertető anyagok kiadásával folytatott) értékvédelmi tevékenységet <http://www.ipari.bzlogi.hu/>, illetve Dr. Váczai Piroska (KÖH) és munkatársainak Ózd Projekt néven ismerté vált kutatómunkája és műemléki előterjesztései 2006. amelyet a SZIE Ybl Miklós Műszaki Főiskolai Kar Településmérnöki és Építészeti Tanszékkel közösen (előtanulmányok: Kristóf Ágnes, tanulmányok: Dr. Reischl Gábor, Csontos Györgyi, Kámán Előd) publikálták, témája Ózd város kulturális örökség alapú városrehabilitációja.

⁵¹ Varga Piroska okl. építésmérnök „*KULTÚRGYÁRAK - Felhagyott ipari épületek, mint kulturális színterek*” c. DLA értekezésében 2016 (p. 15-27.) az ipari örökség fogalmát és az ipari örökségvédelem intézményrendszerének működését részletesen tárgyalja (Varga Piroska, Kultúrgyárak – Felhagyott ipari épületek, mint kulturális színterek c. DLA értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskola). https://issuu.com/vpiros/docs/vargapiroska_ertekezés

⁵² Miskolcon több olyan civil szervezet működik, amelyek az ipari örökség védelmének a témakörét felkarolták. Az egyik ilyen az Észak-Keleti Átjáró Egyesület, akik 2018-ban ipari örökség táborát szerveztek, a figyelmet a vasgyár 100 éves csarnokára irányítva több nyilvánosság jutott a témának. Az Átjáró KHE a város ipari múltjának szociológia témájú kérdéseivel rendszeresen foglalkozik kiadványaiban és videóiban. Egy másik példa a Factory Aréna, amely a vasgyár területén, a volt csavargyár épületében működtet skate parkot és mászófalat a helyi fiataloknak. Bár az épület állagmegóvása állandó kihívás számukra, az mégis fontos identitást jelent nekik, tevékenységük messze túlmutat egy sportklub célkitűzésein.

28. A Borsodi Vegyi Kombinát 1954. Fotó forrása: www.fortepan.hu

A korábbi időszakokkal ellentétben Borsod háború utáni ipari építészete a korabeli sajtónak és szaklapoknak köszönhetően valamelyest jobban dokumentált, innen ismerhetjük egyes épületek építés utáni (eredeti) állapotát. Ezek az épületek talán nagyobb számban maradtak fenn, ám a pusztulás ezeket is ugyanannyira fenyegeti. Az 50-es évek utáni ipari építészet leginkább a nagy tervezővállalatok tevékenységével, azon belül is elsősorban az Iparterv tervezői tevékenységével azonosítható. Az Iparterv mellett egyéb regionális tervezővállalatok is bekapcsolódtak az épületek tervezésébe, legtöbbször a technológiai tervezés háttérét biztosítva az Iparterv építészeivel együttműködésben, vagy akár a teljes ipartelep építészeti megtervezésében is, beépítéstől kezdve a gyártástechnológián át a szerkezeti tervekig és az építészeti megjelenésig (pl. a Kohó és Gépipari Minisztérium Tervező Irodái – KGMTI)⁵³.

A háború utáni időszakból az Iparterv több, a korabeli szaksajtóban megjelent és a vállalat saját kiadványaiban is publikált 'ikonikus' épülete található Borsodban. Ezeknek az üzemeknek jellemzően teljesen megváltozott a vállalati és tulajdonosi háttere, maga a termelés is teljes átalakuláson ment keresztül, elvéve találni az épületek között olyat, ami megtartotta eredeti funkcióját. Egyik ilyen kivételes épületegyüttes az Iparterv által tervezett Borsodi Vegyi Kombinát Kazincbarcán, amely ma is működő üzemként funkcionál. Már építési technológiája okán (helyszíni előregyártás) felépítése után rögtön híressé vált, Gnädig Miklós és Horváth Gyula által tervezett pétisó-raktár (1952-53), illetve a vegyi kombinát egyéb épületei: a

⁵³ forrás: Haba Péter, Félárnyékban – Az 1960-as évek ipari építészete a kánonokon túl, *Ars Hungarica* 44. 2018/2 p.175.

főbejárat és irodaépület, a műtrágyaüzem és mészkőtörőépület (Horváth Gyula, Lauber László, Petz Rudolf, Schuszter Ferenc és társaik, 1950-55), a szintéziscsarnok és a PVC gyár. Funkcióját megtartó üzem továbbá az Iparterv tervezésében készült Hejőcsabai Cementgyár épületei (Poddányi István, Simonffy Gyula 1950-től)⁵⁴, valamint az Ózd-Centeren ma is működő rúd és dróthengermű (generáltervező: Kogépterv, altervező: Iparterv. Nagy József, Pálya Antal, Szilágyi Miklós).

Az Iparterv jelentősebb jegyzett épületei közül megváltozott funkcióval vagy üresen áll Miskolcon az LKM közép hengermű csarnoka (Resatkó Endre, Nagy József), a Diósgyőri Gépgyár üzemfenntartási csarnoka (Vellay István, Borbíró Miklós) és központi raktára (Schneider Lehel, Gnädig Miklós 1950), a Borsodi Erőmű Berentén (Mátrai Gyula, Pászti Károly, Fekete Béla, Vasek László, Árkay Bertalan 1951-55), a Tiszai Erőmű Tiszapalkonyán (Mátrai Gyula, Pászti Károly, Vasek László, Bereczky László 1952-57) és a gázsziilikátgyár Berentén (Mátrai Gyula, Pászti Károly, Szécsi Árpád 1961-63). A KTMGI tervezésében készült sajkókeresztűri Borsodi Ércelőkészítőmű elegy-átlagosító csarnokai (Bánszky Balázs, Horváth László, Zádor Zoltán 1963-69) még megvannak, használaton kívül üresen állnak, a darabosító exhausztor épületet 2014 környékén elbontották⁵⁵.

29. A berentei erőmű építése az 50-es években, helyszínen „előregyártott” technológia alkalmazásával. Fotó forrása: www.fortepan.hu

⁵⁴ forrás: Haba Péter – Szerkezet, technológia, esztétika összefüggései a magyar ipari építészetben 1947-70, doktori disszertáció II. kötet – Illusztrációk

⁵⁵ forrás: Haba Péter – Szerkezet, technológia, esztétika összefüggései a magyar ipari építészetben 1947-70, doktori disszertáció II. kötet - Illusztrációk

A borsodi ipari táj jelene

Noha a „Sajómenti Ruhr-vidék” mítoszának időszaka végül néhány évtized alatt megdőlt, a borsodi táj még ma is markánsan hordozza magán ennek az időszaknak a nyomait. Fontos tudatosítani azonban, hogy a bányászat és a kohászat gyökerei Borsodban ennél sokkal régebbre nyúlnak vissza, ennek megfelelően a tájalakítás (és a tájban megjelenő ipari építészeti), illetve az ipari tevékenységhez köthető városiasodás folyamatai az extenzív szocialista iparfejlesztés évtizedei előtt is markánsan megindultak már⁵⁶.

Borsodban a ma fellelhető ipari maradványok erősen szétszórta, állapotuk folyamatosan romlik. Ezek a pusztuló fragmentumok vagy zárványok jelen állapotban és formában csak működési zavarokat generálnak, pedig rehabilitációjukkal (egy új borsodi ipari táj születésével) akár egy regionális fejlesztés fontos kiindulópontjaivá vagy a régiót összekötő tematikus kuriózummá válhatnának. A történelem során több ízben is az ország fejlettségét szimbolizálták, megérdemelnék a rehabilitációt – a mi a kultúránk pedig a nyomaik megőrzésével gazdagodhatna. A borsodi ipari táj adottságai talán nem felelnek meg minden téren az UNESCO által definiált 'kultúrtáj' kritériumainak⁵⁷, sok tekintetben azonban kétségkívül erről van szó.

Annak ellenére, hogy Borsod és az egykori észak-magyarországi ipari régió mai fejlettségi szintjét, építészeti volumenét, minőségét, urbanizációját tekintve rendkívül heterogén képet alkot, a földrajzi viszonyokból és az egykor régió szinten kiépített ipari struktúrából eredeztethető mai ipari táj (közös ipari múltjával és annak minden szellemi és mentális aspektusával együtt) az országon belül egy különleges, gazdagon rétegzett történeti tájként, határozott karakterű régióként és egyedi kultúrtájként értelmezhető. (III. tézis)

⁵⁶ Az 1907-ben, Eisele Gusztáv szerkesztésében megjelent „GÖMÖR ÉS BORSOD VÁRMEGYÉK BÁNYÁSZATI ÉS KOHÁSZATI MONOGRÁFIÁJA” c. műben (melyet a szerző gróf Andrássy Györgynek, a szepes-gömöri bányapolgárság elnökének és a gömöri vasipar lankadatlan előmozdítójának és pártfogójának ajánl) érzékletesen rajzolódik ki a régióban elterjedt, a század elején alkalmazott ipari technológia és ipari építészeti. Miután a Sajó-völgy felső része 1920-ban a Csehszlovák Köztársasághoz került, a Sajó-völgyi iparvidék két részre szakadt: egyik fele Csehszlovákiához (később Szlovákiához) másik fele Magyarországhoz tartozik, történetük és területfejlesztésük ettől kezdve külön úton haladt. Ez a kettészakadás jelentősen befolyásolta a két nagy gyár működését is, a 'RIMA' (Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., az Ózdi Kohászati Üzemek elődje) jelentős területeket és üzemeket veszített ezáltal (a nyersvasgyártás 30%, a vasérctermelés csupán 20%-a maradt az új határok között), mivel a részvénytársaság által felhasznált korábbi vasércvagyon 57%-át adó szepes-gömöri ércbányák is Csehszlovákiához kerültek.

⁵⁷ Az Unesco kultúrtáj definíciója:

A kultúrtájakat az „ember és a természet együttes munkája” alakította ki. Illusztrálják az emberi társadalom és a települések időbeli fejlődését a természetes környezetük és az egymást követő külső, illetve belső társadalmi, gazdasági és kulturális erők által gyakorolt fizikai korlátok és lehetőségek hatására.

A "kultúrtáj" kifejezés az ember és a természeti környezet kölcsönhatásának sokféle megnyilvánulását magában foglalja.

A kultúrtájakat gyakran a fenntartható földhasználat speciális technikáit tükrözik, figyelembe véve a természeti környezet jellemzőit és korlátait. A kultúrtájakat védelme hozzájárulhat a fenntartható táj modern technikáihoz. A földhasználat hagyományos formáinak fennmaradása a világ sok régiójában támogatja a biodiverzitást. A hagyományos kulturális tájak védelme elősegíti a biológiai sokféleség megőrzését.

Forrás: www.unesco.org

Borsod és az egykori észak-magyarországi ipari régió jelenlegi helyzete érzéketlenül olvasható ki a KSH 2018-ban kiadott Tér-Kép 2016 kiadványából⁵⁸ (melynek célja, hogy átfogó képet adjon az Európai Unióban és Magyarországon zajló térbeli folyamatokról, bemutassa az egyes térségek között meglévő társadalmi, gazdasági különbségeket). Ebben a kiadványban Borsod jelenleg az európai unió három legelmaradottabb régiójának egyikeként, válságövezetként szerepel, amelyet magas munkanélküliség és szociális válság jellemez.

A rendszerváltozás óta eltelt 30 évben a régió nem talált magára gazdaságilag, de talán nem eltűnt az identitás válság állapota sem. A dolgozat elején ismertetett nyugat európai példák sikere illusztrálja, hogy az ipar leépüléséből eredő problémákat az európai unió erős gazdasági háttérrel rendelkező országai jól felépített, kutatásokkal alátámasztott regionális fejlesztési tervvel és széleskörű finanszírozási programokkal segítik,⁵⁹ valamint, hogy az ipari múlt tudatosítása (felvállalása) kulcsfontosságú lépés volt az új táj születésének folyamatában. Ilyen programok elemzése jó támpontot adhat egy regionális fejlesztési stratégia kidolgozására, amelynek egyik eleme lehet az épített ipari örökség és a régió ipari kultúrája.

30. A borsodi táj ma. Ózd Center 2012. Fotó: a szerző saját felvétele

⁵⁸ Tér-kép, 2016, Kiemelt térség: Az ipari válságterületek jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal, 2018. ISSN 2416-3511, Készült: a Kiadói főosztályon, Felelős kiadó: Dr. Vukovich Gabriella elnök, Felelős szerkesztő: Bódiné Vajda Györgyi, forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ter_kep_2016.pdf

⁵⁹ Post mining IBA projects: 1989-1999 IBA Emscher Park: A future for an industrial region, 2000–2010 IBA Fürst-Pückler-Land: Workshop for New Landscapes, 2013–2020 IBA Parkstad (NI): Parkstad in Motion, EuraLens: Nord-Pas de Calais bányászrégió rehabilitációja Franciaországban

Borsod regionális fejlesztése

Az ipari táj és az épített ipari örökség szempontjából

Ebben a fejezetben azokat a fontosabb fejlesztési terveket veszem sorra, amelyek az épített ipari örökség és a táji környezet szempontjából később meghatározók voltak.

Az extenzív ipartelepítés időszaka

Borsod regionális fejlesztése a 40-es években indult, ekkor kezdett az ipartelepítés koncentrálni és felívelni a megyében. Érdekes tény, hogy Borsodban Magyarországon az elsők között készült regionális szintű fejlesztésre irányuló vizsgálat a Sajó-völgyére (Sajó-völgye bányászati régió ipartelepítése és urbanizációja, és a mai Kazincbarcika telepítését alátámasztó vizsgálatok) valamint Miskolc és Salgótarján környékére, amelyek mind az ipari koncentrációt hivatottak elősegíteni. Ezek a vizsgálatok Perczel Károly⁶⁰ kezdeményezésére az Országos Tervhivatal keretében, az Építésügyi Minisztériumban működő Területrendezési Intézetben (TERINT) készültek a 40-es évek végén.

Perczel visszaemlékezése⁶¹ nyomán tudható, hogy hogyan alakult a nehézipari fejlesztésre irányuló regionális tervezés története, a konkrét javaslatok és tervek azonban megsemmisültek, tartalmuk ismeretlen maradt. *„Berei Andor, a Tervhivatal akkori elnöke számára a legfontosabb teendő Budapest, Miskolc, Ózd és a tervezett Duna menti vasiparon alapuló városfejlesztés volt. A vezetés a vas és acél országára gondolt, amit elleneztem egy akkori előadásomban, amelynek szövege megmaradt. Helyette az alumínium és az élelmiszeripar fejlesztését javasoltam. Miskolc város tervéhez egyetlen alapadatot közölt Berei, hogy az akkor 60 000 lakosú Miskolcot 10 év leforgása alatt 300 000 fős, nehézipari várossá kell fejleszteni, amiből persze nem lett semmi. Mivel azonkívül más adatot nem kaptunk, egy Sajó-völgyi regionális tervet igyekeztünk a város tervét megalapozni. Ebben vetettük fel először a későbbi Kazincbarcika, mint új város javaslatát Miskolc túlzott ipari koncentrációjának tehermentesítésére, és pedig első sorban új bányászvárosként, mellékesen jövőbeli vegyipari bázisként is, szénosztályozó és mosóüzemet is javasoltunk oda.”*

Perczel a Sajó-völgy, Salgótarján, Hatvan, Nagybátony, Lőrinci területfejlesztési koncepcióit 1949-ben publikálta, de még abban az évben a Rajk-per során koholt vádakkal bebörtönözték. Nem sokkal később a TERINT-et és a regionális és városrendezési tervezést politikai okokból megszüntették, az összes ott készült tervet megsemmisítették: *„nem helyes országos és regionális terveket készíteni egy intézetben, mivel ez kizárólag a politikai vezetés ügye, egyetlen igazi regionális tervező van, és az Sztálin elvtárs”* kijelentéssel. Az intézetet később a települések ipartelepítési alkalmasság szerinti kategóriákba sorolásával bízták meg, ahol a kategóriák teljesen heterogének és önkényesek voltak.

⁶⁰ Perczel Károly (1913-1992) Széchenyi-díjas és Herder-díjas magyar építész, urbanista. A „regionális tervezés magyarországi megteremtője”, az Urbanisztikai Világszövetség alelnöke, a Magyar Építőművészek szövetségének főtitkára.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Perczel_K%C3%A1roly

⁶¹ forrás: Tér és Társadalom 3. évf. 1989/3. 80-105. p. Perczel Károly visszaemlékezései

31. Új város: Kazincbarcika 1958. Kép forrása: www.fortepan.hu

Az ilyen módon elpusztított, tudományos kutatásokkal alátámasztott ipartelepítési koncepció helyett Perczel szerint az akkori politikai vezetés voluntarista ipartelepítési döntéseket hozott, amelyek átvettek egyes javaslatokat az általa készített koncepcióból (pl. Kazincbarcika ipari város és vegyipari központ telepítése). Visszaemlékezéseiben azt írta erről, hogy *„a rendszernek nem volt szüksége a fejlesztési tervek tudományos megalapozására, az ágazatok mindenhatóságának pedig nem kedvezett volna a területi érdekek szerinti koordináció kontrollja. Akkor voluntarista ipartelepítési döntések helyettesítették a regionális tervezést és egy Helykijelölési és Városépítési Bizottság vette át a TERINT szerepét. A regionális tervezés 1958-ig megszűnt. (...) A korszak fő alkotásai a nehézipari és bányászati üzemekhez telepített szocialista új városok voltak, amelyeket országos és regionális megalapozás nélkül telepítettek ágazati elhatározások alapján.”*

A rendszerváltozás időszaka

Az észak-magyarországi régió fejlesztését célzó következő fontos időszak a rendszerváltozást megelőző évtizedben indult el újra, amikor a 80-as évek gazdasági visszaesését követően kialakult, az ipar leépüléséből adódó válsághelyzetet kezdték kutatásokkal feltárni. 1986-88-ban a Borsod Megyei Tanács megbízásából készült el B-A-Z megye regionális fejlesztési programja, amely elsősorban gazdasági struktúraváltási törekvéseket tartalmazott (pl. felismerték a mennyiségi növekedés és a leszakadás zsákutcáját, de a nehézipar mindenhatóságának eszményével nem szakított a program, Czomba Sándor 2008). Ezekben az években azonban az ipari örökség még a termelés aktív helyszíneit jelenti.

A 90-es években különböző válságkezelési programok valósultak meg Borsodban⁶², majd 1999-ben született meg Borsod-Abaúj-Zemplén megye első Területfejlesztési Koncepciója. Ezek a programok szintén a gazdasági struktúra átalakítására és

⁶² Az első (1993-1996) és a második (1995-1998) Phare kísérleti program, melynek eredményeképp elfogadták BAZ megye integrált szerkezetátalakítási és válságkezelési programját 1995-ben

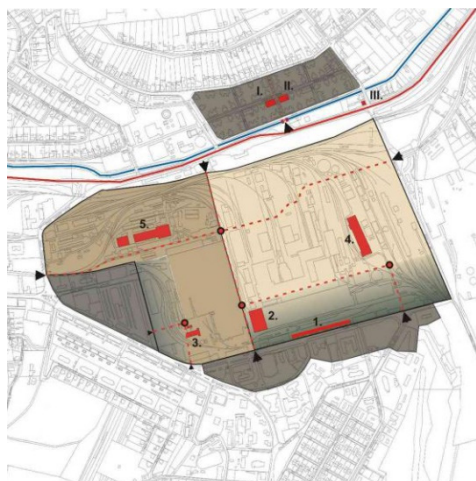
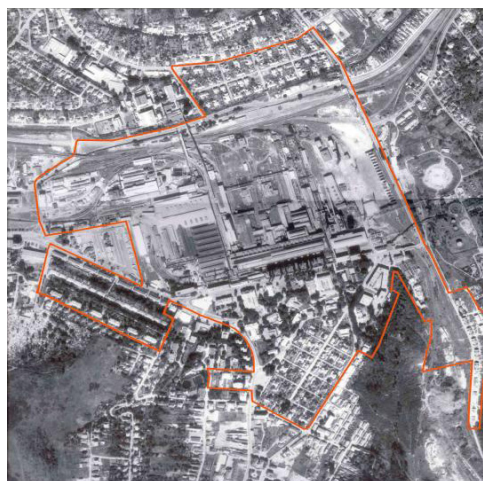
korszerűsítésére, a versenyképesség növelésére valamint a munkanélküliség csökkentésére fókuszáltak. A környezeti célok között inkább az „egészséges környezet” feltételének megteremtése, ill. az annak fenntartásáért folytatott célkitűzések jelentek meg.

Az ózdi városrehabilitáció története

Ugyan nem a területfejlesztés hivatalos dokumentumaként jött létre, újszerű és komplex szemléletmódja miatt mégis figyelemre méltó elképzelés Dr. Váczi Piroska és kollégáinak 2000-es évek elejétől indult kutatása. Vácziék a leépülő ipar következményeivel főképp az örökségvédelem témakörében kezdtek el foglalkozni, majd 2006-ban Ózd Projekt⁶³ néven publikálták kutatási tevékenységüket, amelynek központi témája Ózd város kulturális örökség alapú városrehabilitációja volt.

A tanulmány a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal megbízásából és közreműködésével a SZIE Ybl Miklós Műszaki Főiskolai Kar Településmérnöki és Építészeti Tanszékén készült 2003 júliusában (Dr. Váczi Piroska, Dr. Kristóf Ágnes, Dr. Reischl Gábor, Csontos Györgyi Dla, Kálmán Előd). A tanulmány alapjául egy megelőző örökségvédelmi értékkataszter szolgált (elsősorban ipari épületek), amely teljesen új szemléletet és fejlesztési javaslatot hozott a városrehabilitáció lehetőségeit tekintve azzal, hogy a rehabilitáció középpontjába Ózd ipari örökségi értékeinek tudatosítását, helyreállítását, megóvását helyezi.

Vácziék rámutattak arra, hogy ez a fejlesztési irány túlmutat a hagyományos műemlékvédelem módszerein, „a várost, mint egységet tekintik – figyelemmel a tájban elfoglalt helyére, a természeti környezettel alkotott kapcsolódási pontjaira és nem kevésbé a feltároló városképekre. Vizsgálja és értékeli az önálló városzerkezeti egységeket, amely Ózdon oly jellegzetes módon a gyárterület és az egyes munkaskolóniák és a városzerkezeti egységek egymáshoz fűződő viszonyát jelenti”⁶⁴.

32. Kristóf Ágnes - dr. Váczi Piroska: Ózd örökség alapú városrehabilitációjának előkészítése 2006. Képek forrása: www.epiteszforum.hu

⁶³ Az Ózd Projekt: Ózd város kulturális örökség alapú városrehabilitációjának stratégiája. A tanulmány első része a város örökségi értékeinek meghatározásával kijelöli azokat az örökségi modulokat, amelyek a fejlesztés irányának alapjai lehetnek. A második részben négy akcióterületet jelölnek meg a szerzők, ahol konkrét építészeti, tájépítészeti, környezetvédelmi, infrastrukturális beavatkozásokat jelölnek meg az akcióterület fő profiljának megfelelően.

⁶⁴ forrás: Kristóf Ágnes - dr. Váczi Piroska: Ózd örökség alapú városrehabilitációjának előkészítése c. online cikke (2006) www.epiteszforum.hu

33. Az Ózdi Erőmű épülete (2016), amely 2019-ben FIABCI World Prix d'Excellence, World Gold Winner díjat, az alkotók a tervekért 2017-ben Pro-Architectura díjat nyertek.
Fotó: Danyi Balázs, kép forrása: www.epiteszforum.hu

A szerzők kiemelik, értéknek és erőforrásnak tekintik az egyedi városszerkezetet, amely a 18. századtól kezdődően a gyár vonzáskörzetében a gyár igényeinek megfelelően fokozatosan épült ki. Ez jelenti a vasúthálózatot, a jóléti intézményeket, a 19-20. századfordulás lakónegyedeket és azok építészeti minőségét, a fejlődés élvonalában járó ipar emlékeit, a hatalmas középületeket a munkaadói szellemet tükröző színvonalas belsőépítészeti részletekkel, amelyek szokatlan sűrűséggel összpontosulnak Ózdon.

A szerzők által integrált örökségvédelmi módszernek nevezett fejlesztési irány figyelembe veszi a jövőbe átmenthető természeti-környezeti, építészeti-infrastrukturális, emberi-társadalmi értékeket, ezek komplex feltárásával és kezelésével javasol új fejlesztési irányt. A tanulmány többször kihangsúlyozza az ökológiai szempontok fontosságát, amely *„a tényleges környezeti hatások mellett a város lakóinak életminőségét, tudati-mentális állapotát, értékszemléletét javítják”*. A tanulmány második része (ez jelenti a városrehabilitáció gyakorlati megvalósítására tett fejlesztési javaslatokat) négy konkrét akcióterületet nevez meg, és foglalkozik továbbá a városkapuk és város megközelítésének kérdéskörével is.

A szerzők a kutatási és örökségvédelmi munkát (előzetes tanulmánytervek, értékkataszter, vizsgálat és hatástanulmány) olyan mintaprojektnak tekintették, amelynek gyakorlata más ipari városban is alkalmazható, mint úttörő örökségvédelmi módszer. Dr. Váczi Piroskáék munkája, az Ózd projekt 2005 után végül nem kapott további önkormányzati és örökségvédelmi intézményi támogatást⁶⁵, hatása azonban megkérdőjelezhetetlen az ózdi ipari épületek és területek további sorsát illetően: a Mixa Stúdió által jegyzett, 2015-16-ban megvalósult vasgyári rehabilitáció, ennek a tanulmánynak a szellemi örökségének is tekinthető.

⁶⁵ A támogatás hiányának okaként Váczi Piroska a következőket sorolta fel az Országépítő 2011/3 száma, Gondolatok az ipari örökség védelméről c. cikkében: az ipari örökségi munka elszigetelődése az Országos Műemléki Hivatalon belül, valamint Ózd város önkormányzata a program legszélesebb körű elfogadása és támogatottsága ellenére is kihátrált az együttműködésből.

Ugyan nem sikerült az Ózd projekt széles látókörű célkitűzéseit maradéktalanul megvalósítani, Ózd a megye azon kevés települése közé tartozik, amely tudatosan tűzte ki céljává az ipari örökség védelmét, és ebben egyelőre úttörő szerepet is vállal. Ez talán annak is köszönhető, hogy a város középtávú cselekvési stratégiájában⁶⁶ kiemelt programként, a konkrét helyszínt megnevezve, első helyen szerepelteti a vasgyár területét, és annak rehabilitációját. Szerencsésen alakult továbbá az is, hogy a terület tulajdoni viszonyait is sikerült rendezni, és volt a téma iránt helyi (civil) kezdeményezőkészség.

A projekt és a tervezők (építész vezető tervező: Csontos Györgyi DLA, Mixa Stúdió, tájépítész: Adorján Anna) elvitathatatlan érdemeit kiemelve azonban fontos említést tenni a beruházást ért, elsősorban építészeti fórumokon és orgánumban megjelent fontos kérdéseket felvető kritikákról is⁶⁷, amelyek egytől egyig azt a kérdést firtatják, hogy miért ilyen „izolált” a beavatkozás, amikor (az Ózd projekt szellemiségét alapul véve) a „*város jó nyolcvan százaléka elsőrendű örökségvédelmi terület*”⁶⁸ lehetne.

Az „izolált” szó elsősorban arra utal, hogy mi lett a gyárterület többi részével, ami a jelenleg álló épületek közül hiányzik és mit jelent az épületek közt megjelent betöltetlen, üres tér. A területet a rehabilitáció során talán túlságosan is 'kipucolták', nem lép aktív kölcsönhatásba a megmaradt városszövettel. A városlakók ezeket a tereket nem tudták magukévá tenni, valamint az időközben megszűnt üzemeltető és projektgazda (MaNDA) az épületet a rendeltetésétől is megfosztotta (végül nem került oda a filmarchívum).

Az ózdi rehabilitáció által előhívott fizikális és átvitt értelemben vett 'üres tér' vélhetően a regionálisan beágyazott koncepció és komplex fejlesztési stratégia hiányára is visszavezethető. Talán a rehabilitáció izoláltsága is enyhébben jelentkezne, ha legalább a város szintjén létező átfogó szemléletű fejlesztési stratégia elemeiként valósultak volna meg az egyes elemek, a felújítás pedig kiterjedhetett volna a gyárterületet közvetlenül körülvevő védendő értéket tartalmazó épületekre vagy akár a város és a környék egyéb területeire is.

Amennyiben Ózd földrajzi elhelyezkedését tekintjük, könnyű belátni, hogy a város túlélési és felemelkedési esélye (és ezzel minden benne működő kulturális intézmény esélye) is sokkal jobban megnő, ha a fejlesztést az egész észak-magyarországi ipari régió perspektívájába helyezzük, és a régió közös értelmezése/újra értelmezése felől közelítjük meg.

⁶⁶ Rombauer-terv, Ózdi kistérség középtávú cselekvési terve, http://www.terport.hu/webfm_send/2173

⁶⁷ forrás: www.epiteszforum.hu, Mizsei Anett, Kiszínezett barna zóna: az ózdi projekt, 2016. június 17., valamint *Metszet* 2016/6 (november-december), Wesselényi-Garay Andor, EGY NEKROPOLISZ SÍREMLÉKEI Digitális Erőmű és Nemzeti Filmtörténeti „Kultúrgyár”, Ózd, valamint Istvánkó Bea: Erőműből generátor? - Nemzeti Filmtörténeti Élménypark és Digitális Erőmű, Ózd - Csontos Györgyi DLA Octogon 2016/5

⁶⁸ forrás: Kristóf Ágnes - dr. Váczi Piroska: Ózd örökség alapú városrehabilitációjának előkészítése c. online cikke (2006) www.epiteszforum.hu

A borsodi ipari tájtúra, D1a kutatási projekt

A 2011-ben a BME Építőművészeti Doktori Iskolából indult borsod2050 – Hajrá, Ipari Táj! projekt szintén nem a hivatalos területfejlesztés irányából elindult fejlesztési koncepció volt. Az Ózd-projekthez hasonlóan egy egyetemi kutatómunkából indult ki, majd a Rudabányai Önkormányzattal való együttműködés révén a TÁMOP⁶⁹ program (EU-s forrásból történt) finanszírozásának köszönhetően a kutatás egyik eleme megvalósulhatott Rudabányán (mestermunka).

A borsod2050 – Hajrá, Ipari Táj! projekt az ország legelmaradottabb régiójával foglalkozott és legfontosabb célja az volt, hogy ráirányítsa az ott élők és döntéshozók figyelmét a régió különleges adottságaira és értékeire (ipari táj, természeti táj és népi-kulturális értékek), amely éles kontrasztban állt a dezindusztrializáció sújtotta borsodi térség (volt ipari régió) aktuális fizikai megjelenésével. Kutatásunk⁷⁰ célja a terület értékeinek tudatosítása és bemutatása mellett perspektívák, víziók felmutatása és inspiráció volt, amelyhez a társadalom bármely szintjéről tud csatlakozni, aki a terület előmozdításáért tenni kíván, az egyéntől kezdve a nagyobb összefogást igénylő közösségekig (pl. falvak, városok). A projekt kulcsszava a közösség ereje és a tenni akarás volt.

Azért, hogy a figyelemfelkeltés, az inspiráció és társadalmi aktiválás kritériumai teljesüljenek a kutatás anyagát, amelyet elsősorban a tájrehabilitáció és az építészet (ipari örökségvédelem) témakörében gyűjtöttünk és válogattunk össze, egy kiállítás formájában terveztünk bemutatni és felépíteni az Ózdi Olvasóban⁷¹.

34. Szórólap a bosod2050 – Hajrá, Ipari táj! kiállításhoz

⁶⁹ Társadalmi Megújulás Operatív Program, Magyarország Nemzeti Stratégiai Referenciakerete, az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) keretein belül jött létre 2007-ben, és a társadalom megújulása prioritásának megvalósítását szolgálja az európai uniós jogszabályokkal és rendeletekkel összhangban. A program 6 éven keresztül futott, 2013-ig tartott.

⁷⁰ A szerzői kollektíva: Antal Gabriella, Borzsák Veronika, Tánczos Tibor és Varga Piroska

⁷¹ A kiállítás anyagának megvalósítását az Nemzeti Kulturális Alap támogatta (Építőművészet és Örökségvédelem Kollégiuma (altéma száma: 3208) Azonosító: A 1008 N 8868. Pályázó: Ózdi Művelődési Intézmények, 2012.02.)

A kiállításnak és a megnyitáshoz kapcsolódó programoknak (pl. vezetett gyárséta a rehabilitáció előtt álló, akkor még teljesen elzárt gyárterületen) olyan sikere lett, hogy egyből a megnyitót követően meghívást kaptunk a Miskolci Galériába is a kiállítás megrendezésére. Az ilyen módon kiállítás-sorozattá vált borsod2050 – Hajrá, Ipari táj! utolsó bemutató állomása a Budapesti Fugában volt⁷².

Miskolcon meglepő mértékű társadalmi aktivitással várták a kiállítást. A helyi, ipari értékeket védő egyesületek és baráti körök segítségével a kiállítás ideje alatt, heti rendszerességgel szerveztek a kiállítás témájához kapcsolódó műhelybeszélgetéseket, amelyek valamennyien Miskolc város környezeti állapotának megújítására és az ipari örökség hasznosítására irányultak. Ezekre a beszélgetésekre tudatosan hívták el a városvezetést és próbálták szóra bírni a helyi döntéshozókat, hogy Miskolc rendkívül értékes ipari örökségével kapcsolatban beinduljon a közös gondolkodás. A kiállítás és a műhelybeszélgetések a Miskolci Galériában rekord számú érdeklődőt vonzottak.

A Borsodban élénken megjelenő társadalmi aktivitást addig kellene az ipari örökségek megóvásának a motorjává tenni, amíg az a témát érintő társadalmi akciók szervezésével nagymértékű érdeklődést vált ki (tehát a résztvevők aktivizálhatók), hiszen a sikeres regionális (ipari) rehabilitációs programok eddig is, az érintett városok önkormányzatainak, vállalkozásainak, civil szervezeteinek és lakosságának szoros összefogásával jöttek létre. (IV. tézis)

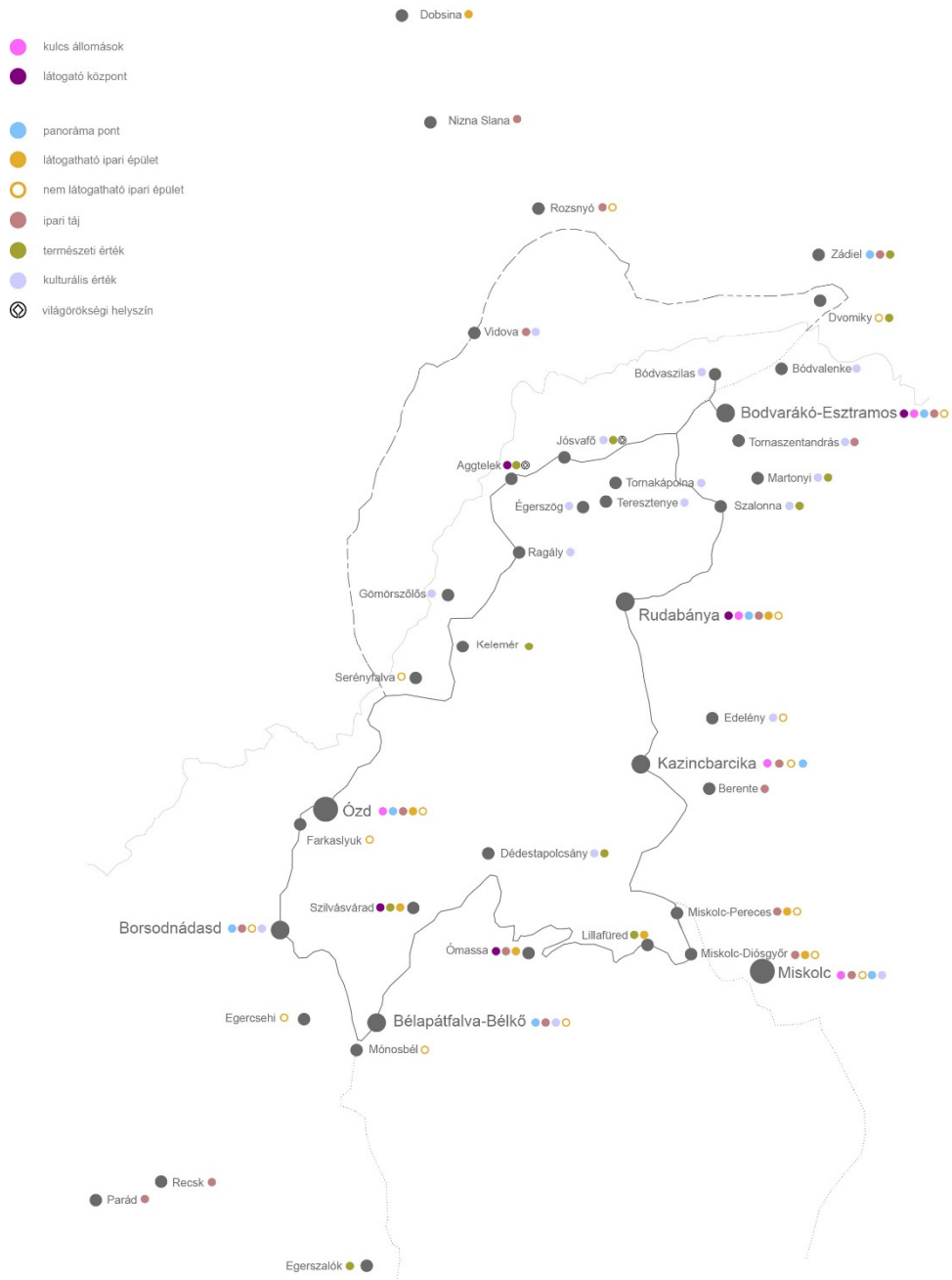
A kiállítás koncepciója és a mi kutatómunkánk vezérfonala is egy tematikus út, a „borsodi ipari tájtúra” koncepciója volt (ami az ERIH „Európai Vaskultúra Útja”-hoz hasonlóan, egy tematikus útként fogható fel), amelynek végig járásával megismerhetők a régió főbb rehabilitációra váró helyszínei és ezzel párhuzamosan a világban már megvalósult érdekes, inspiráló példák.

A doktori iskolai kutatási anyagunk a kiállítás-sorozat megszervezése csupán az egyik eredménye volt. Az ipari táj-túra több helyszínével foglalkoztunk behatóbban, ahol konkrét helyszínekre készültek olyan koncepciótervek, amelyek nem törlik el a megye ipari-építészeti hagyományát, hanem a maradványokat a jelen kori felhasználási módoknak megfelelően próbálják integrálni (Esztramos, Ózd, Rudabánya). A táj-túra kiemelt helyszíne Rudabánya volt, ahol a bányaterület (mestermunka) mellett a város központjában maradt használaton kívüli vasúti terület rendezésével is foglalkoztunk.

Borsodban jellemzően az ipari múlt értékes emlékei fragmentáltan, szellemi kontextusuk nélkül maradtak fenn, identitásképző erejük lényegében megszűnt. Ezeket a jelenségeket hívjuk zárványoknak. Az esettanulmányok alapján, ha az ipari zárványok értékközpontú "feltárása" és bemutatása az Ipari táj túrákhoz hasonlóan hálózatszerűen létre tud jönni, akkor ezek turisztikai vonzerőként működnek. Rekreatív helyszínekként, kulturális, oktatási szerepben is erősíteni tudják egymást, sajátos szinergiát teremtenek, és pozitív hatást gyakorolnak a helyi identitás újraformálására és fenntartására. (V. tézis)

⁷² BORSOD 2050 – Hajrá, ipari táj! Kiállítás helyszínei:
FUGA Budapesti Építészeti Központ (2013.04.09-2013.04.25)
Miskolci Galéria (2013.01.24-2013.04.02)
Ózdi Művelődési Intézmények "Olvasó" (2012.09.24-2012.1.06)

Az ózdi rehabilitációs projekt elemei (Erőmű, Fűvógépház, Ipari Skanzen, Városi Múzeum felújítása) és a Rudabányai-tó rehabilitáció (Rudapithecus Látványtár) is két potenciális elem egy ilyen régió-szintű tematikus rendszerben (mindkettő pályázati úton, EU-s pályázati források elnyerésével és felhasználásával valósult meg), de számuk a terület kiterjedtségéhez és az ipari zárványok jelenlegi számához mérten is nagyon alacsony, nem elegendők egy hálózat létrehozásához.

35. A borsodi ipari táj-túra térképe. Kép forrása: borsod2050 – Hajrá, Ipari táj! projekt

Az ipari örökség jelenlegi helyzete Borsodban

Az ipari örökséggel kapcsolatos ügyek ma Magyarországon (a KÖH 2012-es megszűnését követően) a Miniszterelnökség alá tartoznak, ennek a területnek (Nagy Britanniához vagy Franciaországhoz hasonlóan) nálunk állami szinten nincs hivatalos szervezete. Borsod-Abaúj-Zemplén megye jelenlegi, hivatalos regionális stratégiájában⁷³ is inkább általános szintű igényként jelenik meg az épített környezet minőségének javítása, azon belül a város és településközpontok felújítása és a barnamezős területek rehabilitációja.

A turisztikai fejlesztések dokumentumaiban⁷⁴ szintén általános problémaként van jelen a településközpontok rehabilitációja és a 'vonzóbb településkép'⁷⁵ létrehozása. Ezek a dokumentumok nem azonosítják, és nem tudatosítják az ipari örökség védelmének a témakörét, az általános megfogalmazáson túl nem tesznek konkrét javaslatot, nem vázolnak stratégiát a megoldásra, hiszen nem is erre hivatottak.

A megye területrendezési tervéhez (2009 és 2013) táji értékeket és épített örökséget is összegző részletes helyzetelemzés legutóbb az M-Teampannon által jegyzett tanulmányhoz készült. Ebben a szerzők (vezető területrendező tervező: Koszorú Lajos és Lázár Tibor) arra a megállapításra jutnak, hogy „a megye ásványi nyersanyagokban való gazdagsága és a bányászatra rátelepülő ipar történeti öröksége az Ózd-Kazincbarcika-Miskolc térségének felhagyott és rendezetlen bányaterületei tájrehabilitációjának, tájrendezésének elmaradása jelentős tájvédelmi és tájhasználati, településkép védelmi konfliktusok forrása”.⁷⁶

A 2009-es tanulmányban az „ipar és bányászat által roncsolt területek összefüggő térsége” Ózd környékére és a Sajó-völgyre korlátozódik⁷⁷, pl. Ózd belterülete és Miskolc város belterülete (tehát a régi gyárterületek) nem képezik részét az ilyen módon definiált területnek. Az OTRT-re hivatkozva „komplex tájrehabilitációt igénylő övezetként a bükkábrányi lignitbánya területét, továbbá Miskolc-Kazincbarcika-Ózd-Edelény térségének ipar és bányászat által roncsolt összefüggő térségét jelölte ki.”⁷⁸

⁷³ Az Észak – magyarországi Régió fejlesztési stratégiája (2007-2013)

http://www.terport.hu/webfm_send/644 valamint Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Program 2014-20 <https://teta.teir.hu/>

⁷⁴ Észak- Magyarország Régió Turizmusfejlesztési Stratégiája 2007-2013, 2006 Miskolc, forrás:

<https://teta.teir.hu/> Ettől újabb turizmusfejlesztési dokumentum a Miskolc desztináció fejlesztési stratégiája 2014-2020, amely az öskohó fejlesztését és a múzeum vonzóbbá tételét javasolja forrás: <https://www.hellomiskolc.hu/media/gallery/2/files/desztinaciofejlesztési-strategia-vegleges.pdf>

⁷⁵ A pályázati kiírásokban szinte mindig kiemelt szempont a vonzó települési környezet megteremtése (amely pl. a turizmus fejlődésének alapfeltétele), amelynek hiánya ebben a régióban gyakorlatilag egyet jelent a barnamezős területek jelenlétével és azok pusztuló állapotával. forrás: Észak-Magyarországi Operatív Program 2007-2013, http://www.terport.hu/webfm_send/320

⁷⁶ forrás: Borsod-Abaúj-Zemplén megye területrendezési tervének felülvizsgálata 2009 május, p.51. Szerzők: M-Teampannon Kft. (generáltervező), vezető területrendező tervezők: Koszorú Lajos, Lázár Tibor

⁷⁷ forrás: Borsod-Abaúj-Zemplén megye területrendezési tervének felülvizsgálata 2009 május, p.51. Tájhasználat konfliktusok térkép Szerzők: M-Teampannon Kft. (generáltervező), vezető területrendező tervezők: Koszorú Lajos, Lázár Tibor

⁷⁸ forrás: Borsod-Abaúj-Zemplén megye területrendezési tervének felülvizsgálata 2009 május, p.81. 7.4. Országos és térségi komplex tájrehabilitációt igénylő területek fejezet. Szerzők: M-Teampannon Kft. (generáltervező), vezető területrendező tervezők: Koszorú Lajos, Lázár Tibor

A tanulmány általános javaslatokat fogalmaz meg a megyében jelenlévő, definiált tájegységekre vonatkozóan (hegyvidéki erdős táj, ártéri táj, dombvidéki táj, borvidéki táj, pusztai táj, mezőgazdasági táj, urbanizált táj, amelyben meghatározhatók az iparosodott térségek). Így sok egyéb javaslat mellett a tanulmány az urbanizált tájjal kapcsolatban megállapítja, hogy „a településrendezési tervezés során fel kell tární az ipari-bányászati örökség építészeti, városépítészeti, értékeit és az értékek megőrzését, rehabilitációját, bemutatását szolgáló szabályozást kell kialakítani. Helyi értékvédelmi rendelet alkotása során kiemelt figyelmet kell fordítani ezen értékek védelmének biztosítására.”⁷⁹ A régió fejlesztési koncepciója szerint, a probléma tehát elsősorban örökségvédelmi-jellegű kérdés, a döntés pedig a helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozik.

Bízató jel, hogy a megye rendezési tervében regionális szinten megjelennek az ipari örökség védelmét célzó javaslatok, azonban ennek a gyakorlatban megjelenő haszna igen csekély (pl. az értékes épületek védelme a műemléki védettség ellenére sem mindig garantált). A városok fejlesztési stratégiáiban megfogalmazott célkitűzésekben az ipari örökség védelmének egyelőre nagyon kevés nyoma van. A Koszorúék által jegyzett 2013-as területfejlesztési koncepcióban a megye lehetséges fejlesztési irányainak és cselekvési területek bemutatása során az ipari örökség nem merült fel potenciális lehetőségként, turisztikai erőforrásként vagy vonzerőként.

36. Felemás helyzet: a rehabilitáción átesett ózdi gyárterület, középen a gyárterületen átfolyó Ózd-patak látható, amely a rehabilitáció során került ismét felszínre. A gyárterületnek csak egyik részén történt meg a rehabilitáció (2016). Fotó: Danyi Balázs, kép forrása: www.epiteszforum.hu

⁷⁹ forrás: B.A.Z.M. ÖNK. 37/2009. (IV. 30.) sz. határozata

37. A Sajó-völgy az extenzív iparfejlesztés évei alatt (kb. 70-es évek)

Kép forrása: www.barcikaihistorias.hu, Kovács Dia – KDK

III.

Összegzés

A dolgozat célja, hogy összefoglaló képet adjon arról, hogy a 2010-es években mi tudható a borsodi ipari örökségről és a regionális tervezési stratégiákat tekintve milyen kilátásai vannak ennek az örökségnek. Céлом továbbá – kicsit provokatívan– rámutatni az ipari örökségek kezelésének elhanyagoltságára, koncepciótlanságára, amely jelen esetben a régió, de a történelmi távlatot figyelembe véve az ország egyik fontos kulturális örökségét sodorja veszélybe.

A német és francia példákon bemutatott felhagyott iparterületek tájrehabilitációs megújítása és az épített ipari örökség újra hasznosítása mára több évtizedes múltta visszatekintő gyakorlattá vált. A bemutatott referencia projektek legfontosabb közös vonása az, hogy a rehabilitáció során kiemelt szempontként kezelték az ipari táj (ipari kultúrtáj) egységét, megőrizték annak ipari építészeti örökségét, felszínre hozták és megmutatják az ipari kultúra értékeit, amely a gazdasági hanyatlás után segíti a régió mentális rehabilitációját és a helyi identitás gyógyulását. Komplex szemléletmóddal közelítettek a probléma megoldásához (ipari örökség, ipari táj, ökológiai szempontok, fenntarthatóság, tudatos és hosszútávon működőképes program keresés, szociális és gazdasági szempontok), amely a környezet rendezése és megújítása által mentálisan is pozitív hatást gyakorol az érintett régiókra.

38. A Sajó-völgy napjainkban, Kép forrása: <http://dobosy-barangolasok.blogspot.com/>, Dobossy László

Borsodban az ipari múlt értékei – egy-két szerencsés kivételtől eltekintve – egyelőre nincsenek felszínre hozva. A helyszínen járva – ma még – érzékelhető a régió ipari múltja, az épített ipari környezet viszont jellemzően pusztuló, rendezetlen vagy felhagyott iparterület (zárvány). Kiemelt védelemre méltó, értékes építészeti alkotások és épületegyüttesek védelme nem megoldott, ezeket sok helyen a végső pusztulás fenyegeti. A volt nehézipari régió értékes mementóit negatív asszociációk veszik körül, amely a környezet elhanyagoltsága miatt nagyon lehangoló és szembeötlő probléma.

A települések megújítási törekvésében nincs az ipari örökség kezelésével kapcsolatban kidolgozott fejlesztési program vagy definiált kohézió (regionális fejlesztési program), amelyhez csatlakozva a kisebb helyi önkormányzatok is könnyebben juthatnának pályázati forrásokhoz segítve ezzel a vonzó települési környezet megteremtését és a turizmus fellendülését.

Történelmi okok miatt az iparosításhoz tartozó negatív asszociációk (erőltetett szocialista iparosítás) talán túlságosan is beárnyalják és stigmatizálják a borsodi iparvidék és az ipari építészet jelentőségét. Az ipari örökség megítélése a mai napig nagyon megosztó téma, pedig Borsodban ez a kultúra nagyon mélyen gyökerezik.

Mivel a megszűnt nehéz- és bányászipar helyét semmilyen regionális szintű ágazat nem foglalta el, ezek az ipari örökségek jelenleg is kiaknázatlan lehetőségek. Mai elhanyagolt állapotuk azt sugallja, hogy e hanyatlás ténye feldolgozatlan maradt az itt lakókban, a városokban, a régióban és az országban. A feloldásához talán az emlékezet helyeinek megkeresésén és az épített ipari örökség rehabilitációján, a múlt fel- és elismerésén keresztül vezet az út.

IV. A mestermunka ismertetése

RUDABÁNYA RUDAPITHECUS LELŐHELY VÉDŐÉPÜLET EGYÜTTES ÉS TANÖSVÉNY

Az új Rudapithecus látványtár fejlesztési koncepciója 2011-ben indult el Vasáros Zsolt vezetésével. Az eredeti megbízás egy új védőtető és a lelőhelyet bemutató épület tervezéséről szólt, mert ekkorra az 1977-ben épített védőtető már teljesen leamortizálódott és nem látta el a funkcióját. Rudabánya elhelyezkedése (borsodi régió középpontja), ipari örökségeinek mennyisége és minősége azonban ennél sokkal kitüntetettebb figyelmet érdemelt.

A formálódó koncepcióban a Narmer Építészeti Stúdió segítségével helyet kapott a borsod2050 – Hajrá Ipari Táj! című, BME Építőművészeti Doktori Iskola keretein belül megvalósult kutatás is. Rudabánya fejlesztési céljaiba és a tervezési programba is jól beilleszthető volt a kutatás témája és fő célkitűzése, a város Önkormányzata nyitott volt a munka szellemiségére és, eredményeire és javaslataira. A résztvevő felek között végül olyan tervezési együttműködés jött létre, amelyben már a pályázás során támogattuk az Önkormányzatot.

A tervezés a gyakorlatban úgy indult, hogy rendkívül sok alkalommal végeztünk terepmunkát a város és a bánya területén is. Részletesen megismertük, „feltérképeztük” a tervezési helyszínt, dokumentáltuk magát a várost meghatározó értékeit és felmértük az egyes érdekesebb helyzetben lévő ipari építészeti maradványait. A terepbejárásoknak a legfontosabb megállapítása az volt, hogy Rudabányát elhelyezkedése, a bányaterület közelsége (a világszínvonalon híres lelettel) és egyedi kapcsolata a városközponttal, a város építészeti és morfológiai adottságai, az ipari örökségek számának sokasága és minősége alkalmassá teszi a kutatás modelljévé és az általunk kitalált ipar táj-túra legfontosabb esettanulmányává tenni a várost. Rudabánya adottságaiban rendkívül sok turisztikai potenciált fedeztünk fel.

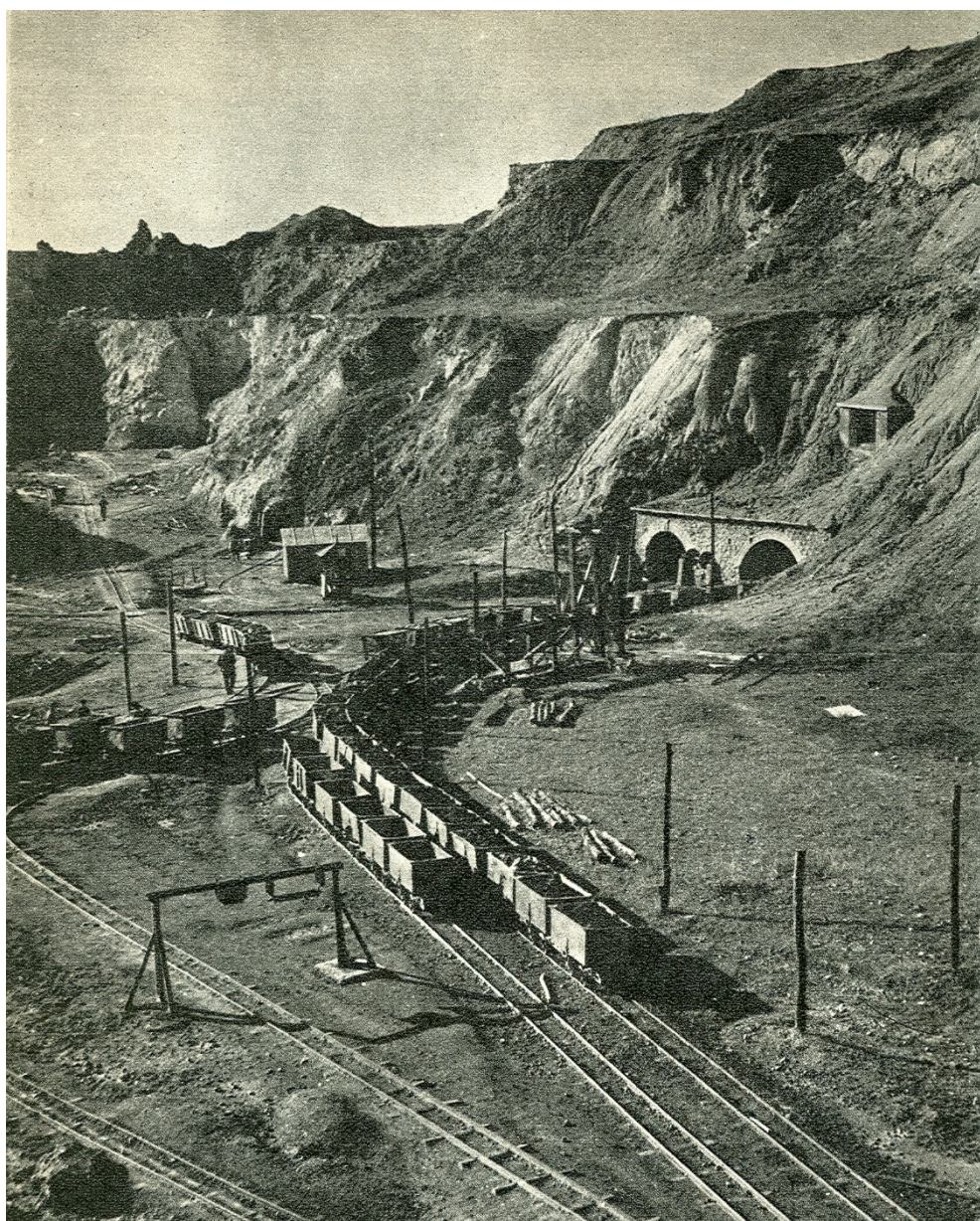
A bányaterület tervezésén (tanösvény) túlmenően részletesen foglalkoztunk a városközpont rendezésének a kérdésével is, amely jelenleg egy felhagyott ipari vasúti terület, ahonnan a vasércet vasúton elszállították a bányaművelés aktív évtizedei alatt. A városközpontot a bányával egy földalatti bányatáró köti össze, amely ezen a központi vasúti területen bukkan a felszínre. Erre a területre terveztük a turisták fogadásának fő elemeit (fogadó-, és információs pont, parkoló, étterem stb.)

Az általunk vázolt elképzeléseknek végül egyetlen eleme, vasércbánya-tanösvény valósult meg, a lehetőség azonban nyitva áll a további fejlesztések megvalósítására (erre egyébként a város tudatos figyelmet fordít, pl. a központi iparterületek tulajdonjogának megszerzésével).

Maga a Rudapithecus Látványtár épületegyüttesének a tervezése 2012-ben történt (engedélyezési terv) és még ugyanebben az évben támogatást nyert EU-s forrású turisztikai pályázatra⁸⁰. A projekt (látványtár és tanösvény) nem nyerte el a megvalósításhoz szükséges teljes összeget, de a városvezetés végül úgy döntött, hogy jelentős saját vállalással és csökkentett tartalommal belevág az építkezés megvalósításába. Így végül a „*Rudapithecus Látványtár a Majomszigeten*” c. projekt keretében egy fogadóépület, a lelőhely védőépülete (bemutatóhely) és a tanösvény egyes elemei valósulnak meg (2015).

⁸⁰ ÉMOP-2.1.1/B-12-2012-0082 „Rudapithecus látványtár a Majomszigeten” c. projekt

A tervezési munkát Vasáros Zsolt vezető tervező irányításával közös építészeti koncepcióalkotás után, a lelőhely védelmét szolgáló látványtár és fogadó épület tervezését a Narmer Építészeti Stúdió, a volt bányató körüli tematikus útvonal és a bányaterület egyéb épületeinek és objektumainak tervezését a doktori iskola kutatócsoport tagjai (Antal Gabriella, Borzsák Veronika, és Varga Piroska) végezték el.

39. A rudabányai vasércbánya régen. Fotó: Rudabánya archív

Helyszín

Rudabányán vélhetően már az ókorban bányásztak vasércet és színesfémeket a kelták. A település jelentős fejlődése a 14. században a felszínhez közeli rézérc és ezüst bányászatával indult meg, ekkor vált Rudabánya a hét felső-magyarországi bányaváros egyikévé (amely időszak a város fénykorát is jelentette). A város és a bányászat ugyan leépült az 1500-as években (török portyázások), a föld alatt rejlő érckészlet a 19. századig kiaknázatlan maradt.

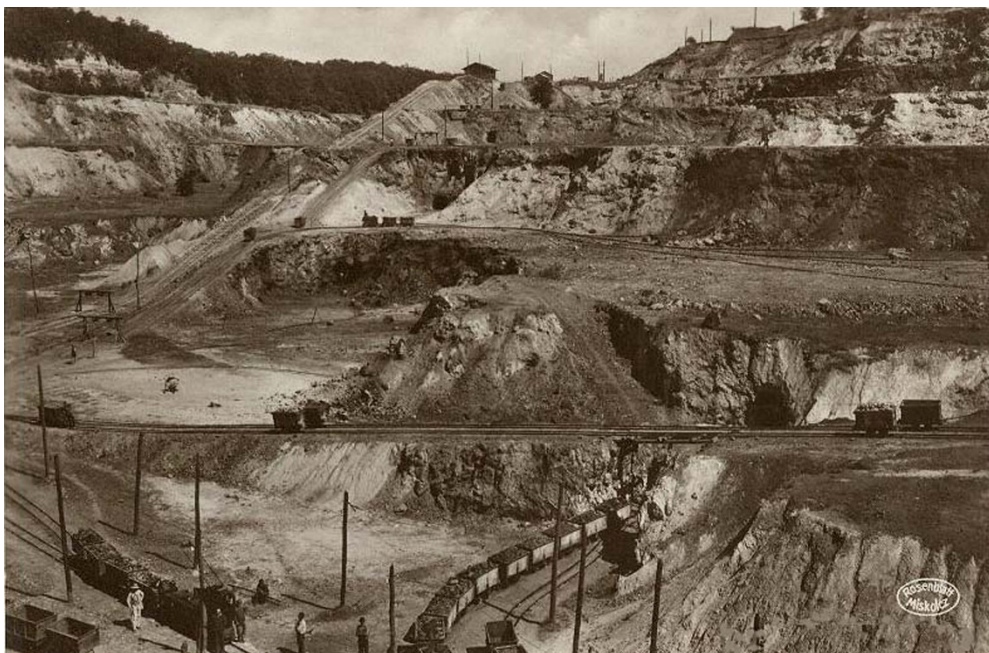
A város új élete a 19. század végén kezdődött el, amikor a nagyüzemi módszerek bevezetésével fejlődött fel újra a bányászat. A 19-20. századfordulóra kifejezetten korszerűnek számító bányaként üzemelt a rudabányai vasércbánya, a helyi érckészlet azonban csak az I. világháború után válik igazán fontossá a borsodi iparvidék nehéziparának fejlődésével, mivel a háború utáni párizsi békeszerződéssel sok ércbánya határon kívüli került. A bánya és a város szempontjából további ugrásszerű fejlődés a II. világháború után, a kommunista rezsim alatt indult el: ekkor kezdték el komolyabban fejleszteni az infrastruktúrát (vasút hálózat), és ekkor épült vasércdúsító üzem a város határában.

40. A Rudabányai tó látképe 2014 előtt. Fotó: Civertan Stúdió

A bányászat Rudabányán először külszíni termeléssel kezdődött el (a XVIII.-XIV. században a könnyen kohósítható barnavasércet termelték), majd az 1960-as években áttértek a mélyebb szintek vasérceinek bányászatára is. A Rudabánya és Felsőtelekes között húzódó, nagyjából 6 km hosszú és több száz méter széles bányaterületről évszázadok alatt mintegy 50 millió tonna vasércet termeltek ki. Egyes becslések szerint a föld még most is legalább 40 millió tonna vasércet rejt, de a vaskohászat gazdaságtalanná válásával a bányászatot 1985-ben megszüntették.

A Rudabányai-hegységet a földtörténeti középidő triász időszakában 240-210 millió évvel ezelőtt keletkezett tengeri eredetű üledékes kőzetek építik fel. Az így lerakódott rétegeket a későbbi szerkezeti mozgások feldarabolták, összegyűrték, majd a szerkezeti mozgásokhoz kapcsolódóan jelentős ércesedés is lezajlott. Később ezeket az érces kőzeteket pannon korú (10 millió éves) üledékes réteg borította el (vízparti mocsaras erdők, dús növényzettel), amely után vékony lignitlepek maradtak, ezekben találták meg a '60-as években a Rudapithecus csontmaradványait.⁸¹

41. A vasércbánya a II. világháború előtt, működés közben. Fotó: archív Rudabánya

⁸¹ forrás: A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI ÚTVONAL INTERAKTÍV ADATBÁZISA, on-line elérés: http://www.geology.uni-miskolc.hu/geoturism/RBlake/RBlake_hun.html

Rudapithecus

Az alsó állkapocs töredékre 1965-ben Hernyák Gábor, a bánya geológusa talált rá. A csont Kretzoi Miklós professzorhoz került a Magyar Állami Földtani Intézetbe, ahol a kutató felismerte, hogy a lelet egy addig ismeretlen, kihalt emberszabású ősmajomtól származik. A *Rudapithecus hungaricus* név először a Magyar Nemzet című napilapban jelent meg nyomtatásban.

1969-ben Hernyák Gábor egy még teljesebb állkapcsot talált az első példány helyszínén. 1971–1978 között Kretzoi Miklós vezetésével rendszeres ásatások folytak Rudabányán, amelyek során 74 tételből álló emberszabású ősmajom anyagot sikerült begyűjteni. A Kordos László által 1979 és 1984 között vezetett ásatások és gyűjtések során további két főemlős-maradvány került elő.

A lelet felfedezése óta Rudabánya erről a lelőhelyről világhíres. Az 1971-ben megkezdődött rendszeres (magyar és nemzetközi) ásatások az ősmajmok mellett eddig százötz gerinces fajt mutattak ki.⁸² A *Rudapithecus* eredeti lelőhelye a bányaművelés során egy földcsuszamlás következtében részben megsemmisült, de a rudabányai fauna 90%-át adó, közeli II. sz. lelőhelyet (ami egy alig 800 négyzetméteres felületű és 2-3 m vastag üledék réteg) 1977-ben természetvédelmi területté nyilvánították, majd természetvédelmi kiépítés történt ott (védőtető elhelyezése).

42. Az 1977-ben készült természetvédelmi kiépítés, a bányaterületet ekkor még csekély mértékben hódította vissza a természet. Fotó: archív Rudabánya

⁸² forrás: Dr. Kordos László, *Rudapithecus hungaricus*: egy nemzeti érték ötven éve (2015). Megjelent: Magyar Tudomány (A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata) on-line elérés: www.matud.iif.hu

43. Kordos professzor úr az ásatáson (a háttérben az eredeti védőtető látszik), illetve „Gabi”-val, a lelettel.
Fotó: archív Rudabánya

44. Az első lelet megtalálása, ez a lelőhely később egy omlás következtében megsemmisült. Fotó: archív Rudabánya

Tervezési koncepció

A látványtár és a tanösvény építészeti koncepcióját legalább annyira befolyásolta a volt ipari helyszín hangulata, mint az, hogy egy őstörténeti lelőhelyről van szó. A terület kitértségéből adódóan fontos szempont volt, hogy az architektúra nagymértékben időjárásálló (rendkívül nagy téli-nyári hőmérséklet ingadozás jellemző ezen a területen) és vandálbiztos legyen.

A tervezési terület (a tanösvény tervezési területével együtt) rendkívül nagy kiterjedésű területet jelent, ahol irreális elvárás lett volna a teljes rekultiváció, így a tervezéskor a pontszerű beavatkozások elve érvényesült. A helyszín fontos vizuális helyzeteit megjelölve, pont-szerűen megjelenő épületek (3 kilátó torony, vízparti platformok és pihenőhelyek, a védőépület tömbjével összekomponálva) komplex vizuális történetté állnak össze.

A két főépület (fogadóépület és a lelőhely/bemutatóhely) telepítése hasonlít a 80-as évek természetvédelmi kiépítése során alkalmazott telepítéshez (a bemutatóhely elhelyezkedése kötött). A látogatók egy parkolóba érkeznek, itt található a fogadóépület, amely a legszükségesebb funkciókat látja el: információ szerzés és jegyváltás, vizesblokk, büfé. A fogadóépülettől két rámpa indul a látványtár feltárására: az egyik az épület teteje felől (panoráma terasz) közelít, a másik lefelé indul és végül a látványtár szintjén, annak fedett-nyitott előterében találkozik a fentről jövő úttal.

Az épületek egyszerű, semlegességre törekvő, minimalista architektúrája, nyers anyaghasználata időtlenséget hordoz. Az épületek a formájuk által érvénysülnek az ipari tájban, melyet a természet már részben vissza is hódított magának. Az építmények homlokzata anyagában színezet, (látszóbeton) monolit szerkezeti vasbeton, amely az ipari múltra és az itt bányászott vasérc színére utal.

45. Koncepció látványterv 2014. Kép forrása: Narmar Építészeti Stúdió

46. A Látványtár és a Fogadóépület légifelvételen. Fotó: Civertan Stúdió

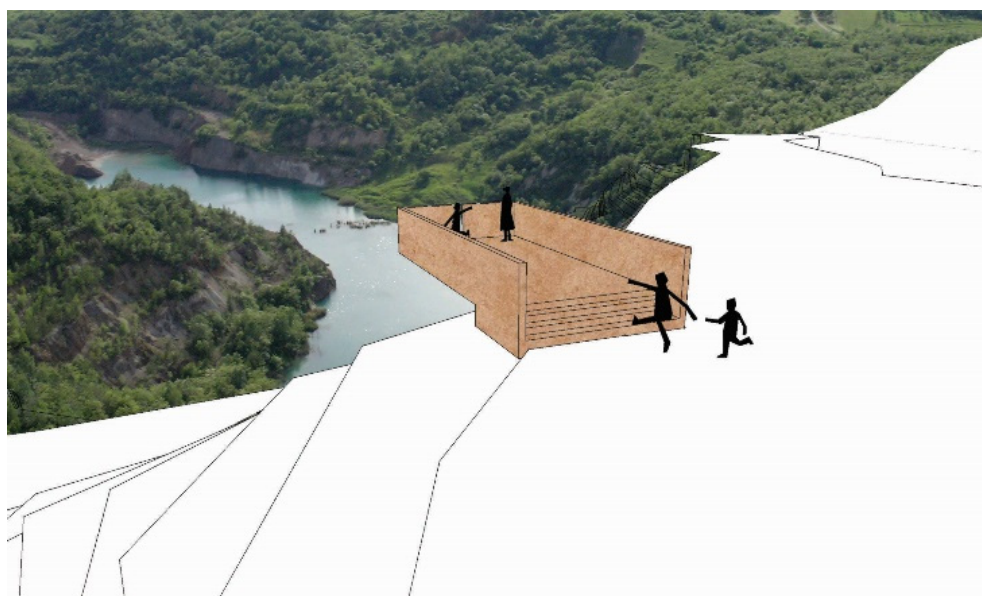

47. A látványtár épülete a C kilátóból - tájépítészeti kompozíció. Fotó: a szerző saját felvétele

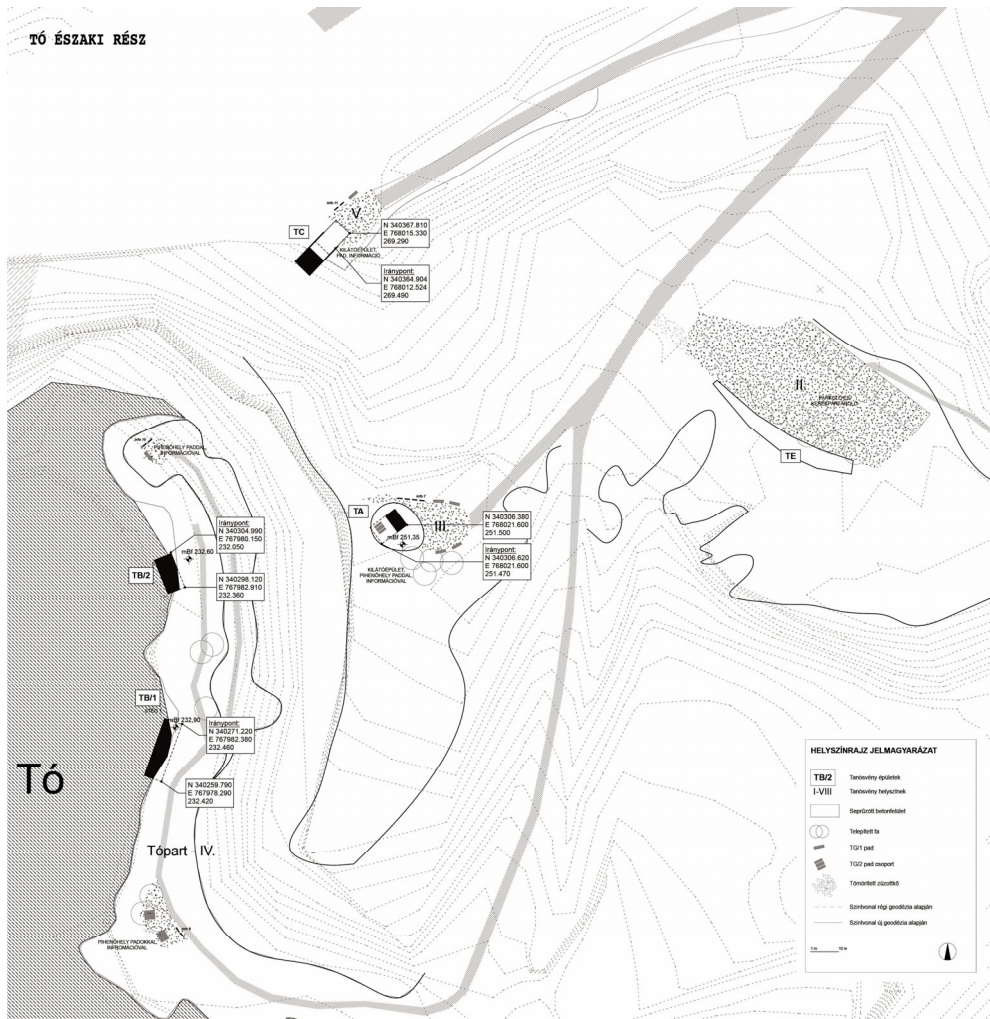
A tanösvény tervezése

Az egykori bánya területe a kékvízű tó különös hangulata és látványossága valamint a sok felszíni, geológiai érdekesség miatt népszerű kirándulóhelynek számít. A kirándulók már sok ösvényt kikapostak, azonban a tervezett tanösvény koncepciója a látnivalók (paleontológiai, geológiai és ipartörténeti) egy vonalra fűzése volt a különleges kilátást nyújtó helyekkel a terület biztonságos bejárhatóságának biztosítása mellett.

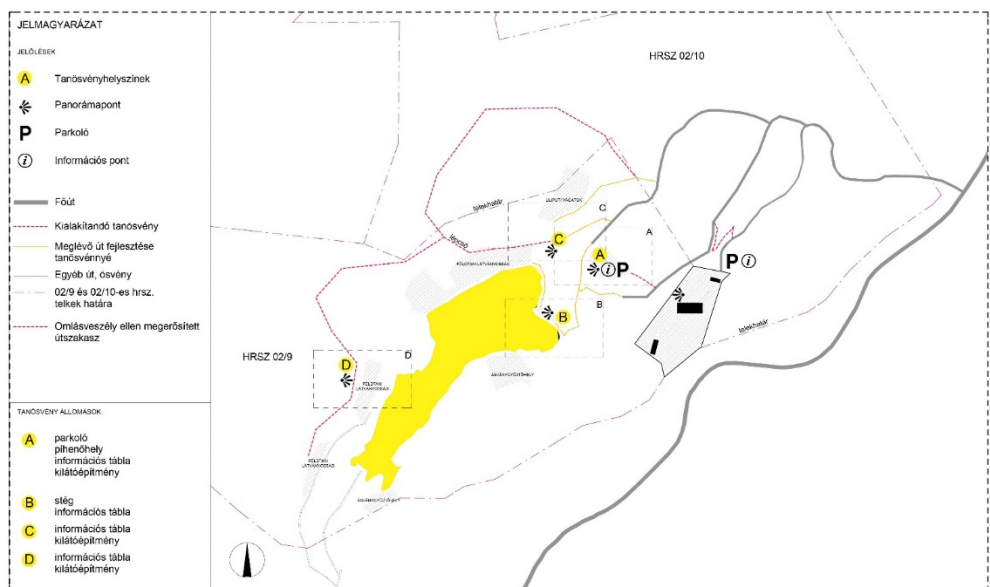
Míg a paleontológiai és geológiai látnivalók helye adott volt, addig a kilátóhelyek és pihenőhelyek helyszíneinek kiválasztásánál a legfontosabb szempont a tájba illesztés volt (táj-installáció). A helyszínek pontos kiválasztását, megjelölését több helyszíni bejárás, terv és koncepció korrigálás, valamint talajmechanikai vizsgálat előzött meg. A kilátóhelyeknél fontos szempont volt, hogy minden évszakban átláthatók legyenek egymás számára. A nagyjából három kilométer hosszú tanösvény négy kiemelt helyszínnel, három kilátóhellyel és több kisebb pihenőleülőhellyel rendelkezik.

48. A tanösvény első látványtervei. Kép forrása: borsod2050 – Hajrá, Ipari Táj!

49. A tó északi részének helyszínrajza. 2012 Engedélyezési terv.

50. A bánya helyszínrajza. 2012 Engedélyezési terv.

A tanösvény építészeti kialakítása

A három kilátó 'épület' mérete és magassága különböző, építészeti formanyelve azonban hasonló: mindhárom építményt vasbeton lemez és mellvéd alkotja. Ezek az építmények mindenfajta gépészetet és közművet mellőznek (nincsenek kivilágítva sem), hogy minél kevesebb lehetőséget hagyjanak a rongálásra. A csapadékvíz természetes módon, gravitációsan a szerkezetben kialakított vápákban és lejtések mentén távozik.

Az egyes kilátóépítmények -a terepadottságoknak megfelelően-, funkciójukkal is reagálnak a környezetre: az „A” kilátó egy platón ül, és esőbeállóként is funkcionál, „B” kilátó tulajdonképpen egy stég és a vízbe való belenézés lehetőségét biztosítja. „C” kilátó egy rámpa-szerű művelési út meghosszabbítása és a fák koronája fölött biztosít kilátást a tó legmélyebb öblére. „D” kilátó pedig egy markáns, szoborszerű ellenpont és kilátópont (egy magas 'létra'), a tó túlsó oldalán.

Valamennyi tanösvény épület eltérő karakter, szokatlan minimalista forma, amely a táj-újraértelmezésben és a tó feletti átlátások komplex vizuális történetében nyer értelmet. Ha definiálni kellene az épületegyüttes építészeti megjelenését, talán leginkább a tájépítészeti kompozíció kifejezés illene rá, amelyen az utolsó simításokat a tájat rendületlenül visszahódító természet fogja elvégezni.

Elnyert díjak

2019	BIGSEE Artchitecture Award Ljubljana – award winner
2017	S.ARCH AWARD Hong Kong – honorable mention
2017	LANXESS Colored Concrete Works Award 3. díj
2016	Piranesi Award 2016 - jelölés (shortlist)
2016	Média Építészeti Díja – Zsűri különdíja
2016	Minden építés alapja, betonépítészeti díj I. helyezés

A Rudapithecus Látványtár projekt számokban

Projekt címe: Rudapithecus Látványtár a Majomszigeten

Projekt kódja ÉMOP-2.1.1/B-12-2012-0082

Kedvezményezett: Rudabánya Város Önkormányzata

Támogatás összege: 336 483 998 Ft

Projekt kezdete: 2014. november

Projekt befejezése: 2015. október 31.

Közreműködő szervezet: NORDA Észak-Magyarországi

Regionális Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft.

Forrás: Európai Regionális Fejlesztési Alap

Generál tervező: Narmer Építészeti Stúdió Bt.

Felelős vezető tervező: Prof. Vasáros Zsolt DLA

Építész munkatársak: Bandur-Juhász Emőke, Eiszrich Ágnes, Kőnig Anna,

Megyesi Zsolt, Nagy Gábor, Sasvári Áron, Somlai Anikó

Borsod2050 kutatócsoport: Antal Gabriella, Borzsák Veronika, Varga Piroska DLA

A tanösvény épületek szerzőségének megoszlása:

„A” kilátó: Vasáros Zsolt DLA 1/3, Antal Gabriella 1/3, Borzsák Veronika 1/3

„B” és „C”: Vasáros Zsolt DLA 1/3, Borzsák Veronika 1/3, Varga Piroska 1/3

„D” kilátó: Vasáros Zsolt DLA 1/3, Antal Gabriella 1/3, Varga Piroska 1/3

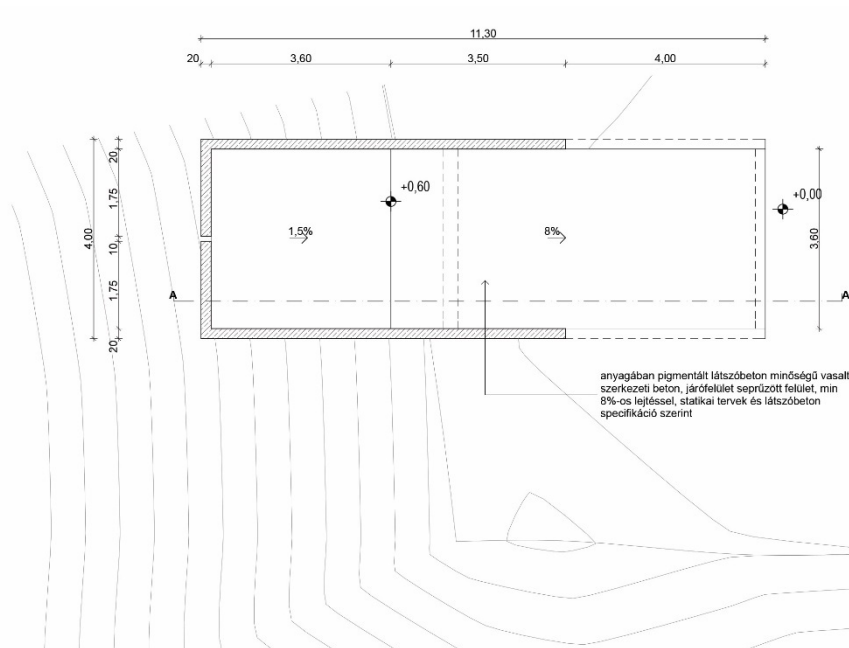

51. D kilátó. Fotó: a szerző saját felvétele

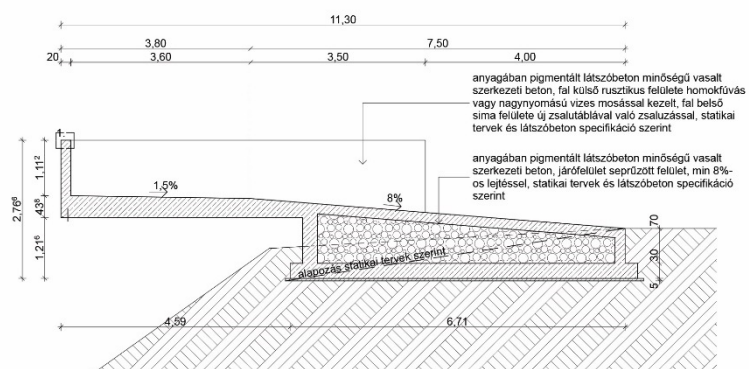

52. C kilátó. Fotó: a szerző saját felvétele

C kilátó terve

anyagában pigmentált látszóbeton minőségű vasalt szerkezeti beton, járófelület seprűzött felület, min 8%-os lejtéssel, statikai tervek és látszóbeton specifikáció szerint

anyagában pigmentált látszóbeton minőségű vasalt szerkezeti beton, fal külső rusztikus felülete homokfűvés vagy nagynyomású vizes mosással kezelt, fal belső sima felülete új zsalutáblával való zsaluzással, statikai tervek és látszóbeton specifikáció szerint

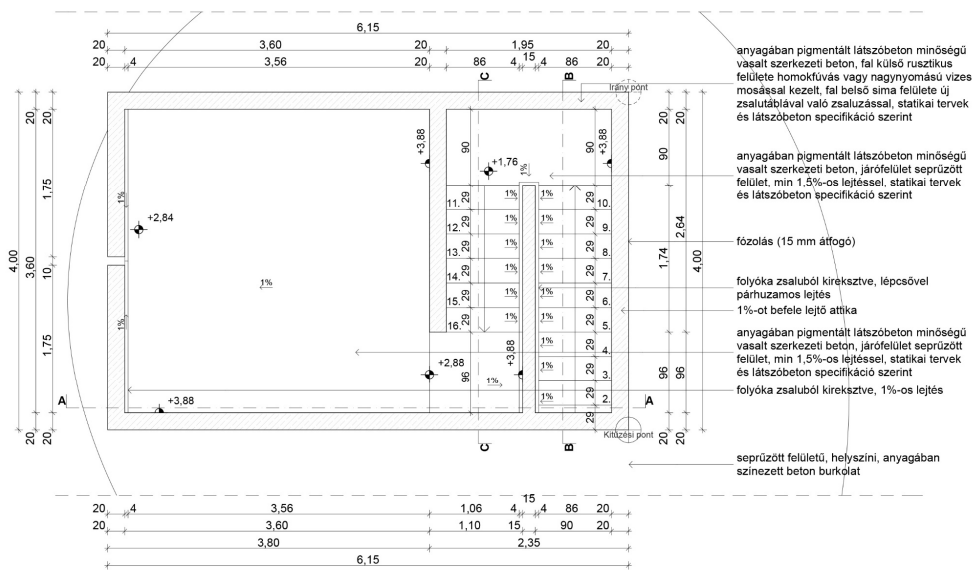
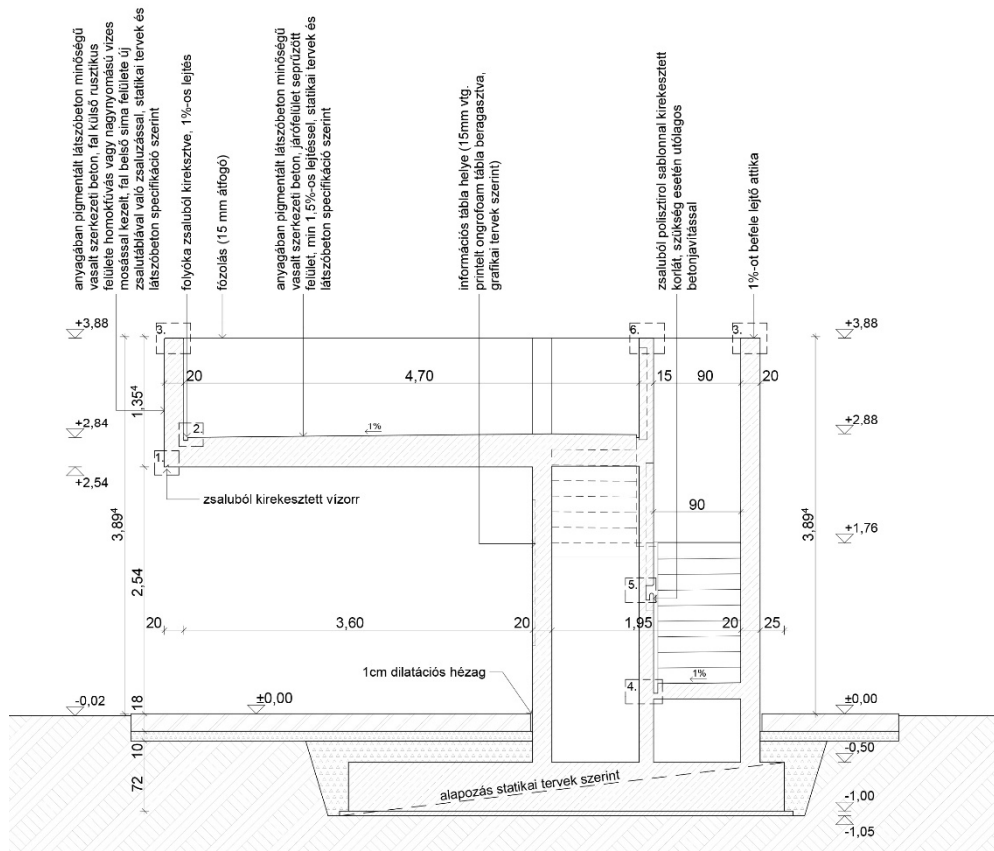
anyagában pigmentált látszóbeton minőségű vasalt szerkezeti beton, járófelület seprűzött felület, min 8%-os lejtéssel, statikai tervek és látszóbeton specifikáció szerint

alapozás statikai tervek szerint

53. Látványterv a C kilátóról az engedélyezési tervez.

A kilátó terve

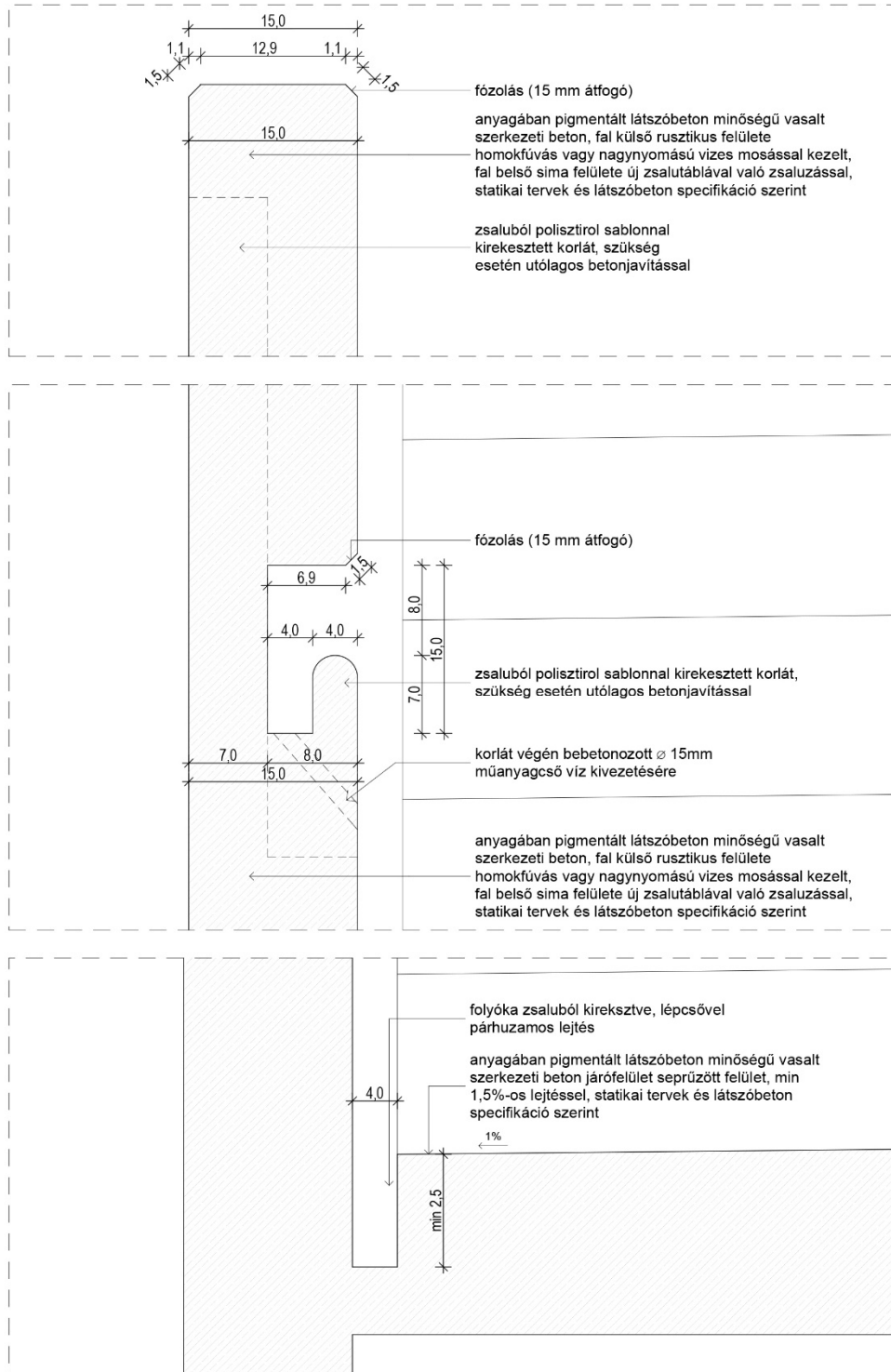

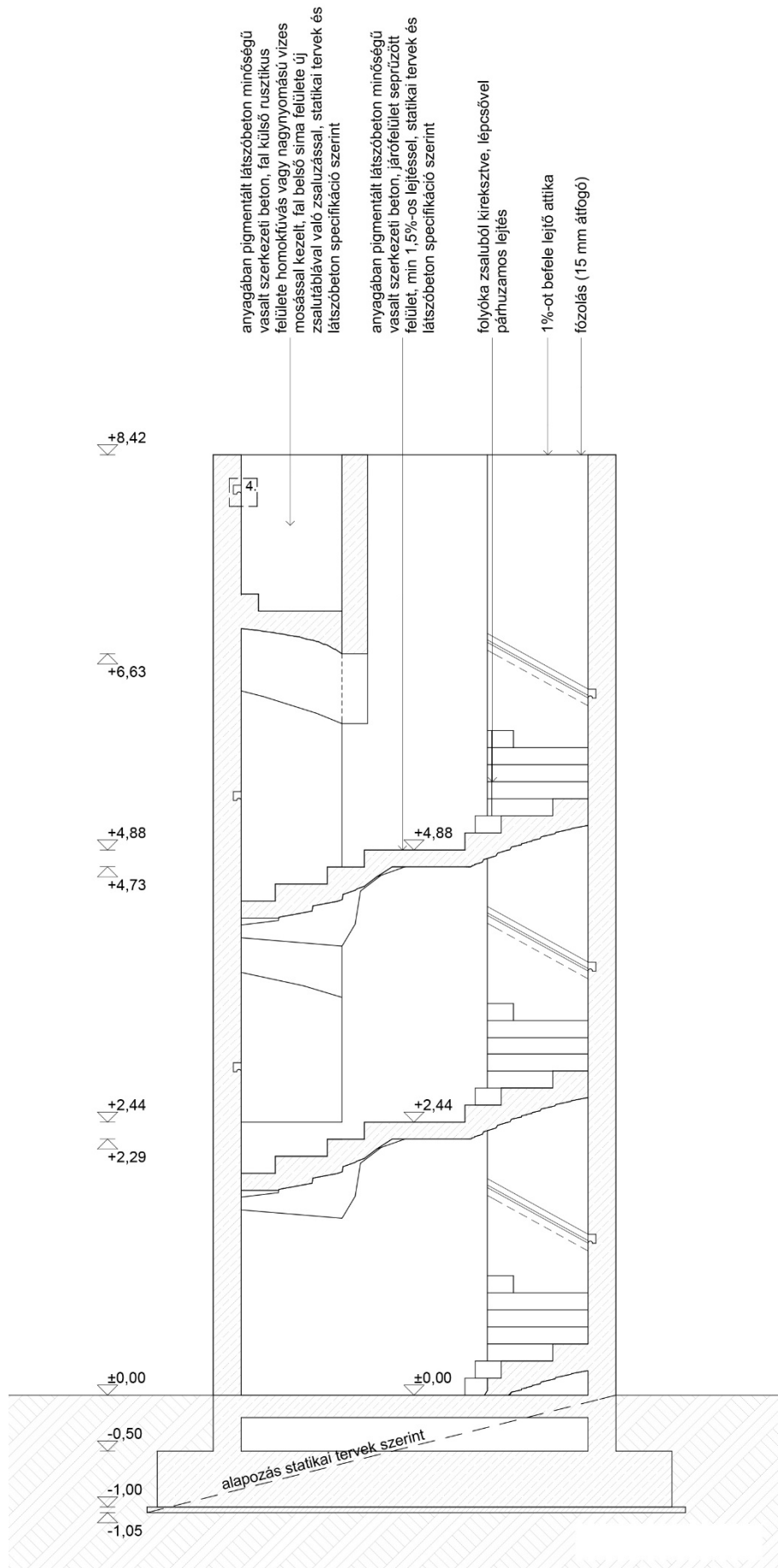
54. Az „A” kilátó a Látványtár teraszáról nézve. Fotó: a szerző saját felvétele

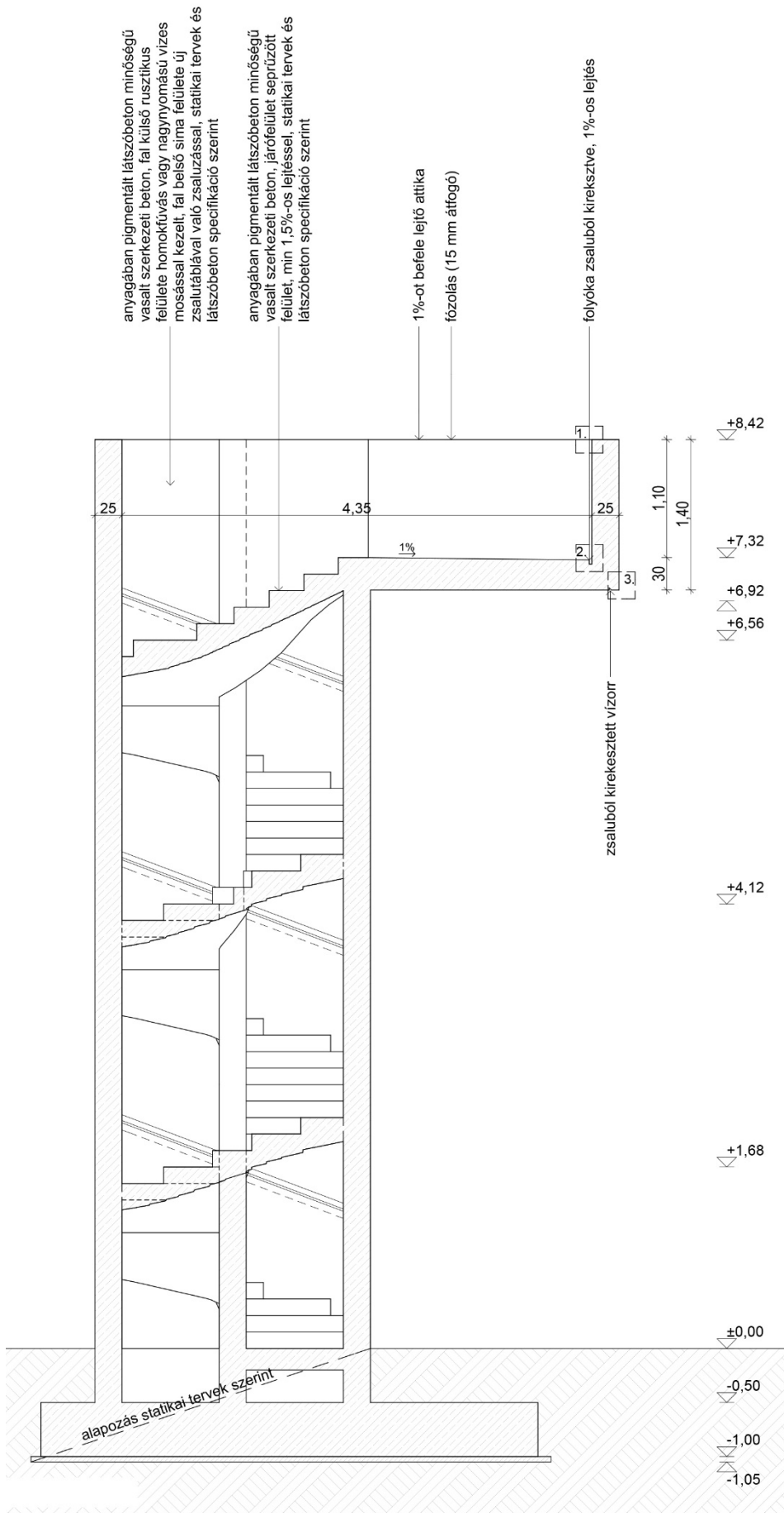

55. B stégek és C kilátó. Fotó: a szerző saját felvétele.

Részletrajzok

V. Tézisek

I. Tézis

Az ipari örökség építészeti és a tájban megjelenő "maradványai", mementói civilizációnk megkerülhetetlen részét képezik, az emberiség jólétének és jelenkori kényelmének az ára. Rajtunk múlik, hogy a múlt negatív mementóiként megbélyegezve, környezetünk seb-helyeiként hagyjuk őket végleg leromlani, vagy a jövő élhető helyeivé formáljuk őket.

II. Tézis

A negyedik ipari forradalomként is meghatározott, a 21. században megjelenő tömeges termelési és fogyasztási kultúra egy teljesen más típusú, globálisan megjelenő ipari táj mintázatot (ipari-logisztikai network) és építészeti kultúrát hoz létre a nehézipari termelés tájsebei és építészeti világához képest. A két világ összekapcsolása, egyfajta szinergia létrehozása különleges kihívás, építészeti-tájépítészeti értelemben pedig egy esély az "ipari zárványok" feloldására.

III. Tézis

Annak ellenére, hogy Borsod és az egykori észak-magyarországi ipari régió mai fejlettségi szintjét, építészeti volumenét, minőségét, urbanizációját tekintve rendkívül heterogén képet alkot, a földrajzi viszonyokból és az egykor régió szinten kiépített ipari struktúrából eredeztethető mai ipari táj (közös ipari múltjával és annak minden szellemi és mentális aspektusával együtt) az országon belül egy különleges, gazdagon rétegzett történeti tájként, határozott karakterű régióként és egyedi kultúrtájként értelmezhető.

IV. Tézis

A Borsodban élénken megjelenő társadalmi aktivitást addig kellene az ipari örökségek megóvásának a motorjává tenni, amíg az a témát érintő társadalmi akciók szervezésével nagymértékű érdeklődést vált ki (tehát a résztvevők aktivizálhatók), hiszen a sikeres regionális (ipari) rehabilitációs programok eddig is, az érintett városok önkormányzatának, vállalkozásainak, civil szervezeteinek és lakosságának szoros összefogásával jöttek létre.

V. Tézis

Borsodban jellemzően az ipari múlt értékes emlékei fragmentáltan, szellemi kontextusuk nélkül maradtak fenn, identitásképző erejük lényegében megszűnt. Ezeket a jelenségeket hívjuk zárványoknak. Az esettanulmányok alapján, ha az ipari zárványok értékközpontú "feltárása" és bemutatása az Ipari táj tűrakhöz hasonlóan hálózatszerűen létre tud jönni, akkor ezek turisztikai vonzerőként működnek. Rekreációs helyszínekként, kulturális, oktatási szerepben is erősíteni tudják egymást, sajátos szinergiát teremtenek, és pozitív hatást gyakorolnak a helyi identitás újraformálására és fenntartására.

Képjegyzék

01. Bernd Becher, Hilla Becher Ércelőkészítők 1974. Fotó forrása: www.photoindex.net
02. Ullrich Rückriem gránitszobra Zollvereinben,
Fotó forrása: www.planergruppe-oberhausen.de/zollverein-park/
03. Victor Mancha a Völklingen-i acélmű. Fotó forrása: www.viktormacha.com
- 04-05. Új örökségünk: Joachim Schumacher Von dieser Welt c. 2014. albumban megjelent képei. Fotó forrása: www.joschumacherfotografie.de
06. Andreas Gursky, Toys'r'us 1999. Fotó forrása: moma.org
07. IBA Emscher-Park kilátópont az egykori meddőhányó tetején. Halde Hoheward 'Horison Observatory' Recklinghausen. Fotó: Táncos Tibor
08. Az egykori bányákat jelző sárga léggömbök a Ruhr-vidék felett. A projekt a régióban zajló szerkezeti változásokra akarta felhívni a figyelmet, az akció az Essen 2010 kulturális főváros projekt keretében zajlott. Fotó forrása: www.triple-z.de/sonne-mond-und-schachtzeichen/
09. Duisburg-Nord Landschaftspark, Fotó forrása: www.landschaftspark.de
10. Zollverein UNESCO Világörökség helyszín, építészek: OMA (masterplan), OMA+ Heinrich Böll and Hans Krabbe (Ruhr Museum), fotó: Brigda Gonzalez fotó forrása: www.ruhrmuseum.de
11. Planergruppe Oberhausen Zollverein park 2005-2014. fotó: Claudya Dreyse Fotó forrása: www.landezine.com
12. Zollverein mai látképe. Fotó: Matthias Duschner, kép forrása: <https://www.metropole.ruhr/>
13. Lens városa háttérben a Loos-en-Gohelle meddővel és a történeti bányatornyokkal. Fotó: Iwan Baan, kép forrása: www.dezeen.com
14. EuraLens – Parkok lácólata az ipari tájon, Nord-Pas de Calais bányászrégió fejlesztési projekt, a háttérben egy meddőhányó látható. Kép forrása: <https://odyssee.euralens.org/events/la-chaine-des-parcs-sur-le-divan/>
15. Kazuyo Sejima és Ryue Nishizawa (SANAA) lens-i múzeumépülete. Fotó: Iwan Baan, kép forrása: www.dezeen.com
16. Nord-Pas de Calais bányászrégió „szigetvilága” – a beavatkozási helyek térképe, Kép forrása: Inessa Hansch Architecture <http://www.inessahansch.com/fr/projects/29-lens-chaine-des-parcs>
17. A Diósgyőri vasgyári kolónia, a „Gyarmat” helyszínrajza 1910-ből. Kép forrása: Wikipedia.
18. Az ózdi vasgyár 1800-as évek második felében. Kép forrása: Ózdi Városi Múzeum
19. Voltak időszakok, amikor az ózdi üzem 0-24 órában működött. Fotó forrása: Ózdi Városi Múzeum
20. Az ózdi gyár fénykorában (70-es években). Fotó: Dobossy László

21. Miskolc, a Lenin Kohászati Művek a szocializmus „aranykorában”. Fotó forrása: www.fortepan.hu
22. Berentebánya régen, háttérben a berentei erőmű kéményeivel. Fotó forrása: www.barcikaihistorias.hu (Rónaföldi Z. gyűjteménye).
23. Farkaslyuk szénesztályozómű 1971. Fotó: Dobossy László, Kép forrása: <http://dobosy-telepulesek.blogspot.com/2017/02/farkaslyuk-1930-1976.html>
24. A borsodi ércelőkészítő mű, miskolc-sajókeresztúr, KGMTI 1963.
25. Borsodnádasi munkáskolónia, Fotó forrása: <http://dobosytelepulesek.blogspot.com/2017/02/borsodnadasd-gyartelep-1880-1955.html>
26. Kazincbarcika 1960. fotó: Mészáros Zoltán, Fotó forrása: www.fortepan.hu
27. Miskolc 1964-ben. Fotó forrása: Váti archívum, www.fortepan.hu
28. A Borsodi Vegyi Kombinát 1954. Fotó forrása: www.fortepan.hu
29. A berentei erőmű építése az 50-es években, helyszínen „előregyártott” technológia alkalmazásával. Fotó forrása: www.fortepan.hu
30. A borsodi táj ma. Ózd Center 2012. Fotó: a szerző saját felvétele
31. Új város: Kazincbarcika 1958. Kép forrása: www.fortepan.hu
32. Kristóf Ágnes - dr. Váczi Piroska: Ózd örökség alapú városrehabilitációjának előkészítése 2006. Képek forrása: www.epiteszforum.hu
33. Az Ózdi Erőmű épülete (2016), amely 2019-ben FIABCI World Prix d'Excellence, World Gold Winner díjat, az alkotók a tervekért 2017-ben Pro-Architectura díjat nyertek. Fotó: Danyi Balázs, kép forrása: www.epiteszforum.hu
34. Szórólap a bosod2050 – Hajrá, Ipari táj! kiállításához
35. A borsodi ipari táj-túra térképe. Kép forrása: bosod2050 – Hajrá, Ipari táj! projekt
36. Felemás helyzet: a rehabilitáción átesett ózdi gyárterület, középen a gyárterületen átfolyó Ózd-patak látható, amely a rehabilitáció során került ismét felszínre. A gyárterületnek csak egyik részén történt meg a rehabilitáció (2016). Fotó: Danyi Balázs, kép forrása: www.epiteszforum.hu
37. A Sajó-völgy az extenzív iparfejlesztés évei alatt (kb. 70-es évek) Kép forrása: www.barcikaihistorias.hu, Kovács Dia – KDK
38. A Sajó-völgy napjainkban, Kép forrása: <http://dobosy-barangolasok.blogspot.com/>, Dobossy László
39. A rudabányai vasérványa régen. Fotó: Rudabánya archív
40. A Rudabányai tó látképe 2014 előtt. Fotó: Civertan Stúdió
41. A vasércbánya a háború előtt, működés közben. Fotó: archív Rudabánya
42. Az 1977-ben készült természetvédelmi kiépítés, a bányaterületet ekkor még csekély mértékben hódította vissza a természet. Fotó: archív Rudabánya
43. Kordos professzor úr az ásatáson (a háttérben az eredeti védőtető látszik), illetve „Gabi”-val, a lelettel. Fotó: archív Rudabánya

44. Az első lelet megtalálása, ez a lelőhely később egy omlás következtben megsemmisült. Fotó: archív Rudabánya
45. Konceptió látványterv 2014. Kép forrása: Narmer Építészeti Stúdió
46. A Látványtár és a Fogadóépület légifelvételen. Fotó: Civertan Stúdió
47. A látványtár épülete a C kilátóból - tájépítészeti kompozíció. Fotó: a szerző saját felvétele
48. A tanösvény első látványtervei. Kép forrása: borsod2050 – Hajrá, Ipari Táj!
49. A tó északi részének helyszínrajza. 2012 Engedélyezési terv.
50. A bánya helyszínrajza. 2012 Engedélyezési terv.
51. D kilátó. Fotó: a szerző saját felvétele
52. C kilátó. Fotó: a szerző saját felvétele
53. Látványterv a C kilátóról az engedélyezési tervhez.
54. Az „A” kilátó a Látványtár teraszáról nézve. Fotó: a szerző saját felvétele
55. B stégek és C kilátó. Fotó: a szerző saját felvétele

Felhasznált Irodalom

Adorján Anna, Ózd forever. Építészfórum 2016.
<http://epiteszforum.hu/ozd-forever>

Amy Frearson, Louvre-Lens by Sanaa, Archdaily 2012.
<https://www.dezeen.com/2012/12/04/louvre-lens-by-sanaa-and-imrey-culbert/>

Amy Serafin, Musée du Louvre-Lens by Sanaa, Archdaily 2012.
<https://www.wallpaper.com/architecture/muse-du-louvre-lens-by-sanaa>

Antal, Borzsák, Tánczos, Varga: BORSOD 2050 - Hajrá, ipari táj - rehabilitációs lehetőségek Észak-Kelet Magyarországon, DLA Építőművészeti iskola évkönyv 2011/ 2012. p. 12-19.

Antal, Borzsák, Tánczos, Varga BORSOD 2050 - Hajrá, ipari táj! ÁTJÁRÓ 2013/1. p. 59-70.

Auer, Lavier, Godau, Eshes, Heinrich, Ganser, Unter freiem Himmel – Emscher Lanschaftspark, Birkhauser, Basel 2010

Bereczki Zoltán, a diósgyőri vasgyár és kolóniájának honlapja
<http://www.vasgyar.hu/>

Bereczki Zoltán, Ipari örökségünk védelme. Észak-Keleti Átjáró Egyesület. Miskolc 2019.

Benkő Melinda, Fonyódi Mariann, Global City – Kortárs európai városépítészeti Terc, Budapest 2009.

Berend T. Iván (szerk.), Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Ózd 1980.

Bernd Becher and Hilla Becher 1931–2007, 1934–2015.
<https://www.tate.org.uk/art/artists/bernd-becher-and-hilla-becher-718>

Bertalanfy, Reményi, Derecskei, Simon, Jakucs, Sivák, Kaminszky, Szálai, Kemény, Szepessy, Kreffly, Székely, Lostorfer, Sztermen, Papp, Tóth, Rém, Váci, Zsámboki, 200 éves borsodi szénbányászat 1786-1986. Borsodi Szénbányák, Miskolc 1986.

Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/07500/07506>

Blake Stimson, The Photographic Compartment of Bernd and Hilla Becher, TATE PAPERS 2004.

<https://www.tate.org.uk/research/publications/tate-papers/01/photographic-compartment-of-bernd-and-hilla-becher>

Bódiné Vajda Györgyi (szerk.) Tér-kép, 2016. Kiemelt térség: Az ipari válságterületek jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal, 2018.
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ter_kep_2016.pdf

Catherine Mosbach, Museum Park Louvre Lens, Mosbach Paysagistes
<https://urbannext.net/louvre-lens-museum-park/>

Csontos Györgyi, Ózdi Munkáskolóniák – Gyár kolóniák és lakásbelsőik Ózdon (1961-1970). Kréter, Pomáz 2001.

Csontos Györgyi, Ózdi munkáskolóniák - az integrált örökségvédelem egyik hazai helyszíne. Építészfórum 2003.

<http://epiteszforum.hu/ozdi-munkaskoloniak-az-integralt-oroksegvedelem-egyik-hazai-helyszine>

Diedrich, Hendriks, Kandjee, Moll (szerk.), In Touch – Landscape Architecture Europe, LAE Foundation, Birkhauser Basel, Blauwdruk Wageningen, 2012.

Dobossy László: Települések (blog)

<http://dobosy-telepulesek.blogspot.com/2017/02/farkaslyuk-1930-1976.html>

Dobrossy István (szerk.), Pereces Bányatelep története a XIX-XX. században. In: Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 9. Miskolc, 2001.

Hungaricana – Közgyűjteményi Portál:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/BAZM_Td_09_Pereces/?pg=5&layout=s

Drótos László–Tóth László, Megvalósíthatósági előtanulmány BorsodAbaúj-Zemplén megye gazdag ipari örökségének idegenforgalmi hasznosítására, az „Európai kulturális utak” programjába történő bekapcsolására nemzeti technikatörténeti emlékpark (tematikus élménypark) kiépítésével. Miskolc 2005.

[http://ipari.bzlogi.hu/dokumentumok/Szakmai%20](http://ipari.bzlogi.hu/dokumentumok/Szakmai%20dokumentumok/Megvalosithatosagi%20tanulmany/Tanulmany.pdf)

[dokumentumok/Megvalosithatosagi%20tanulmany/Tanulmany.pdf](http://ipari.bzlogi.hu/dokumentumok/Szakmai%20dokumentumok/Megvalosithatosagi%20tanulmany/Tanulmany.pdf)

Duisburg-Nord Landscape Park, Duisburg, A new type of park and a part of the Emscher Landscape Park.

<https://www.open-iba.de/en/geschichte/1989-1999-iba-emscher-park/landschaftspark-duisburg-nord-duisburg/>

Eisele Gusztáv (szerk.), Gömör és Borsod vármegyék bányászati és kohászati monográfiája. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Borsod-Gömöri Osztálya, Selmecbánya 1907.

Magyar Elektronikus Könyvtár:

<https://mek.oszk.hu/06200/06206/cimkes.html>

Ellen Braae, Beauty Redeemed - Recycling Post-Industrial Landscapes. Birkhauser, Basel 2015

Gernuska Pál, Indusztria Bűvöletében. 1956-os Intézet, Budapest 2004.

Gili Merin, A Photographic Journey Through Zollverein: Post-Industrial Landscape Turned Machine-Age Playground, Archdaily 2014.

<https://www.archdaily.com/534996/a-photographic-journey-through-zollverein-a-post-industrial-landscape-turned-machine-age-playground>

Haba Péter, Magyar Ipari Építészet 1945-1970, Terc, Budapest 2019.

Haba Péter, Félárnyékban – Az 1960-as évek ipari építésze a kánonokon túl, Ars Hungarica 44. 2018/2 p.175.

Haba Péter – Szerkezet, technológia, esztétika összefüggései a magyar ipari építészetben 1947-1970. Doktori disszertáció I.-II. kötet. Budapest 2016. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Csonka Pál Doktori Iskola

Hajdú I., Nagy Sz. (szerk.), „Új város épül, Miskolc 1945-1975” a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Építész Kamarával közös kiállítás kiadványa. Miskolci Galéria, Miskolc 2010.

Iparterv Archívum, A (modern) (ipari) építészetért alapítvány honlapja
<http://miea.hu/index.html>

Karták Könyve, Műemlékvédelmi Örökségvédelmi Dokumentumok Gyűjteménye, ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest 2011.
<http://icomos.hu/datas/kartak-konyve/2d1be8f3a882b152d52fe689644a8ace.pdf>

Kissfazekas Kornélia, Városközpontok az államszocializmusban Phd értekezés Budapest 2011. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Csonka Pál Doktori Iskola

Kismarton Zsolt, Berente és környékének szénbányászata, Barcikai Históriás 2018.
<http://barcikaihistorias.hu/berente-es-kornyekenek-a-szenbanyaszata/>

Kismarton Zsolt, A hőskor megidézése, Barcikai Históriás 2015.
<http://barcikaihistorias.hu/a-hoskor-megidezese/>

Kismarton Zsolt, A belváros, Barcikai Históriás 2017.
<http://barcikaihistorias.hu/a-belvaros/>

Kismarton Zsolt, A város, Barcikai Históriás 2017.
<http://barcikaihistorias.hu/a-varos/>

Kiszely Gyula, Magyarország bányászati és kohászati műemlékei. In: Egri Nyári Egyetem Előadásai 1983 – Agrár és Ipartörténeti Emlékek Védelme, Kiadja: Egri Nyári Egyetem Bizottsága és a Heves Megyei TIT az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség szervezésében, Budapest 1983.
Hungaricana – Közgyűjteményi Portál:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Kenyee_1983/?pg=42&layout=s

Kiszely Gyula, A Diósgyőri Magyar Állami Vas- és Acélgyár története (1867–1945). Miskolc 1997.

Kiss László, Az ipartörténeti emlékek védelme Magyarországon. In: Egri Nyári Egyetem Előadásai 1983 – Agrár és Ipartörténeti Emlékek Védelme, Kiadja: Egri Nyári Egyetem Bizottsága és a Heves Megyei TIT az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség szervezésében, Budapest 1983.
Hungaricana – Közgyűjteményi Portál:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Kenyee_1983/?pg=42&layout=s

Kóródi József Dr., A borsodi iparvidék. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest 1959.

Kristóf Ágnes, Dr. Váczi Piroska, Ózd örökség alapú városrehabilitációjának előkészítése. Építészfórum 2006.
<http://epiteszforum.hu/kristof-agnes-dr-vaczi-piroska-ozd-orokseg-alapu-varosrehabilitaciojanak-elokeszítése>

Landschaftspark Duisburg Nord, Latz + Partner, Landezine 2011.
<http://www.landezine.com/index.php/2011/08/post-industrial-landscape-architecture/>

Louvre-Lens, Saana. Archdaily 2012.
<https://www.archdaily.com/312978/louvre-lens-sanaa>

Mizsei Anett, Kiszínezett barna zóna: az ózdi projekt. Építészfórum 2016.
<http://epiteszforum.hu/kiszinezett-barna-zona-az-ozdi-projekt>

Németh Györgyi, A borsodi iparvidék ipari öröksége. In: Műemlékvédelem (43.) 4. 192–198. 1999.

Németh Györgyi, A Diósgyőri Vasgyár műemléki védelme. In: Műemlékvédelem (45.) 2. 84–87. 2001.

Németh Györgyi, Útmutató a bányászat és a kohászat emlékeihez Észak-Magyarországon és Szlovákiában, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Ügynökség, 2011.

Németh Györgyi, Ipari örökség és városkép. In: Regio. 16/3 2005. 27–46.

Németh Györgyi 2014, Az ipari kulturális örökség védelmének sajátosságai és kérdései. https://epitesimegoldasok.hu/admin/data/file/9744_nemethgyorgyi.pdf

Pál Ágnes, Győr Ferenc, Magyarország Ipari Térszerkezetének Jelenkori Változása c. tanulmány 2016.

<http://www2.sci.u-szeged.hu/eghajlattan/akta16b/2016-ACTA-Clim-Chor-50B-Pal-Gyori.pdf>

Peter Latz: Open space in times of affluence, Topos 84/2013 (Urban Strategies) p. 88-108.

Perczel Károly, A magyarországi regionális tervezés történetéhez, Tér és Társadalom 3. évf. 1989/3. 80-105. p.

Porkoláb László, Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez 1770-1919. In: Tanulmányok Diósgyőr Történetéhez 12, Miskolc 2003.

Hungaricana – Közgyűjteményi Portál:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHA_Tdt_12/?pg=0&layout=s

Porkoláb László, Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez 1920-2005. In: Tanulmányok Diósgyőr Történetéhez 13, Miskolc 2006.

Hungaricana – Közgyűjteményi Portál:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHA_Tdt_13/?pg=0&layout=s

Rombauer Terv, Ózd Kistérségének Középtávú Cselekvési Terve

http://www.terport.hu/webfm_send/2173

Szabó János Dr., Nagyipari létesítmények 1945-1975, Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1975.

The Dublin Principles, Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes, 17th ICOMOS General Assembly on 28 November, Paris 2011. https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/10/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf

The Louvre Lens Museum Park, Mosbach Paysagistes, Landezine 2016. <http://www.landezine.com/index.php/2016/09/museum-park-louvre-lens-by-mosbach-paysagistes/>

UNESCO világörökségek listája
<https://whc.unesco.org/en/about/>, %20<https://en.wikipedia.org/wiki/UNESCO>

Váczai Piroska Dr., Gondolatok az ipari örökség védelméről. Országépítő 2011/3. (40-45 o.)

Vastagh Gábor, Hadobás Sándor (szerk.): Tanulmányok a kohászat magyarországi történetéből, Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya 2007.

Who are Hilla and Bernd Becher? Get to know one of the artists from the Artist and Society display at Tate Modern
<https://www.tate.org.uk/art/artists/bernd-becher-and-hilla-becher-718/who-are-bechers>

Szakmai önéletrajz

Tanulmányok

2010-13 2006	BME Építészmérnöki Kar, Építőművészeti Doktori Iskola Diploma: Botanikus kert a Remete-hegyen BME Középülettervezési Tanszék Konzulens: Klobusovszki Péter DLA
1999-2006 2003	BME Építészmérnöki Kar École d'Architecture de Toulouse – Erasmus program

Díjak, ösztöndíjak

2019	BIGSEE Artchitecture Award Ljubljana – award winner (Rudapithecus)
2017	S.ARCH AWARD Hong Kong – honorable mention (Rudapithecus)
2017	LANXESS Colored Concrete Works Award 3. díj
2016	Piranesi Award 2016 - jelölés (shortlist) (Rudapithecus)
2016	Média Építészeti Díja – Zsúri különdíja (Rudapithecus)
2016	Minden építés alapja, betonépítészeti díj I. helyezés (Rudapithecus)
2010-2013 2003	DLA ösztöndíj ERASMUS Ösztöndíj

Munkatapasztalat

2019-	Közti Zrt.
2018-19	Kettőpera Stúdió
2014-16	DMB Műterem
2013-14	Fernezely Basa Iroda Építészműterem
2012-	óta önálló tervezői tevékenységet is folytatok
2008-09	Kroki Stúdió
2008	Egyperegy Műterem
2007	C.Q.F.D. Architects - Martigny, Svájc
2004	Tomay Tamás építészműterme, építész gyakornok

Fontosabb építészeti- és belsőépítészeti munkák

2019-	Multifunkcionális Csarnok, Budapest Népliget Részvétel építész tervezőként a sportcsarnok engedélyezési és kiviteli tervezésében. Generál tervező: Közti Zrt. Vezető tervező: Skardelli György, tervezők. Borbély András, Borzsák Veronika, Csízy László ⁸³ . (tervezés és kivitelezés alatt)
2018	Tápiószele, acélszerkezetgyártó csarnok és szociális blokk kiviteli terve, önálló tervezői tevékenység (kivitelezés alatt)

⁸³ Szerzőséggel kapcsolatos megjegyzés található a 91. oldalon

- 2015 Multifunkcionális Sportcsarnok (futsal), Újpest
Részvétel építész tervezőként a sportcsarnok kiviteli tervezésében.
Konceptió és engedélyezési terv: DMB műterem. Tervezők: Falvay Balázs, Nagy Márton, Török Dávid, Borzsák Veronika, Tatár Balázs (megépült)
- 2014 Újpesti városgondnokság telephelye
Részvétel építész tervezőként az épület kiviteli tervezésében.
Konceptió és engedélyezési terv: DMB műterem. Tervezők: Falvay Balázs, Nagy Márton, Török Dávid, Borzsák Veronika, Tatár Balázs (megépült)
- 2012-15 Rudapithecus látványtár és tanösvény
Részvétel építész tervezőként a tanösvény koncepció, engedélyezési és kiviteli tervezésében a NARMER Építész Stúdióval, Antal Gabriellával és Varga Piroskával. Vezető tervező: Vasáros Zsolt, tervezők: Megyesi Zsolt, Nagy Gábor, Sasvári Áron, Somlai Anikó (Narmer Építészeti Stúdió), Antal Gabriella, Borzsák Veronika, Varga Piroska (borsod2050) (megépült)
- 2013-2014 Sorsok Háza, Budapest Fiumei út (kiemelt állami beruházás)
Részvétel építész munkatársként a múzeum és holokauszt emlékhely kiviteli terveinek elkészítésében. Konceptió, vezető építész, belsőépítész, designer: F. Kovács Attila. Generál tervező: Fernezely Basa Iroda Építész kft., Reisz Ádám, munkatársak: Varga Koritár Krisztián, Gacsályi Zsolt, Vadász Tamás, Balázs Marcell, Borzsák Veronika, Juhász Janka, Kiss Dávid, Paczolat Zsófia, Zsigmond Ármin. (megépült)
- 2009 Széchenyi István Egyetem, Győr Új-tudástér és Inno-share
Részvétel építész munkatársként a belsőépítészeti kiviteli tervekben. Építészet vezető tervezők: Gelesz András, Anschau Péter, Krikovszky Balázs. Belsőépítészet: Kroki Stúdió, vezető tervezők: Göde András, Kéry Balázs, Gál Béla, belsőépítész munkatársak: Borzsák Veronika, Juhász Veronika, Wehner Viktória. (megépült)
- 2008 Nemzeti Szálló felújítása, Budapest, Blaha Lujza tér
Részvétel építész munkatársként a belsőépítészeti kiviteli tervekben. Építészet: Dóm Építésműterem, vezető tervező: Murka István. Belsőépítészet: Kroki Studio, vezető tervező: Göde András, Kéry Balázs, belsőépítész munkatársak: Gál Béla, Borzsák Veronika, Mechle Balázs. (megépült)
- 2008 6 Csoportos Óvoda Törökbálint
Részvétel a módosított engedélyezési- és kiviteli tervezésben.
Generál tervező: Török és Balázs Építészeti Kft. Felelős tervező: Balázs Mihály, tervezők: Falvay Balázs, Nagy Márton, Török Dávid, Borzsák Veronika. (nem épült meg)

Építészeti pályázatok

- 2014 “Szélkapu” ötletpályázat, Budapest Millenáris park Ipari épületeinek hasznosítására, Antal Gabriellával és Varga Piroskával
- 2009 Agóra Pólus Interaktív Kiállítási Központ tervpályázat, Győr
A Geon kft. és Kroki Stúdió tervező csapatának tagjaként,
vezető tervezők: Pethő László, Göde András
- 2008 Hönnunarsafn Íslands, Izland
Kortás művészeti kiállítótér tervpályázat, Antal Gabriellával
- 2007 Nagy Kiállítótér tervpályázat, Pécs
vezető tervezők: Makrai Sándor DLA, Vesztergom Ádám

Publikációk, konferenciák, konferencia kiállítások

- 2019 BIGSEE Artchitecture Award Ljubljana – award winner
(Rudapithecus projekt bemutatása, kiállítása)
- 2017 S.ARCH 2017 AWARDS, Conference and Architecture Award
“Rudapithecus Visitor Centre on the Monkey Island”
- 2016 Piran days of Architecture 2016. november 19.
“Rudapithecus Visitor Centre on the Monkey Island”
- 2015 Centrális Galéria - New Digital Technologies and Hungarian
Innovations in Heritage Management. Archaeology, Historical
Landscape and Built Heritage. MTA-CEU Budapest 2015.02.06-07.
Antal Gabriella, Borzsák Veronika, Dobai János, Varga Piroska,
Vasáros Zsolt: Hungary/Rudabánya: 3in1 - Cultural, Natural and
Industrial Heritage. Interdisciplinary Project of the Doctoral School
of the BME.
- 2015 Poszter kiállítás az ICOMOS 50 éve és az Ipari Örökségek Éve c.
konferencián. Borsod2050, Rudapithecus.
- 2015 BORSOD2050 projekt folytatása és a Rudabányai építkezések
bemutatása, az Északkelet-Magyarország Ipartörténetének
Ápolásáért Alapítvány és az MTA Miskolci Területi Bizottsága IX.
Fazola Fesztivál keretében.
- 2015 Poszter kiállítás a TICCIH/ICOMOS Ipari Örökség Szakbizottság
konferenciáján “A szocialista korszak ipari öröksége: értékek és
hasznosítás” címmel. Borsod2050, Rudapithecus.
- 2014 BORSOD 2050 - Hajrá, ipari táj c. projekt publikálása, ÁTJÁRÓ
2013/1. szám, ISSN 2064-0862, 59-70 pp
- 2013 BORSOD 2050 - Hajrá, ipari táj c. projekt bemutatása a The 2nd
Heritage Forum of Central Europe, nemzetközi krakkói
konferencián.
- 2012 Antal Gabriella, Borzsák Veronika, Tánczos Tibor, Varga Piroska:
BORSOD 2050 - Hajrá, ipari táj! -rehabilitációs lehetőségek észak-
kelet Magyarországon, DLA Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyv
2011/2012 (ISSN 2063-5982), p. 12-19.
- 2012 Borzsák Veronika, Kortárs Táj(építészeti) Attitűdök I. - Az ipari
tájrehabilitáció és a benne rejlő lehetőségek Borsodban.
DLA Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyv 2011/2012 (ISSN
2063-5982), p. 70-75.

- 2011 Antal Gabriella, Borzsák Veronika, Tánczos Tibor
 “Majdnem jó” helyek a Budai Várban, DLA Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyv 2010/2011 (ISBN 978-963-313-034-6), p. 52-61.
- 2011 Antal Gabriella, Borzsák Veronika, Tánczos Tibor, Épül az ország közepe! DLA Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyv 2010/2011 (ISBN 978-963-313-034-6), p. 62-69.

Oktatói tevékenység

- 2013 - Diploma opponens, BME Középülettervezési Tanszék
 2012 Középülettervezés c. tárgy konzulense, BME Középülettervezési Tanszék
- 2011 BME-Nappali építész képzés, 2. évfolyam alkotóhatéknak szervezése 'Égigérő Haj' címmel, Antal Gabriellával és Tánczos Tiborral. BME Középülettervezési Tanszék
- 2010-2013 Térkompozíció és Építészet alapjai című tárgyak konzulense BME Középülettervezési Tanszék

Kiállítások

- 2013 BORSOD 2050 – Hajrá, ipari táj! FUGA Budapesti Építészeti Központ (04.09-04.25)
- 2012 BORSOD 2050 – Hajrá, ipari táj! Miskolci Galéria (01.24-04.02)
- 2012 BORSOD 2050 – Hajrá, ipari táj! Ózdi Művelődési Intézmények “Olvasó” (09.24-1.06)
- 2012 BME_DLA_MOST_2.0 c. kiállítás, FUGA Budapesti Építészeti Központ
- 2011 BME_DLA_MOST c. kiállítás, FUGA Budapesti Építészeti Központ

Tagságok

- 2016- Budapesti Építész Kamara (É 01-6287)

**Nyilatkozat az önálló munkáról, hivatkozások átvételéről
és a nyilvánosságra hozatalról**

Alulírott Borzsák Veronika kijelentem, hogy a doktori értekezést magam készítettem és abban csak a megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, egyértelműen, a forrás megadásával megjelöltem.

Hozzájárulok a doktori értekezésem interneten történő nyilvánosságra hozatalához korlátozás nélkül, de eseti hozzájárulásommal.

Borzsák Veronika
Budapest, 2020. január

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani mindenkinek, akinek segítő szerepe volt doktori dolgozatom létrejöttében. Kiemelten Vasáros Zsolt témavezetőmnek, akinek külön köszönettel tartozom azért, amiért a borsod2050 kutatás egy valós megbízásban végül szerepet kapott.

Köszönettel tartozom továbbá Fejérdy Péter témavezetőmnek, Cságoly Ferencnek és Balázs Mihálynak a doktori iskola vezetőinek, Kerékgyártó Bélának az Építőművészeti Doktori Iskola egykori tanárának, akik témavezetőként és oktatóként tanácsaikkal segítették a téma fejlődését. Köszönöm továbbá Antal Gabriella, Tánczos Tibor és Varga Piroska alkotótársaimnak az inspiráló és termékeny közös munkát.

Köszönettel tartozom a MIEA, Modern Ipari Építészetért Alapítvány és a Fortepan, szabad felhasználású, közösségi fotóarchívum önkénteseinek, akik lehetővé teszik annak az értékes fotó-, és ismeretanyagnak az elérését, amelyet magam is aktívan használtam az értekezés írása során.

Végül köszönöm a férjemnek, Králl Péternek és a családomnak kitartó türelmüket és támogatásukat.

Mellékletek

1. Melléklet

A Borsod 2050 – Hajrá, Ipari Táj! és az Ipari tájtúra koncepció ismertetése

BME - Építőművészeti Doktori Iskola projekt

Az alábbi publikáció az Észak-Keleti Átjáró KHE. Átjáró c. 2013/1 folyóiratában jelent meg.

Antal Gabriella, Borzsák Veronika, Tánczos Tibor, Varga Piroska

BORSOD 2050 – Hajrá, ipari táj!

Az ipari épületek és az ipari táj komplex szemléletű rehabilitációjára irányuló kutatás és a témával kapcsolatos társadalmi párbeszédet célzó rendezvénysorozat az észak-magyarországi régióban.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi határán elhelyezkedő, Magyarország egyik legelmaradottabbnak számító régiójában ma is jelen vannak az egykori ipari múlt lenyomatai. Negatív asszociációkkal övezett használaton kívüli, pusztuló ipari épületek és rehabilitációra váró iparterületek tarkítják a tájat. Mivel ezek az emlékek elválaszthatatlanul hozzátartoznak a régió múltjához, a helyi társadalom identitásához, valamint sok esetben jelentős építészeti értéket is képviselnek, ezért a térség értékes természeti és kultúrtörténeti adottságaival együtt a fejlődés katalizátorai lehetnek. A kutatás és az arra épülő kiállítás- és műhelybeszélgetés-sorozat céljai között szerepel ezen értékek tudatosítása, perspektívák, inspiráló víziók felmutatása, valamint a témához kapcsolódó széles körű társadalmi párbeszéd elősegítése.

A projekt 2011-ben a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőművészeti Doktori Iskolájának „Közösség és építészet” mottójú tematikus évében indult el. Az egy éves kutatómunka során összegyűlt anyagból egy sikeres NKA pályázatnak köszönhetően 2012 őszén valósult meg az első kiállítás az ózdi Olvasóban, az iparváros művelődési központjában. A kiállítást kísérő programok között szerepelt az Ózdi Városi Múzeummal és az Olvasóval közösen szervezett gyárlátogatás is, amelynek célja az egykori ózdi kohászati üzem megmaradt emlékeinek építészeti értékeire való figyelemfelhívás volt. A nem remélt sikereket követően újabb állomások és programsorozatok következtek, így a kiállítás 2013 elején a Miskolci Galériába költözött, áprilisban pedig a Fuga Budapesti Építészeti Központban tekinthető meg. A helyi intézményekkel és civil szervezetekkel együttműködve szervezett kísérő programokon a témával kapcsolatos szélesebb körű párbeszéd kialakítását igyekeztük elősegíteni. Ilyen tényleges véleménynyilvánításra biztosított lehetőséget a Közép-európai Vaskultúra Útja Egyesülettel és a Miskolci Galériával közösen kezdeményezett tíz hetes miskolci műhelybeszélgetés-sorozat is.

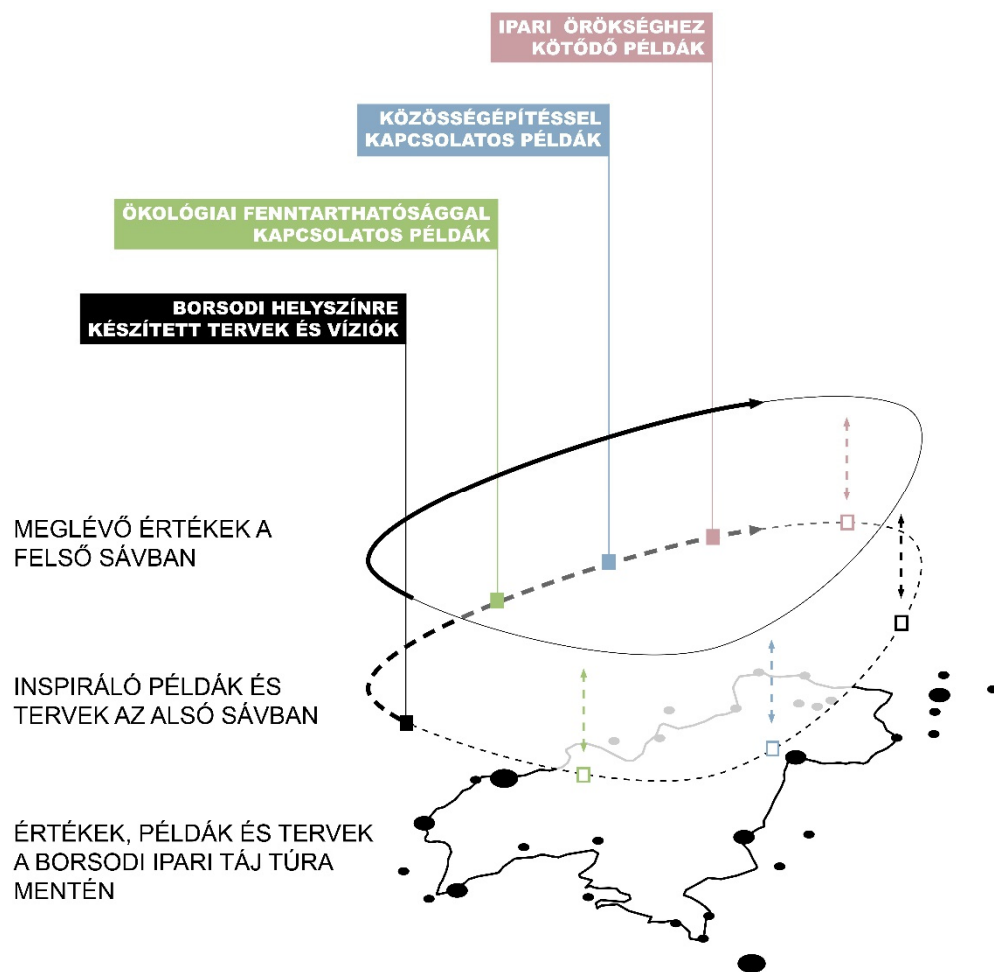
Érték-tudatosítás és a fejlődés eszköztára

A kutatás a régió problémáinak és értékeinek vizsgálatán túl a terület fejlesztését célzó eszközökkel kapcsolatban azt a vezérelvet fogalmazza meg, hogy a terület adottságait és a helyi közösségek erejét együttesen kell kihasználni. Az adottságok igen gazdagok a régióban, a természeti és kultúrtörténeti értékekre, valamint a legkevésbé kihasznált erőforrásra, az ipari örökségre együttesen építhetünk. Ahhoz azonban, hogy a táj és az ipari múlt emlékei a régió számára is kamatozni tudjanak, a külső kezdeményezők mellett az itt élő embereknek is kezükbe kell venniük saját maguk és környezetük alakítását. A kutatás eszközeinek egy csoportja ezért a helyiek közösségfejlesztéséhez hozzájáruló építészeti vonatkozású beavatkozásokra fókuszál.

A fenti szempontok alapján ipari jellegű, ökológiai fenntarthatósággal kapcsolatos, valamint közösségfejlesztéshez kötődő, hasonló kontextusban megvalósított sikeres beavatkozások gyűjteménye készült el. A példák kategorizálásán túl a kutatás a térségben rejlő lehetőségekre úgy szeretné felhívni a figyelmet, hogy kisléptékű, alternatív építészeti, vagy hasznosítási víziókat mutat be az általunk fontosnak ítélt helyszíneken, építészeti koncepciótervek formájában.

Az embereknek sokszor megvan az akaratuk életük és környezetük jobbá tételére és a közösség számára is hasznos tevékenységre, de lehet, hogy nem találják a módot, vagy nem látják a maguk számára elérhető eszközöket. A kutatás során összegyűjtött építészeti példákat és javaslatokat a létrehozó közösség mérete és a realitás foka szerint csoportosítottuk, hogy a leghatékonyabban tudjunk szólni a társadalom különböző helyzetű szereplőihöz.

Kutatásunk konklúziója az, hogy az ipari múlt lenyomata, a természeti adottságok és a kultúrtörténeti emlékek együtt tudnak jelentős értéket, vonzerőt és kitörési lehetőséget biztosítani. Az ipari múlt emlékét őrző helyiek, a környékbeli vállalkozók, vagy az ide látogató turisták, ásványgyűjtők, természetjárók azonban a saját szemüvegükön keresztül látják a térséget, s gyakran nem is tudnak a régió többi arcáról. A térség fejlesztésének kulcsát ezért egy olyan regionális együttműködésben látjuk, amely csak egy közös szervezőerő vagy stratégia mentén valósulhat meg.

Aktív társadalmi szerepvállalás

A terület értékeinek sok tisztelője, aktivistája és szerelmese van, akik rengeteget tettek és tesznek kulturális és ipari örökségünk megőrzéséért, de átfogó változáshoz és az érdeklődés fellendítéséhez azonban minél többen kell, hogy cselekedjünk egy közös szervezőerő mentén. A Borsodi Ipari Táj Túra kísérlet egy regionális stratégia felállítására, amely az ipari örökség védelmének hangsúlyozásán túl egy tematikus útvonal mentén szeretné megismertetni az egyedülálló természeti, népi építészeti és kulturális értékek mellett az ipari múlt emlékeit is.

Borsodi Ipari Táj Túra

Az útvonal alapját a borsodi iparvidék vasgyártással kapcsolatos tárgyi emlékei jelentik. Első körben feltérképeztük és rögzítettük a jelenlegi állapotot, jelölve azokat a lehetőségeket, adottságokat, frekvenciált helyeket, amiket már inkább használnak a helyiek, ismernek a látogatók. Majd további potenciállal rendelkező helységeket vontunk be, látnivalókat, kialakítható panoráma pontokat jelöltünk meg.

Az információs pontként is szolgáló állomásokat a jelenlegi adottságok vizsgálata alapján három szinten rangsoroltuk. Az első szintre soroltuk a régió központokat és az általunk készült rendszer szerint hatalmas kiaknázatlan lehetőséggel rendelkező helyeket (Ózd, Miskolc, Rudabánya). Ezek közül kiemelkedik Rudabánya, ahol az

egész út központját képzeljük el. A második szint az útvonalon elhelyezkedő további fontos ipari emlékeket jelenti, illetve azokat a településeket, ahol többféle látnivaló található. A harmadik szintet az útvonalon és annak közelében elhelyezkedő olyan alternatív célpontok alkotják, amelyek tovább színesítik a tematikus utat. A térképen jelöltük az értékek típusait, így segítve az eligazodást. Megkülönböztettünk látogatható és nem látogatható ipari épületeket, feltüntettük az értékes ipari tájak, természeti és kulturális értékek (jelentősebb múzeumok, templomok), panoráma pontok és világörökségi helyszínek területi elhelyezkedését is.

„BORSOD 2050 – Hajrá, ipari táj! című kiállítás

A kiállítás egy olyan körutazásra hívja a látogatót, ahol a képzeletbeli Ipari Táj Túra egy fotósorozatként jelenik meg. A képsor alatt az útvonal helyszíneire és adottságaira reagáló inspiráló példák szerepelnek. Ezek egyrészt már megvalósult hasonló kontextusú és sikeres beavatkozásokat, másrészt általunk készített tanulmányterveket mutatnak be. A kiállítás látogatói a számukra fontos helyeket a tablósorozat végén elhelyezett interaktív térképen jelölhetik meg, így a szubjektív érték-leltár sok új információval bővíthet. A kiállítótér padlójára felfestett ábra az Ipari Táj Túra útvonalát jelképezi, a fölötte felfüggesztett kártyák pedig az egyes állomások téri viszonyainak élményszerű megjelenítését hivatottak elősegíteni.

A program a Nemzeti Kulturális Alap és az „Új tehetséggondozó programok és kutatások a Műegyetem tudományos műhelyeiben” TÁMOP - 4.2.2.B-10/1-2010-0009 című projekt támogatásával valósult meg.

Kiállítás a budapesti Fugában 2013.

Kiállítás a budapesti Fugában 2013.

Megjegyzés a szakmai önéletrajzhoz

Az értekezés 2020. februári leadását követően az opponálási szakaszban az alábbiak szerint tisztázódott a Multicsarnok szerzősége:

Generál tervező: Közti Zrt.

Vezető tervező: Skardelli György

Vezető statikus tervező: Gurubi Imre

Létesítményfelelős: Kelemen Bálint

Tervezők: Csízy László, Borbély András, Borzsák Veronika, Petri Dávid

Munkatársak: Bata István, Oszoli Gellért, Szegedi Éva, Varga Noémi

A szakmai önéletrajzban eredetileg megjelent szerzői lista az első leadott engedélyezési terv szerzői állapotát tükrözi.

Borzsák Veronika

Budapest, 2020 szeptember 28.